

T.C.

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**İSLAM DİNİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE AHMET YESEVİ VE
DİVAN-I HİKMET'İN TÜRK DEVLET GELENEĞİ
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

Yüksek Lisans Tezi

Gauhar İMANZHANOVA

Danışman

Prof. Dr. İlhan AKSOY

Samsun, 2019

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

İSLAM DİNİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE AHMET YESEVİ VE
DİVAN-I HİKMET'İN TÜRK DEVLET GELENEĞİ
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yüksek Lisans Tezi

GAUHAR İMANZHANOVA

Danışman

Prof. Dr. İLHAN AKSOY

Samsun, 2019

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

20/05/2019

Gauhar İMANZHANOVA

TEZ KABUL VE ONAYI

Gauhar İMANZHANOVA tarafından hazırlanan İslam Dinine Geçiş Sürecinde Ahmet Yesevi ve Divan-ı Hikmet'in Türk Devlet Geleneği Üzerindeki Etkisi başlıklı çalışma, ... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: _____

Üye: _____

Üye: _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

___/___/___

Enstitü Müdürü

ÖZET

İSLAM DİNİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE AHMET YESEVİ VE DİVAN-I HİKMET'İN TÜRK DEVLET GELENEĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Gauhar İMANZHANOVA

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Mayıs/2019

Danışman: Prof. Dr. İlhan AKSOY

Türkler, İslamiyet'i kabul ederek İslam dinine, dolayısıyla İslam medeniyetine önemli katkıda bulunmuşlardır. İslami ilimler başta olmak üzere çeşitli alanlarda eserler veren Türk bilginlerin söz konusu medeniyetin gelişmesinde önemli rolleri vardır. Bunlardan biri tezimizin ana konusu olan Hoca Ahmet Yesevi'dir.

Ahmet Yesevi'nin en temel eseri "Divan-ı Hikmet"tir. Divan-ı Hikmet, İslam'ın emir ve yasaklarını, İslam ahlakını anlatan öğretici bir eserdir. Bu eser Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Divan-ı Hikmet, Türkler arasında İslamiyet'i benimsetmeyi ve yaymayı amaçlayan bir eserdir. Bu bütünün içinde sosyal nizamın sağlanmasında devlet ve toplum önemli bir yer tutmaktadır. "Divan-ı Hikmet"in İslam öncesi dönemdeki Türk devlet geleneğiyle İslam devlet anlayışının uzlaşıp bir araya gelmesinde ve sentezlenmesindeki rolü önemlidir.

Araştırma kapsamında yararlanılan başlıca çalışma, Ahmet Yesevi Üniversitesi tarafından günümüze aktarılan "Divan-ı Hikmet" adlı eserdir. Mustafa Tatcı editörlüğünde hazırlanan bu eserini baz alarak eserindeki yönetsel kavramları ortaya çıkarmaya çalıştık. Eserinde bu kavramların ne kadar kullanıldığını inceleyerek Yesevi'nin görüşlerini anlamaya ve ortaya koymaya çalıştık.

Yesevi, hem Türklüğü hem Kur'an'ı çok iyi bilen birisi olarak Türklerin iç dinamikleri ve prensipleri üzerine kendisine özgü bir din anlayışı inşa etmiştir. İslam dini etrafında Türkleri birleştirmeye çalışarak, İslam dinini dağıtıcı değil birleştirici bir unsur olarak ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, İslam, Kur'an-ı Kerim, Devlet, Yönetim.

ABSTRACT

THE INFLUENCE OF AHMET YESEVİ AND DİVAN-I HİKMET ON THE TURKISH STATE TRADITION IN THE PROCESS OF TRANSITION TO ISLAMIC RELIGION

Gauhar İMANZHANOVA

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of Public Administration, M. A., May/2019

Supervisor: Prof. Dr. İlhan AKSOY

By accepting Islam, the Turks have made significant contributions to the religion of Islam and hence to the Islamic civilization. Turkish scientists, who work in various fields, especially in the field of Islamic sciences, play an important role in the development of this civilization. One of them is Khoja Ahmed Yassawi who is the main subject of our thesis.

One of the main works of Ahmed Yassawi is "Divan-ı Hikmet". Diwani Hikmet (Divine Wisdom), is about Islam's orders and bans, it describes morality of Islam. This work is the merger of the wisdom of Ahmed Yassawi. The aim of this work is to accept Islam by Turks and spread it among them. In this whole, the state and society have an important place in providing the social order. The role of Diwani Hikmet in the synthesis of the pre-islamic Turkish state tradition and the Islamic state concept is very important.

The main research theme used in the frames of this work is Diwani Hikmet which was translated by the Akhmet Yassawi University. We tried to reveal the administrative concepts in his work based on this work prepared by Mustafa Tatci. We tried to understand Yassawi's views by examining how much these concepts were used in his work.

As a person who knows both Turkishness and the Koran very well, Yassawi has built his own concept of religion on the internal dynamics and principles of the Turks. By trying to unite Turks around the Islamic religion, Islam reveals its religion as a unifying rather than a separating.

Key Words: Ahmet Yassawi, Divan-ı Hikmet, Islam, Qur'an, State, Governance

ÖN SÖZ

Hoca Ahmet Yesevi din âlimi, şair, bir mutassavıftır. Yesevi yaşadığı dönemde halkın hayatı ile ilgili her alana dikkat etmiştir. Aynı anda halkın hayatını, geleceğini ciddi bir şekilde etkileyen yöneticilerin de ruhsal durumlarını ve kişiliğini düşünmekteydi. Yazdığı hikmetleri İslam dinine dayanmakta olup, halkı insansever, yardımsever olmaya, kendilerini geliştirmeye çağırılmaktadır. İnsan ve dünya arasındaki sorunlar, insanın yaratılışı, insan hayatını etkileyen bütün konular Yesevi'nin hikmetlerinde yer almaktadır. Ayrıca hikmetlerinde insanların, din âlimlerin nasıl olması gerektiğini yanı sıra yöneticilerin ve yönetilenlerin nasıl olması gerektiğini yazmış olduğunu görmekteyiz. Günümüzde de o şartlar geçerlidir.

Tez konusu seçiminde bana yol gösteren, çalışma süreci boyunca yaptığım çalışmayı başından sonuna kadar titizlikle takip eden değerli Prof. Dr. İlhan Aksoy hocama akademik ve psikolojik desteğinden dolayı teşekkürüm sonsuz.

Çalışmalarım sırasında, burs imkânı sunarak, maddi ve manevi yardımlarıyla destekleyen Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına başta Prof. Dr. Musa Yıldız olmak üzere tüm üyelerine teşekkürü borçlu bilirim.

Hayatımın her aşamasında yanımda olan, son seneler uzakta olsa bile destekte bulunan ve bana yanlızlığı hissettirmeyen, öğrenim hayatım boyunca fedakârlıklarından dolayı annem Nursagat İmanzhanova, babam Nikolay İmanzhanov ve ablam Nazym İmanzhanova'ya teşekkür ederim...

Gauhar İmanzhanova

Samsun – 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	
1. Araştırmanın Problemi.....	x
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	xi
3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DEVLET GELENEĞİNİN ANA UNSURLARI

1.1. Türklerde Devlet.....	1
1.1.1 Devlet (İl – El)’in Manası.....	2
1.1.2. Türk Devleti’nin Unsurları.....	4
1.1.2.1. Halk (Kün) Anlayışı.....	4
1.1.2.2. Ülke (Uluş) Anlayışı.....	5
1.1.2.3. Hâkimiyet Anlayışı.....	6
1.1.2.4. Türklerde Siyasi Teşkilatlanma.....	8
1.2. İslam’da Devlet.....	8
1.2.1. Kur’an’da Devlet ile İlgili Kavramlar.....	10
1.2.1.1. İmam.....	11
1.2.1.2. Hilafet.....	11
1.2.1.3. Ulü’l-Emr.....	13
1.2.2. İslam Devletinin Unsurları.....	14
1.2.2.1. Hâkimiyet Unsuru.....	14
1.2.2.2. Ülke Unsuru.....	15
1.2.2.3. Nüfus Unsuru.....	16
1.2.3. Kur’an’da Devletin Özellikleri.....	16
1.2.3.1. Hâkimiyet.....	16
1.2.3.2. Adalet.....	17
1.2.3.3. Emanetin Ehline Verilmesi.....	18
1.2.3.4. Devlet Nizamına İtaat.....	19
1.2.3.5. Bi’at.....	20
1.2.3.6. Şura.....	21
1.3. Türkler’in İslam’ı Kabul Etmeleri.....	22
1.3.1. İlk Türk-İslam Devleti.....	24
1.3.2. Karahanlılar’da Devlet Yönetimi.....	27
1.3.2.1. Hükümdar.....	27

1.3.2.2. Saray Teşkilatı.....	28
1.3.2.3. Merkez Teşkilatı.....	28
1.3.2.4. Taşra Teşkilatı.....	29
1.3.2.5. Askeri Teşkilat.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

AHMET YESEVİ VE ESERLERİ

2.1. Ahmet Yesevi'nin Hayatı	31
2.2. Yaşadığı Dönemde Bölgede Meydana Gelen Olaylar.....	36
2.3. Türk-İslam Tarihindeki Önemi ve Türk Dünyası Üzerindeki Etkileri...	42
2.4. Eserleri.....	45
2.4.1. Divan-ı Hikmet.....	46
2.4.2. Fakr-name.....	48
2.4.3. Yeni Bulunmuş İki Farsça Risalesi	50
2.4.3.1. Risale der-Adab-ı Tarikat.....	50
2.4.3.2. Risale der-Makamat-ı Erba'in.....	50
2.5. Yesevi'nin Eserlerinde Yer Alan Temel Unsurları.....	50
2.5.1. Varlığın Birliği.....	51
2.5.2. Yaratılış.....	52
2.5.3. Evren.....	53
2.5.4. Hayat.....	54
2.5.5. Ölüm.....	55
2.5.6. Ruh.....	56
2.5.7. Nefs.....	57
2.6. Yeseviyye Tarikatı.....	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMET YESEVİ'NİN TÜRK DEVLET GELENEĞİ ÜZERİNDEKİ DÖNÜŞÜM ETKİSİ

3.1. Adalet.....	65
3.2. Mülk	67
3.2.1. Devlet.....	69
3.2.2. Millet.....	71
3.3. Yönetici.....	72
3.3.1. Padişah/Sultan/Bey/Hakan.....	72
3.3.2. Yesevi'ye Göre Devlet Yöneticisinin Sahip Olması Gereken Vasıflar.....	74
3.4. İnanç ve Değerler.....	75
3.5. Savaş.....	78
3.6. Eğitim.....	80
3.6.1. Yesevi'nin Eğitimde Kullandığı Yöntemler.....	82
3.6.1.1. Sohbet Yöntemi.....	83
3.6.1.2. Kendini Eitme Metodu.....	84
3.6.1.3. Nefsin İsteklerini Kırma Yöntemi	84

3.6.1.4. Zikir Yöntemi.....	84
3.6.1.5. Dua Yöntemi.....	85
3.6.1.6. Gurbete Çıkma/İlim Yolculuğu Yöntemi.....	86
3.6.1.7. Düşündürme Yöntemi.....	86
3.6.1.8. Kendinden Örnek Verme Yöntemi.....	87
3.6.1.9. Doğru Yolu Gösterme Yöntemi.....	87
3.6.1.10. Hizmet Yöntemi.....	87
3.6.1.11. Kur'an ve Sünnet'ten Yararlanma Yöntemi.....	88
3.7. İnsan.....	88
3.8. Kadın, Aile ve Toplumun Düzen.....	92
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	99
ÖZGEÇMİŞ.....	106

KISALTMALAR

- b.: İbn
C. : Cilt
çev. : Çeviren
D.İ.B.: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.: Editör
h.: Hicri
haz.: Hazırlayan
Hz.: Hazreti
m.: Miladi
ö.: Ölüm Tarihi
s.: Sayfa
s.a.v.: Sallallahu Aleyhi Vesellem
s.: Sayfalar arası
vb.: Ve benzeri
yay.: Yayınları

GİRİŞ

Çalışmamızın adı “İslam Dinine Geçiş Sürecinde Ahmet Yesevi ve Divan-ı Hikmet’in Türk Devlet Geleneği Üzerindeki Etkisi”dir. Hoca Ahmet Hazreti Sultan Yesevi (1093-1166) – sufi bir şair, tarikat sahibi, Türkler arasındaki ilk tasavvuf kurucusudur. Ahmet Yesevi, XII. yy’da Orta Asya coğrafyasında, eski Meveraü’n-nehr bölgesinde, bugün Kazakistan’ın Çimkent şehri yakınlarında yer alan Sayram kasabasında dünyaya gelmiş bir Türk mutasavvıfıdır. Yaşadığı bölgede Arapça ve Farsça dilleri resmi dil olarak kabul edilmekte idi. Yesevi her iki dili çok iyi bilmesine rağmen Türkler arasında İslam dinini hikmetleri aracılığıyla basit bir Türkçe ile anlatmıştır. “Divan-ı Hikmet” adlı eser Türk dünyasında Kur’an-ı Kerim’in Türkçeye basit bir çevirisi olarak kabul edilmektedir. “Divan-ı Hikmet” eserinin Türkçe yazılması; o dönem Türk toplumunun İslam dinini anlamalarını ve kabul etmelerini sağlamıştır. Yesevi’nin yetiştirdiği dervişler Buhara, Horasan ve Anadolu’ya kadar ulaşmış, Türk boylarına İslam’ı yaymış ve dinin inanç, ibadet ve ahlak anlayışını kazandırmaya çalışmışlardır.

1. Araştırmanın Problemi

Yesevi düşüncesini yaşadığı dönem siyasi olaylarının etkilediği kesindir. Moğol hareketlerini diğer yandan Harezmsah ve Karahıtay başta olmak üzere Türklerin yeni bir dini kabul etmiş olmaları ve onu öğrenmeye çalışan bu milletin yeni hayat tarzına geçişteki yaşadığı karmaşayı, siyasi olarak birbirine üstünlük sağlama mücadelesi sonucunda yaşanan çatışmayı, siyasi otoritelerin birbirlerine karşı mücadelelerini güçlendirmek amacıyla uyguladıkları dini ve milli ayrıştırma politikalarını kaotik bir durum olarak nitelendirmek mümkündür. Böyle bir durumda olan milletin ve devlet başkanının bu tür sorunlarla baş edebilmeleri ve huzurlu bir hayat sağlayabilmeleri için Ahmet Yesevi’nin “Divan-ı Hikmet”i; Kur’an’ın Müslümanlar için olduğu gibi Türk toplumu için yaşam rehberi olarak değerlendirilmektedir.

Yesevi, bir tek dini yayma konusunda değil, kültürün ve genel olarak Türk devletlerinin gelişmesine de büyük katkı sağlamıştır. Ahmet Yesevi ile ilgili bilimsel çalışmalar çoğunlukla din, felsefe veya edebiyat alanlarında yapılmıştır. Şüphesiz Yesevi’nin Türk dünyasına din, felsefe ve edebiyat alanlarında katkısı oldukça fazladır.

Yesevi'nin eserlerine ve menkıbelerine bakıldığı zaman, sadece bu alanlar kapsamında çalışmadığı, insan hayatını etkileyen bütün alanları ele aldığı görülmektedir. Siyaset ve kamu yönetimi de bu konulara dâhildir.

Yesevi “devlet”i sadece yaşadıkları bir toprak parçası olarak görmemektedir. Eserlerinde devlet, insanlara Allah tarafından verilmiş bir talih, baht, mutluluk olarak görülmektedir. Devletin başında olan yöneticinin (önderin) devlette yaşamakta olan herkesin bu düşünceye ulaşması için yukarıda bahsettiğimiz niteliklere sahip olması gerekmektedir. Yesevi insanı merkeze koyarak toplumdaki köklü olan ahlaki yapıyı korumaya çalışmıştır. İyi insan profili ile din ve devlet adamlarının neler yapması ve yapmaması gerektiği konuları üzerinde durmuştur. Hikmetlerinde devletin hem yöneten hem yönetilenlere nasihatte bulunmaktadır. Yine hikmetlerinden anlaşılacağı gibi, devlete bağlılık, sonrasında takdir ve ikbal getirmektedir.

Tezin problemi bu kapsamda Ahmet Yesevi'nin eserinde devlet ile ilgili yönetsel konuların olup olmadığını araştırmaktır. Kur'an'da olduğu gibi, Yesevi de hikmetlerinde devletin şekli üzerinde fazla durmamıştır. Kurduğu tarikatın nasıl olması gerektiği ile ilgili yöntemler arasında devlette olması gereken yöntemleri ortaya koymaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada Yesevi'nin hayatından ziyade, hayatı ve eserinin içinde yer alan prensiplerin günümüze kadar nasıl geldiğini ortaya koymaya; bu ilkeler bağlamında belli başlı kavramları irdeleyerek, Ahmet Yesevi'nin eserindeki vermiş olduğu görüşlerini ortaya koymaya çalıştık.

Ahmet Yesevi'nin görüşleri günümüzde etkin bir şekilde kullanılmakta, dolayısıyla bu görüşlerin yönetim alanında yaşandığı, hissedildiği görülmektedir. Tezin amacı siyaset biliminin temel kavramları olan insan, kadın, yönetim vd. incelenerek Yesevi'nin “Divan-ı Hikmet” adlı eserinin neresinde ne kadar geçtiğini, bu vurgulamanın kendi yönetsel anlayışının eserinde nasıl görüldüğü ve devlet yönetimine nasıl aksettiğini ortaya koymaya çalıştık.

Yesevi ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalarda, siyaset veya kamu yönetimi alanında yeteri kadar çalışmalar bulunmamaktadır. Bu da her devletin, her milletin yeni

kurulma aşamasında milliyetçilik önemli bir doktrine yer kaplar. Devlet kurulurken milli unsurları savunmak zorundadır. Bu tez çalışması ile Ahmet Yesevi ve eseri “Divan-ı Hikmet” in bahsettiğimiz alanlara katkılarını ortaya çıkarmaya çalıştık.

Divan-i Hikmet, Türkler arasında İslamiyet’i benimsetmeyi ve yaymayı amaçlayan bir eserdir. Bu bütünün içinde sosyal nizamın sağlanmasında devlet ve toplum önemli bir yer tutmaktadır. Konumuz, Yesevi’nin dinle ilgili görüşlerinin İslam öncesi dönemdeki Türk devlet geleneğiyle İslam devlet anlayışının uzlaşp bir araya gelmesinde ve sentezlenmesindeki faydası açısından önemlidir.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Ahmet Yesevi’nin “Divan-ı Hikmet” eserinde: İlahi aşk, Allah’ın birliği, mutlak irade ve kudreti, Hz. Peygamber’in sevgisi, zühd ve takva, ibadet, İslam ahlakı, İslam menkıbeleri, ahiret inancı, kıyamet ahvali, cennet ve cehennem tasvirleri, dünyadan zahidane şikâyet, dervişliğin faziletleri, İslam mutasavvıflarına ait kıssalar, zikir ve halvet ve bunun gibi birçok konulardan bahsedilmektedir. Bu konuların yanı sıra halk ve devlet başında bulunanların, yani yöneten ve yönetilenler ile ilgili konular işlemektedir. Ahmet Yesevi’nin eserlerinde genelde yönetsel ilke anlayışlarından çok bahsetmediği; sevgiden, aşktan, bağlılıktan bahsettiği görülmektedir. Eserinde devlet yöneticilerinin nasıl olması ve olmaması gerektiğine dair kıstasları bulunmaktadır. Hikmetlerinde hece vezni kullanarak Türk milletine bu konuları pratik olarak anlatmaktadır.

Bizim kaynak olarak kullandığımız Mustafa Tatcı editörlüğünde hazırlanan “Divan-ı Hikmet” adlı eserde 2152 dörtlük, 484 beyit yer almaktadır. Yine aynı eserde yer alan “Münacat” bölümü 68 beyitten oluşmaktadır. Ele almış olduğumuz eser 2016 yılında yazılmış olup 496 sayfadan oluşmaktadır.

Devlet müessesinde olması gereken temel organları baz alarak: adalet, mülk, yönetici, savaş, eğitim, insan, aile ve toplum düzeni olarak sekiz başlık altında topladık. Bu kavramların nasıl irdelediğini, ne sıklıkla geçtiğini, ne vurguladığını açıklamaya çalıştık. Yanı sıra Yesevi’nin diğer eserlerini de inceledik. İncelediğimiz eserler içinde kendi cemaatini ve tarikatını yapılanması, prensiplerin belirlenmesi, kişilerin vazifeleri, yapması gereken protokolleri; bir nevi küçük bir mikro devlet oluşturarak bir sistematik

yapılanmasını, kurumsal bir yapı oluşturmakta, bir algoritma yazmaktadır. Bu yapının kendi içinde oluşturmuş olduğu bir sistemi “Divan-ı Hikmet”te de desteklemektedir. Araştırmanın yöntemi ve kapsamı tamamen o eserdeki kavramları, konuları, önemli kelimeleri, sıklığı ve geçtiği yerleri inceleyip ona göre vurgulamanın nasıl yapıldığını ortaya koymaktır.

 bölümden oluşan tezin;

Birinci bölümünde, Türk devlet geleneğinin ana unsurlarına yer verilmiştir. Türklerde devlet anlayışı, İslam’da devlet anlayışı ve Türklerin İslam’ı kabul etmeleri açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Ahmet Yesevi’nin hayatı, eserleri, Türk devletleri üzerindeki etkilerine yer verilmiştir.

nc bölümde ise Ahmet Yesevi’nin Türk devlet geleneği üzerindeki dönüşüm etkilerine yer verilmiştir. Bu kapsamda “Divan-ı Hikmet” eserindeki yönetimsel kavramlar araştırılarak Ahmet Yesevi’nin bu konudaki görüşlerini ortaya koymaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK DEVLET GELENEĞİNİN ANA UNSURLARI

“Devlet” kavramı siyaset biliminin incelediği başta gelen konulardan biridir. Devlet kelimesi Latince “durmak, yerleşmek, ikamet etmek” manalarındaki “state” fiilinden yapılan “status” dan gelen Batı dilindeki “etat, state, staat” gibi kelimelerin karşılığıdır.¹ Arapça’da devlet veya düllet kelimesi D.V.L. (دولة) kökünden gelmektedir. Değişmek, bir halden başka bir hale dönmek; nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak; üstün gelmek, zafer kazanmak” manalarına gelir. Kur’an-ı Kerim’de “dvl” kökünden gelen kelimeler, “dönüşümlü olmak” ve “elden ele dolaşan mal” anlamlarına işaret edecek tarzda iki yerde kullanılmaktadır.²

Bu bölümde Türklerin İslamiyet’e girmeden önceki, İslamiyet’i kabul ettikten sonraki ve Kur’an’daki devlet anlayışına; devleti oluşturan ana unsurlara değineceğiz. Ancak devlet konusuna başlamadan önce devlet kavramını daha iyi anlamak için genel bir tanım yapılmıştır.

1.1. Türklerde Devlet

Devlet kelimesinin, sözcük anlamı genellikle talih, kut, büyük rutbe, mevki, zenginlik, varlıklı olma, hükümet ve ülkesi, hüküm süren sülale, hükümdar kuşağı şeklindedir.³ Günümüzde “devlet” kavramının tanımı kaynaklarda farklı şekillerde sunulmaktadır. Aydın Taneri’ye göre devlet; topluluk (millet), ülke, devlet kudreti (egemelik) ve politik örgütlenme olarak tanımlanmıştır.⁴ İbrahim Kafesoğlu; “Devlet; hukuki bakımdan, emretme hak ve yetkisine sahip ve o emri icra kudreti de olan bir yüksek sosyal nizamdır.” şeklinde anlamlandırmıştır.⁵

¹ Şaban Teoman Durallı, “Devlet”, *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet Bildiriler*, Hayrunnisa Alan vd. (ed.), İstanbul, 19-21 Ekim 2017, s. 27

² Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. IX, İstanbul 1994, s. 234

³ Kemalettin Kuzucu vd., *Türk Tarihi ve Kültürü*, Reşat Genç ve İsmail Cansız (ed.), Lisans Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 37

⁴ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği: Dün-Bugün*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2015, s. 98

⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 236

Türkler, eski çağlardan günümüze değin büyük devletler kurmuş ve yönetmişlerdir. Bu devletlerin kuruluşunda Türklerin hâkimiyet anlayışının yanı sıra içinde yaşadıkları coğrafi koşullar da etkili olmuştur. Bu zor koşullarla başa çıkabilmek için güçlü bir teşkilat yapısına ve bu teşkilatı idare edip yönetecek hükümdarlara ihtiyaç duyulmuştur. Hükümdarın merkezi otoriteyi yönetebilecek cesareti ve gücü olması, bu gücü devletin ileri gelenleri ve halkına kabul ettirebilmesi gerekmiştir. “Bozkır kültürü coğrafyasında güçlü hükümdarlar altında merkezi otoritenin kurulması, devletleşme sürecinin tamamlanması ve milli birliğin pekiştirilmesi töreler ve gelenekler sayesinde gerçekleşmiştir.”⁶ Orhun Kitabeleri’nde “töre” kelimesi 11 yerde geçmektedir. Bunların altı tanesi devlet⁷ kelimesi ile birlikte kullanılmakta iken beş tanesi de devlet kelimesi ile doğrudan alakalıdır. Bu cümlelerden de Türk devletinin töreye (hukuka) dayalı bir kuruluş olduğu anlaşılmaktadır.⁸

Türkler, geniş Orta Asya bozkırlarında ve Orta Asya’nın dışında birçok devlet kurmuşlardır. Hemen her dönemde devletin ulusu yaşatan ve geliştiren vazgeçilmez bir yapı olduğunun bilincinde olmuşlardır.⁹

1.1.1. Devlet (İl-El)’in Manası

Eski Türklerin en üst siyasi kuruluşu “il”dir. “İl” kavramı “iyi dostluk, sevgi, sulh, barışseverlik” anlamlarını taşımaktadır.¹⁰ Günümüzdeki “devlet” kelimesi Eski Türklerde “il” (“el”) olarak bilinmekte idi.¹¹

“il” kelimesi lehçeye göre “il” veya “el” şeklinde telaffuz olunmuştur. Goktürk Kitabeleri yazıldığı devirde VIII. asır ortalarında kelimenin “il” biçiminde söylendiği anlaşılıyor. Kitabelerde bu kelimenin birinci harfi “I”dır. Malum olduğu üzere bu harf bugünkü yazımında ı ve i sesini ifade ediyor. Öyle olduğu halde Radloff kelimeyi “el” Thomsen ise “il” okumuştur. Bugün Türkiye Türkçe’sinde de kelimenin telaffuzunda itirad (uygunluk) yoktur. Vilayet yerine kabul edilmiş “il” ve kaza yerine kullandığımız “ilçe” kelimelerinin başındaki harfi açık surette i telaffuz ettiğimiz halde bu il kelimesinden geldiğinde şüphe olmayan “elçi” kelimesinin ilk harfini e

⁶ Kürşat Koçak, *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri (Tarih öncesi Devirlerden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar)*, Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 3

⁷ Eski Türkçe’de “İl” kelimesi ile ifade edilmekte idi.

⁸ Kuzucu vd., *Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 47

⁹ Salim Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (ed.), C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 823

¹⁰ Oğuz Tuğral, *Kutadgu Biliğ ve Siyasetname’de Devlet Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2008, s. 33

¹¹ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İsmail Akgün Yayınevi, İstanbul 1947, s. 263-264

telaffuz ediyoruz. Cenubi Uygurlardan kalma yazıları latin harflerine çeviren dil alimleri bu kelimeyi “il” şeklinde tespit etmişlerdir. Elçi ve Rum-Eli kelimelerinde “L” den evvelki harf “E” telaffuz olduğundan anlaşılıyor ki bugün “il” okunan kelime Türkiye’de bir zamanlar “El” şeklinde kullanılmıştır. Daha doğrusu bu kelimenin okunuşunun açık “İ” ile açık “E” arasında Fransızca “Ecole” kelimesinin okunuşundaki gibi bir sese tekabül ettiği söylenebilir. Ne Göktürk ne Uygur alfabesinde ve ne de bugünkü alfabemizde bu sesi karşılayan harf bulunmadığından kelime il=el=el şeklinde kullanılmıştır. Biz bu kelimenin Göktürk kitabelerinde ve Uygurca’daki telaffuzu olan “il” telaffuz ve imlasını kabul ettik.”

Kaşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lügati’t-Türkünde “el” veya “il” terimini “sulh, barış” anlamında kullanmıştır. Bu iki anlam, barış ile devletin birbirlerine nasıl bağlı olduklarını göstermektedir.¹² “İl”, boy ve bodunların birleşmesiyle ortaya çıkar.¹³ Eski Türkçede “il” devlet, “siyasi bakımdan müstakil, muntazam teşkilatlı millet” demektir.¹⁴ Türkler daha Göktürkler zamanından beri devlet anlamında “il” (el) deyimini kullanıyorlardı. Buradan alınarak il’in zaman’a “ülke” anlamına kullanıldığı da görülmüştür.¹⁵

Türkler, devlet kurmayı “illemek”, devlet idare etmeyi “il tutmak”, devletten yoksun kalmayı da “ilsiremek” kelimeleriyle ifade ediyorlardı. Devleti de, daima “töre” (el veya il törü) ile birlikte düşünüyorlardı. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Türklerde töresiz (töre – yazılı olmayan kanun) devlet olmamaktaydı.¹⁶

Türklerde devlet Tanrı tarafından verildiğine, kağanın (devlet başkanı) ve milletin durumu. Tanrı tarafından yaşandığına ve tayin edildiğine inanılırdı: “il bergime Tengri” (il veren Tanrı).¹⁷ Devlet kurma için “yaratmak” veya “kazanmak” gibi kavramlarla günümüz Türkçe’sinde “kazanmak” fiili kullanılıyorlardı. Göktürk Kitabeleri’ndeki “İl Teriş Kağan Kazanmasa” ibaresindeki mana çok açıktır. Devletin yıkılışı da “il kaybolmuş! Elden çıkmış! Kaçışmış” gibi deyimlerle ifade edilirdi. Göktürkler hiçbir zaman

¹² Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2011, s. 23

¹³ Saadettin Yağmur Gömeç, “Türklerde Devlet ve Hakimiyet Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet Bildiriler*, Hayrunnisa Alan vd. (ed.), İstanbul, 19-21 Ekim 2017, s. 471

¹⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 221

¹⁵ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 39

¹⁶ Salim Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (eds.), 2 Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 823

¹⁷ Ahmet Taşağıl, “Gök Türk Devlet Modeli”, *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet Bildiriler*, Hayrunnisa Alan vd. (ed.), İstanbul, 19-21 Ekim 2017, s. 121

yıkılmayacak devlet için “Bengü İl” (ölümsüz, ebedi, sonsuz devlet) deyimini kullanırlardı.¹⁸

1.1.2. Türk Devleti'nin Unsurları

Eski Türklerde devlet dört unsurdan meydana gelmektedir. Bunlar: ülke, halk, hâkimiyet ve teşkilatlanmadır.¹⁹ Yani diyebiliriz ki bir devletin varlığını sürdürebilmesi için halk, halkın yaşaması için toprak (ulus) gerekmektedir. Devlet ancak bu toprağın bağımsız olması ve siyasi teşkilatlanması ile kurulabilir.

Devlet, hukuki bakımdan emretme hak ve yetkisine sahip, yüksek sosyal ve siyasi bir teşkilattır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Eski Türklerde, devlete “il” (el) adını veriyorlardı ve onu sonsuz bir varlık olarak vasıflandırıyorlardı. Bu anlayış İslamiyet'ten sonraki dönemlerde de devam etmiştir.²⁰ Devlet, bir topluluğun (halk) belirli bir toprak parçası (ülke) üzerinde hâkimiyet haklarını hiçbir sınırlama olmaksızın kullanmak suretiyle kurup, geliştirdiği siyasi, sosyal ve hukuki bir teşkilattır.²¹ Eski Türklerin devlet anlayışını iyi anlayabilmemiz için saydığımız unsurların açıklanması faydalı olacaktır.

1.1.2.1. Halk (Kün) Anlayışı

Bir devletin varlığını sürdürebilmesi için halkın olması önemli şartlardan biridir. Eski Türk toplumundaki insan, kendi kültür sınırlarını çevreleyen bir değerler evreninin koruyucusudur. Bu onun ilk görevidir. Diğer bir ifadeyle, eski Türk toplumunun insanı, bu değerler evrenini veya kültür zeminlerini Türk tanrısının koyduğu nizamdan almakta ve bu sistem içerisinde de evrendeki kendi yerini belirleyebilmektedir. Orhun Kitabeleri'nde “*Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer, ikisinin ortasında kişiyoğlu yaratıldığında...*” yazılmıştır. Dolayısıyla insan, halk, millet Türkler için çok önemli değerlerdendi.²²

---

¹⁸ Selim Karakaş, “İlk ve Orta Zamanlarda Türklerde Devlet, Ülke ve Millet Fikri”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (eds.), 5 Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 190-191

¹⁹ Muhammet Şahin, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2004, s.23

²⁰ Ali Güler vd., *Türklük Bilgisi*, Tamga Yayıncılık, Ankara 2001, s. 49

²¹ Koray Kamacı, *Teşkilat Türk Devlet Anlayışının Kadim Sırları*, Yediveren Yayınları, İstanbul 2017, s. 25

²² Dosay Kenjetayev, *Hoca Ahmet Yesevi'nin Düşünce Sistemi*, Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 53

Türkler, halka “kün”, “bodun” diyorlardı. Halk, “ortak bir geçmişi olan ve bir arada yaşama arzusu gösteren, aynı dil, kültür ve tarih bağlarıyla birbirlerine bağlı olan insan topluluğu”dur. İslam öncesi Türklerde güçlü bir “millet” fikri vardı. Budun sözü de “bod”, “boy” sözünden geliyordu. Türkler bu çağda, milleti devletin (il’in)esas kurucusu ve sahibi olarak düşünüyorlardı.²³ Devletin esas kurucusunun ve sahibinin millet olduğu Orhun Abideleri’nde yazılmaktadır. Halk hem devletin kurucusu hem temel unsuru idi.²⁴ Devleti yaşatan hükümdar, başarılı kılan millettir.

Eski Türklerde il, aileden (oğuş) başlayıp sırasıyla, aileler birliği (uruğ), boy (kabileler) birliği halkalarının en gelişmiş ve son şekli olarak belirtilmektedir.²⁵ Eski Türklerde soylu ve zengin olup da yönetici tabakada bulunan beylere “Ak Budun”, bunların dışındaki büyük halk kitlesine “Karabudun” denirdi.²⁶

1.1.2.2. Ülke (Uluş) Anlayışı

Devletin temel unsurlarından bir diğeri de topraktır. Yukarıda bahsettiğimiz halk, üzerinde yaşayacakları bir coğrafi mekâna (toprağa) sahip olması gerekmektedir. Bir devlet, üzerinde yaşadığı ve sınırları milletlerarası antlaşmalarla çizilmiş ve onaylanmış bir toprağa sahip olmalıdır. Bu toprağın sahipliğini yapan milletlerin bu toprakla maddi ve manevi ilişkileri olmalıdır. Böyle bir toprak maddi ihtiyaçlara cevap vereceği gibi, tarihsel ve duygusal yönden de anılara ve değerlere sahiptir. Bu değerlerin başka bir milletin mülkiyetine geçmemesi için de ülke, coğrafi sınırlarla ve ayrıntılı olarak saptanır.²⁷ Devletin egemenliğinin kullanıldığı çevre, devletin maddi ögesi olan ülkedir. Türklerle göre, devlet halk ve topraktan meydana gelmektedir. Halk toprağı, toprak da halkı tamamlayarak devleti oluşturur.²⁸

Türkler, devletin sahip olduğu ve halkın üzerinde yaşadığı topraklara “ülke”, “uluş” veya “yurt” gibi adlar vermekteydiler. Bunlardan “uluş”, toprakla birlikte halkı

²³ Ali Güler vd., *Türklük Bilgisi*, Tamga Yayıncılık, Ankara 2001, s. 49

²⁴ Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, s. 41

²⁵ Taşağıl, “Gök Türk Devlet Modeli”, s. 116

²⁶ Ramazan Özdamar, *İslamiyet Öncesi Türkler’de Hakimiyet Mevhumu (Ülke, Hükümet, Hürriyet, Millet) Üzerine bir Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1997, s. 13

²⁷ *Devlet’in Kavram ve Kapsamı*, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınlarından, Ankara 1990, s.

3

²⁸ Muhammet Şahin, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2004, s. 24

ifade etmekteydi. “Yurt” ise, daha çok “vatan” kavramı gibi kutsal bir anlam taşıyordu. “Yurt” diğer yurtlardan “yaka” adı verilen sınırlarla ayrılmaktaydı. Bu sınırlar devletin gücüne göre, bazen daralıyor, bazen de genişliyordu. Türk toplulukların kuruluşlarından bu yana belirli sınırlara sahip oldukları bilinmektedir. Türk hükümdarları daima, toprağı devletin temeli sayan bir anlayış içinde olmuşlardır. Bundan dolayı da, vatan toprağını korumayı ve savunmayı kendilerine başlıca görev edinmişlerdir.²⁹ Buna örnek olarak büyük Hun Hükümdarı Mete’nin düşmanı olan Tunghuların toprak talebine karşılık “Toprak devletin temelidir” diyerek reddetmesini gösterebiliriz.³⁰ Türkler için yurt, sadece üzerinde yaşanılan ve geçim temin edilen bir toprak parçası değildi; aynı zamanda kendilerini koruyan ata ruhlarının üzerinde dolaştığı bir mekândı.

1.1.2.3 Hâkimiyet Anlayışı

Devleti oluşturan bir başka unsur hâkimiyettir. Hakimiyet kelimesi hakim, mahkeme, muhakeme, mahkum ve tahkim gibi geniş bir kelime ailesine bağlanır. Ve “hüküm” maddesinden gelir. Lügatte hüküm, emir ve karar verme, bir iş ve bu suretle ihtilafi sona erdirme demektir.³¹

Eski Türkler karizmatik hâkimiyet anlayışına mensuptu, yani hükümdarlık yetkisinin ve kudretinin tanrı tarafından verildiğine inanıyorlardı.³² Bu inanişe göre; Türk hakanı devletin tek temsilcisi ve sahibidir. Hun, Göktürk, Uygur devletlerinde ve hatta Osmanlılar ile Selçuklular döneminde de bu anlayışın aynen devam ettiği Sultan Süleyman’ın “Ben Allah’ın yeryüzündeki gölgesiyim.”³³ demesinden anlaşılmaktadır.

---

²⁹ Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, s. 824

³⁰ Mete Han (M.Ö. 209), Vergi olarak at ve kadın istemelerine itirazsız bu istekleri yerine getirmiştir, fakat toprak isteklerini reddetmiştir. Toprağın devletin malı olduğunu ve arazi terk etmenin imkân dâhilinde bulunmadığını söyleyerek savaş kararı alır.

³¹ Özdamar, *İslamiyet Öncesi Türkler’de Hâkimiyet Mevhumu (Ülke, Hükümet, Hürriyet, Millet) Üzerine bir Değerlendirme*, s. 71

³² Şahin, *Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 24

³³ Hz. Peygamber: “Sultan, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir ki, kullarından her mazlum ona sığınır. Eğer adalet ederse (Allah katındaki) ücretini alır. Halkın da bu duruma şükretmesi gerekir. Eğer haksızlık, zulüm yaparsa, onu vebali ona aittir, Halk ise sabır etmekle yükümlüdür.” buyurmuştur (Bezzar, 12/17; Beyhaki, Şuabu’l-İman, 9/475)

Türklerde egemenliğe sahip olabilmek için esas olan tanrıdan kut almaktır. Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramı “kut”³⁴ tabiri ile ifade edilmiş; buna rağmen egemenlik hakkı mutlak olmayıp töre ile sınırlandırılmıştır. Türk egemenlik anlayışı fevkalade gerçekçidir. Adalete ve töreye sadakat meşruiyeti sağlayan ilkelerdir.³⁵

Tanrı, “kut” başlığı ile Türk Kağanını “hükmetme ve hükümdarlık güç ve yetkisi”, yani “siyasi iktidar” sahibi kılıyordu. “Kut” sahibi olan Türk Kağanı Orta Asya’da Türkçe konuşan ve Türk soyundan olan bütün toplulukları bir bayrak altında, yani bir devlet çatısı altında topluyordu. Hükümdar kutsal sayıldığı için ona Tanrı tarafından bazı güçler verildiğine inanılırdı. Tanrı başlığı olan bu güç ve yetenekler Göktürk yazıtlarında “kut” (siyasi iktidar), “ülüg veya ülüş” (kısmet, nasip, pay) ve “küç” (güç) gibi kavramlarla ifade edilmiştir.³⁶ Türk hükümdarları kut sözünü Mete Han’dan itibaren hemen hemen bütün unvanlarda kullanmışlardır.³⁷

Türk hükümdarlarının Türk töresi gereğince milletine karşı yapmakla mükellef olduğu görevler ve buna karşı tebaanın hükümdara karşı sorumlulukları tespit edilmiştir. Hükümdarın; halkı refah içinde yaşatmak, töreyi (kanunları) düzenleyip uygulamak, adaleti temin etmek, devleti düzen içinde bulundurmak ve fetihler yapmak, ülkesini idare etmek gibi vazifeleri bulunmakta idi. Bunların yanında hükümdarın; akıllı ve bilgili, cesur, liyakatli, iyi ve doğru, erdemli ve cömert olması da önemli hususlardandır. “Türk devletlerinde ülke idaresinde başta vezirler (ayguç) olmak üzere, Kengeş Meclisi üyeleri (toygunlar), buyruklar (bakanlar), iç-buyruklarla birlikte “alpogut, inel, inak,

---

³⁴ Kut, Tanrı tarafından verildiğinden dolayı su veya nefes kadar kutsal kabul edilmiştir. “Kut”, kendisini “Tanrı kutu” olarak unvanlandıran Mete’den beri, siyasal iktidar ile birlikte anılmış ve 1000 yıldan uzun süre hükümdar unvanlarında yaşamış bir kavramdır: Kutlug Kağan, Kutluk Bilge Kül Kağan, Alp Kutluk Bilge Kağan, Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Külüg Bilge Kağan... çok sayıdaki örneklerin birkaçıdır. Siyasi iktidara sahip olabilmenin en temel şartlarından biri olarak görülen “kut”, tarih boyunca, “Tanrıkut”, “İdikut” gibi unvanlarla “Kutluğ”, “Kutalmış” gibi adlarda yaşayagelmiştir.

“Kut” sahibi olabilmek için töre’nin belirlediği erdemlere sahip olmak gerekir.

³⁵ Özdamar, *İslamiyet Öncesi Türkler’de Hakimiyet Mevhumu (Ülke, Hükümet, Hürriyet, Millet) Üzerine bir Değerlendirme*, s. 72

³⁶ Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, s. 828

³⁷ Gökhan Yılmaz, “Türk Devlet Felsefesinde “Kut”, “Erdem” ve “Töre” Kavramları ile Bunların Aralarındaki İlişki”, *Kutadgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 26, Ekim 2014, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TSOS&c=ebSCO&ano=177966_590fe775ced32ac2f90c1bea6b4788f3&, (31.10.2018), s. 312

“Tanrı-Kut”, “Kutluğ”, “Tengride Kut Bolmuş”, “İduk-Kut”, “İlig-Kut”

inançu, tarkan, apa, boyla, şadapıt, ataman, tudun, yağruş, külüg, çavuş” gibi unvanlar taşıyan devlet görevlileri de vardı.”³⁸

1.1.2.4. Türklerde Siyasi Teşkilatlanma

Teşkilat en kısa ifadesiyle iş bölümüdür. Teşkilatlanma, devletin en önemli unsurlarından birisidir. Bu; yasama, yürütme ve yargı olarak ortaya çıkar. Devletin gücünün yani hâkimiyetinin doğması için teşkilatlanması şarttır.³⁹

Türkler, çok iyi işleyen idari ve askeri teşkilatlar kurarak tarih sahnesine çıkmışlar; geniş sahalara ve halk kütlelerine hükmetmişlerdir. Türkler; “atlı-göçebe hayat tarzı”nı gerçekleştirmiş olmaları sayesinde devlet teşkilatlanmasını sağlamışlardır. Eski Türklerde siyasi teşkilatlanma ve devletin kuruluş çalışmaları aileden başlamaktaydı. Devlet kurmak için, harekete geçen kişi, hem itibarlı bir ailenin reisi hem de tanınmış bir boyun başkanıydı. Teşkilatçılık bakımından da son derece yetenekli bir kimseydi. Boy başkanı, kendi boyu ile akraba olan boylara birer birer otoritesini kabul ettirmek suretiyle işe başlıyordu. Bunu, ya “ikna ve inandırma” yöntemiyle, ya da “mücadele”, yani “kuvvet (silah) kullanma” yöntemiyle yapıyordu. Başkanın otoritesini kabul ettirdiği boy sayısı arttıkça da, devletin kuruluşu hızlanmaktaydı. Böylece, aile çevresinde başlayan teşkilatlanma, boylara ve gittikçe toplumun diğer kesimlerine doğru yayılmakta idi.⁴⁰

1.2. İslam’da Devlet

Kur’an-ı Kerim; insanlara peygamberler aracılığı ile gönderilen Allah’ın bir lütfudur. Kur’an’da doğrudan devletten bahsedilmemektedir. İnsanlardan, kavimlerden, bazen de hükümdarlardan söz edilir. Fakat yönetim şekilleri ile ilgilenilmediği gibi herhangi bir yargı da verilmez. Hükümdarlardan bahsedilirken; onların hidayet üzere olup olmadıkları yahut zulüm veya adalettir.⁴¹

---

³⁸ Güler vd., *Türklük Bilgisi*, s. 53

³⁹ Kuzucu vd., *Türk Tarihi ve Kültürü*, s. 39

⁴⁰ Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, s. 827

⁴¹ Nevzat Köseoğlu, *Devlet Eski Türklerde İslam’da ve Osmanlı’da Devlet*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 153

Yapılan bir çalışmaya göre Kur'an'da altmış civarında siyaset ile ilgili ayet bulunmaktadır.⁴² Doğrudan ve açık hüküm getiren ayet sayısı, ibadetleri de kapsamak üzere iki yüzdür.⁴³

Devlet, tarihin ilk dönemlerinden bugüne kadar toplum için önemli bir yere sahiptir. İnsanlar arası ilişkilerin önemli bir bölümünü yönetim alanı oluşturmaktadır. Farabi: “her nevi hükümetin kendisine muhtaç olduğu bir kimsedir. Böyle bir kimsenin bulunması mümkün olmazsa, devlet parçalanıp dağılmaya mahkûm olur.”⁴⁴ Gazali: “Hükümdar büyük veya küçük, yüksek veya alçak, asil veya avamdan olsun herkese eşit muamele etmeli ve kanunsuzluğu şiddetle menetmelidir” düşüncesindedir. Din ile devlet arasındaki ilişki konusunda şöyle demektedir: “*Onlar ikiz kardeş gibidirler. Din, insan cemiyetinin temeli ise, hükümdar da temelin koruyucusudur; eğer temel zayıflarsa bütün bina çöker; hükümdar çekilirse temeli koruyacak kimse kalmaz.*”⁴⁵ Maverdiye göre “İmamet halkın kanun ve nizamlarının tabi olduğu esastır.”⁴⁶ Bu ve benzer görüşler Türk-İslam düşünürlerinin eserlerinde bulunmaktadır.

“Kur'an-ı Kerim; inanç, ibadet ve ahlaki kaideler yanında anayasa hukuku, devletler hukuku, usul hukuku, ticaret hukuku ve medeni hukuka esas teşkil edecek genel ilkeler de koymuştur. Bu hükümlerin tatbiki de ancak devlet eliyle mümkündür.”⁴⁷ Bu yüzden, İslam dininin sadece ibadet ve ahlak kurallarından oluşan bir din olmadığını vurgulamamız yerinde olacaktır.

İslam, ortaya koyduğu en mükemmel sistemle insanın yaratılışına en uygun devlet düzenidir. İnsanı yaratan Allah, insan hayatının idamesi için en uygun kuralları Kur'an'da tavsiye etmiştir. Kur'an'ın ortaya koyduğu sosyal prensipler, idare edenlerle idare edilenlerin barışıklarını ve kaynaştıklarını ortaya koyan bir sistemdir. Hatta idare

---

⁴² Niyazi Kahveci, *İslam Siyaset Düşüncesi*, Etiş Yayıncılık, Ankara 1996, s. 31

⁴³ Asıl hüküm ayetleri elli kadardır.

⁴⁴ Harun Han Şirvani, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, Kemal Kuşcu (çev.), Nur Yayınları, İstanbul 1965, s. 102

⁴⁵ Şirvani, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, s. 183-188

⁴⁶ Şirvani, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, s. 130

⁴⁷ Derviş Dokgöz, *İslam Hukukunda Devlet Başkanının Yetki ve Tasarrufları*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2004, s. 8

edilenler Müslüman olmasalar bile onlara en güzel şekilde hürriyet sunan ve hayatlarını tanzim eden bir sistemdir.⁴⁸

Diğer din kurucularından farklı olarak Hz. Muhammed, manevi iktidar gibi maddi iktidarı da elde bulunduruyordu. Ancak bu şekilde mensuplarına, hayatın bütün alanlarında yol gösterebilirdi.⁴⁹ “Hz. Peygamber’in uyguladığı prensipler sayesinde birbirinden çok farklı yapıya sahip olan insan toplulukları kısa zamanda birbirleriyle hayatlarını paylaşmaya, memleketlerini koruma konusunda müşterek savunmaya girişmişlerdir. Bu durum onları determinist (kabile anlayışına, sosyal ve siyasi yapıya dayanan) bir anlayıştan insan iradesine ve seçim haysiyetine dayanan yeni bir sosyal ve siyasi yapıya kavuşturmuştur.”⁵⁰

1.2.1. Kur’an’da Devlet ile İlgili Kavramlar

İslam ülkelerinde devlet başkanları; imam, hilafet, ulü’l-emr gibi değişik unvanlarla anılmışlardır. Bu unvanları taşıyan kişiler, kendilerinde yürütme organı niteliği ve yetkisini bulmaktadırlar. Kur’an-ı Kerim’de, “halife”, “imam”, “hükümdar” kavramları devlet başkanı anlamını taşımaktadır.⁵¹ İslam’da devlet başkanlığı kurumunu ifade etmek için “imamet ve hilafet”, devlet başkanı için ise “halife ve imam” kavramları kullanılmaktadır. İmamet; Hz. Peygamber’in vefatından sonra İslam toplumunun dini ve siyasi liderliği görevini,⁵² Hilafet ise İslam tarihinde devlet başkanlığı kurumunu ifade etmektedir.⁵³

---

⁴⁸ Halil Elitok, *Kur’an’da Devlet Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1998, s. 5

⁴⁹ Derviş Dokgöz, *İslam Hukukunda Devlet Başkanının Yetki ve Tasarrufları*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2004, s. 8

⁵⁰ Halil Elitok, *Kur’an’da Devlet Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1998, s. 6

⁵¹ Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, s. 70

⁵² Mustafa Öz ve Avni İlhan, “İmamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXII, İstanbul 2000, s. 201

⁵³ Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XVII, İstanbul 1998, s. 539

1.2.1.1. İmam

“İmam; toplumu yönlendiren, onlara önderlikte bulunan kimsedir. Arapça emm “öne geçmek, sevk ve idare etmek” kökünden gelen imam, terim olarak “cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse” ve “devlet başkanı” anlamlarını taşır.”⁵⁴

Toplumun başında bulunan ve toplumun fertlerini yönlendiren kişiler imam diye anılmıştır. “İmamın sevk ve idare ettiği toplum ise ümmet kelimesi ile karşılanmıştır. Bu durumda imam, başkan, ümmetin idaresini üstlenen kişidir. Terim olarak devlet başkanlığı anlamında imamet kelimesi kullanılmaktadır.”⁵⁵ Bazı düşünürlere göre imamet, dini korumak ve dünyayı din ile idare etmekte peygambere vekalet için konulmuştur.

İmamdan kastedilen kişi, Müslümanların halifesi ve idarecisidir. Hz. Ömer devrinden itibaren Devlet başkanlarına halife denilmesi yerine, “emiru’l-müminin” tabirinin kullanıldığı ve daha sonraları cemaatle kılınan namazlardaki imamlıktan ayırmak için devlet başkanlığına “imamet-i kübrâ” veya “imamet-i uzma” denildiği görülür.⁵⁶

Kur’an’da imam kelimesi on iki yerde geçmektedir. İmam kelimesi ayetlerin hepsinde farklı anlamlarda kullanılmaktadır. “yönetici, önder, lider” dışında “levh-i mahfuz, kitap”, “yol”, “bilinçli olarak yapılan ahlaki eylem” anlamlarında kullanılmaktadır.

1.2.1.2. Hilafet

“Hilafet; Allah’ın hâkimiyet hakkının bir tecellisi olarak İslam hükümlerini uygulamaya koymaktan sorumlu makamının adıdır.”⁵⁷ Hilafet kelimesi, İslam tarihinde devlet başkanlığı kurumu anlamında zikredilmektedir.⁵⁸ Halife, birinin yerine geçerek; işini, görevini devam ettiren ya da ona vekâlet eden anlamlarına gelmektedir. Kur’an’da

⁵⁴ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “İmam”, Mustafa Öz ve Avni İlhan, “İmamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXII, İstanbul 2000, s. 178

⁵⁵ Derviş Dokgöz, *İslam Hukukunda Devlet Başkanının Yetki ve Tasarrufları*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2004, s. 16

⁵⁶ Hüseyin Çeliker, “İslam Hukuku’nda Devlet Başkanlığı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/26-27, 2008, s. 256

⁵⁷ Cemal Nar, “İslam’da Devlet ve Siyaset”, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 75

⁵⁸ Avcı, “Hilâfet”, s. 539

halife çoğul olarak halaif ve hulefa sözcükleri ile de yer almaktadır. Terim olarak hilafet kelimesi İslam devletlerinde Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder.⁵⁹ Devlet başkanı siyasi anlamıyla Hz. Peygamber'den sonra din ve dünya işlerini, ona halef olarak yürütmek için konmuş bir kurum olup bu kurumun başında bulunan kişiye “halife” denir.⁶⁰

Sözlükte “arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerine geçmek” anlamlarına gelen half kökünden türetilmiş olup “birinin yerine geçerek işini, görevini devam ettiren” şeklinde açıklanan halife kelimesi terim olarak biri siyasette, diğeri tasavvufta olmak üzere başlıca iki alanda kullanılmaktadır. Bir kimsenin diğeri bir zatın yerini tutmasına hilafet, halife tayin etme işine de istihlaf veya tahlif denir.⁶¹

*“Ey Davud! Biz seni yeryüzüne halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle (hak ile) hükmet; nefsin isteklerine (hevaya) uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.”*⁶² ayetinden anlayacağımız Hz. Davud'un geçmiş peygamberlerin halefi olarak onların görevini devam ettirmesi veya ülkesinde hükümdarlığın ona verilmesi olarak açıklanmıştır.⁶³

Halifenin hür olması, erkek olması ve akıllı olması gerekir. Ayrıca, politik yeteneklerinin olması, insanların yönetiminde bilgili olması gerekir. Ek olarak güçlü bir kişiliği olmalı, güçsüz olmamalıdır.⁶⁴

İmamet ve hilafet kavramları çoğunlukla eş anlamlı olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslüman toplumunun liderliği, devlet başkanlığı anlamında kullanılmıştır. İmametın daha çok nazari manada devlet başkanlığı, hilafetin

---

⁵⁹ Hüseyin Çeliker, “İslam Hukuku'nda Devlet Başkanlığı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/26-27, 2008, s. 252

⁶⁰ Abdurrahman Altuntaş, *Kur'an'da Temel Siyasî Kavramlar*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 29

⁶¹ Süleyman Uludağ, “Halife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XV, İstanbul 1997, s. 299

⁶² Sad, 38/26, Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C. IV, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 572

⁶³ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C. IV, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 577

⁶⁴ Nevzat Köseoğlu, *Devlet Eski Türklerde İslam'da ve Osmanlı'da Devlet*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 98

ise fiili otoriteyi ifade ettiği de söylenmiştir. Siyasi ve hukuki bir terim olarak Resul-i Ekrem'den sonra İslam toplumunun idaresini en yüksek seviyede üstlenen kişinin görev ve makamını ifade eden imamet kavramı kelam, fıkıh ve siyasi tarihte farklı şekillerde ele alınmıştır. Devlet başkanına, Hz. Peygamber'in vekili olarak toplumu yönettiği için halife; önder ve halife olması sebebiyle de imam denmiştir.⁶⁵

1.2.1.3. Ulü'l-Emr

“Ulü'l-Emr; İslam toplumunda üst yöneticileri ve toplumsal otorite sahibi kimseleri anlatan bir tabirdir.”⁶⁶ İslam toplumunun “kendilerinden olan emir sahiplerine” itaat etmeleri Ulü'l-emr'in Allah ve Peygamber'in emirleri şartına bağlıdır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de geçen şu ayette de görülmektedir:

*“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz – Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız – onu, Allah'a ve Peygamber'e götürün. Bu elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.”*⁶⁷

Bu ayet, İslam ile idare eden yöneticilere, hakka uydukları sürece itaatın farz olduğunu göstermektedir. Ayette geçen “Ulü'lemr”, “emir sahipleri, emir verme selâhiyeti taşıyan ve bu konumda olanlar yani âmirler” demektir. Bunlardan maksadın kimler olduğu konusunda “devlet başkanı, onun veya toplumun yetki verdiği yöneticiler ve kumandanlar”dır. İslam dini, gerek kamu hayatında ve gerek özel hayatta bazı sıfat ve özellikleri taşıyan kimselere itaat edilmesini, onların buyruklarının yerine getirilmesini ve söylediklerine uyulmasını istemiştir.⁶⁸

İslam Şeriatının hedeflerinin gerçekleşmesi için devlet başkanının seçimle işbaşına gelmesi zorunludur. Müslüman bir kimsede olsa seçim dışında iktidarı ele geçiren bir kişiye itaat etmek söz konusu değildir. Devlet başkanının veya idarecinin seçilmesi noktasında bir serbestiyet söz konusudur. Devlet başkanı ümmetin ittifakı ile seçildikten sonra Allah'ın ve Peygamber'in koyduğu sınırlar çerçevesinde hükmettiği zaman tebaası

⁶⁵ Mustafa Öz ve Avni İlhan, “İmamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 22 Cilt, İstanbul 2000, s. 201

⁶⁶ Talip Türcan, “Ulü'l-Emr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XLII, İstanbul 1994, s. 295

⁶⁷ Nisa, 4/59, Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C. II, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 85

⁶⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C. II, s. 87

mutlak manada kendisine itaat etmesi gerekir. Bu itaat zikredilen şartla devam eder aksi takdirde yöneticiye itaat edilme durumu ortadan kalkar.⁶⁹

Günümüzde devlet başkanlığı, hükümet veya benzeri kavramlarla ifade edilen, devletin yüksek otoritesini temsil eden kişi ve organlara ulü'l-emr denmiş olup, bu organ yürütme yetkisini elinde bulunduran kurum (bakanlar kurulu, meclis, konsey) veya kişiler (devlet başkanı, bakan, vali) olabilir.⁷⁰

1.2.2. İslam Devletinin Unsurları

İslam devleti İslam hukukuna göre teşkilatlanır ve İslam hukukuna bağlı kalır. Devleti meydana getiren, devletin varlığı kendilerine bağlı bulunan maddi ve manevi varlıklara, müesseselere “devletin unsurları” diyoruz.⁷¹ İslam hukukuna göre devlet; hâkimiyet, ülke, nüfus gibi unsurlardan oluşmaktadır.

1.2.2.1. Hâkimiyet Unsuru

Devlet, bünyesindeki bütün toplulukları temsil ve ifade eden bir gerçekliğe sahiptir ve kuşattığı bütün hükmi şahıslara göre üstün bir konumdadır. Devlete hukuk alanındaki bu üstün konumu ve gerçekliği kazandıran unsur ise hâkimiyettir. İslam ülkesinde hükümdarın, bir zümrenin veya bir milletin iradesi değil, Allah'ın iradesinin hâkim olması üzerinde hassasiyetle durulmakta; emir ve yasak türünde bütün yasama hükümlerinin kaynağının Allah olduğu hakkında Müslümanlar arasında görüş birliği sağlanmaktadır.⁷²

“İslam hukukçularına göre; hâkimiyetin gerçek sahibi Allah'tır, İslam toplumunu yönetme görevi ise halifeye aittir. Dolayısıyla burada Allah'a itaat şartına bağlı içtimai bir mukavele olduğu kabul edilmektedir. Buna göre hâkimiyet prensip olarak Allah'a ait olmakla birlikte uygulamada Allah'ın iradesini temsil eden halifedir ve dolayısıyla halkın iradesidir.”⁷³ Halifesini seçen halkın, gerektiğinde onu azledebilme yetkisine

⁶⁹ Abdurrahman Altuntaş, *Kur'an'da Temel Siyasî Kavramlar*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 214

⁷⁰ Derviş Dokgöz, *İslam Hukukunda Devlet Başkanının Yetki ve Tasarrufları*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2004, s. 18

⁷¹ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. I, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 53

⁷² Mehmed Niyazi, *İslam Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2010, s. 34-35

⁷³ Hayreddin Karaman, *Anahtarlarıyla İslam Hukuku*, C. 1, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 1984, s. 182-183

sahip olması da bunun bir göstergesidir. Dolayısıyla egemenliğin kaynağının günümüz hukukunda olduğu gibi halka ait olması, esasında İslam hukukunda dolaylı olarak kabul görmüştür.⁷⁴

“Hüküm, sadece ve sadece Allah’a aittir (mahsustur).”⁷⁵ ayetinde hâkimiyetin meşruiyetinin ancak adaletle gerçekleşebileceği düşüncesinden hareketle adaletin de ancak hâkimiyet ve devletle mümkün olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁶

1.2.2.2. Ülke Unsuru

İslam hukukuna göre bir devletin hâkimiyeti altında bulunan topraklar, o devletin ülkesini meydana getirir. Kara sahası içinde bulunan nehir, göl ve kanallarla, karaya bitişik koy, körfez gibi yerlerde karasularıyla devletin ülkesine dâhildirler. Deniz ve hava sahaları, zaman ve şartlara bağlı olarak hâkimiyet ve kontrolüne konu oldukları ölçüde devletin ülkesi sayılırlar.⁷⁷

Kur’an-ı Kerim’de ülke unsuru “dar” ve “arz” kelimeleri ile temas edilmiştir.⁷⁸ İslam prensip olarak belli bir toprak parçası ve toplum üzerinde hâkimiyet kurmayı hedef almamış; bütün dünyayı bu birliğe tabi kılmak için gelmiştir. İslam hukukunun uygulanması bakımından bütün İslam ülkeleri tek bir ülke sayılmış ve içinde İslam’a inananlar bulunduğu gibi inanmayanlar da bulunmuştur. İslam’ın ana kaynaklarında yer almayan ancak İslam hukukçularının yorumlarına dayanarak dünyanın İslam ülkesi (Darü’l-İslam) ve harb ülkesi (Darü’l-harb) olarak ikiye ayırdığını söylemek mümkündür. İslam hukukunun Darü’l-İslam ve Darü’l-harb anlayışı esasında İslam hukuk sisteminin uygulanma sahasıyla ilgilidir. Dolayısıyla sınırları belirli olan ülke unsuru İslami devlet anlayışında da mevcuttur.⁷⁹

⁷⁴ Nuran Koyuncu, “İslam-Osmanlı Hukukunda Devlet Kavramı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı*, <https://docplayer.biz.tr/2507095-Islam-osmanli-hukukunda-devlet-kavrami.html>, (25.11.2018), s. 7

⁷⁵ Mü’min, 40/12

⁷⁶ Halil Elitok, *Kur’an’da Devlet Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1998, s. 30-31

⁷⁷ Niyazi, *İslam Devlet Felsefesi*, s. 31

⁷⁸ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, s. 57

⁷⁹ Ahmet Özel, “Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye’nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 43, 2012, s. 43

1.2.2.3. Nüfus Unsuru

İslam devletinin nüfus unsuruna “millet” ve “ümme” denilmiştir. Bu iki kelime ile bir yandan din, diğer yandan – dili, rengi, ırkı, bölgesi, şekli ne olursa olsun – belli bir dini benimsemiş insanlar topluluğu kastedilmiştir.⁸⁰ Devletin kurulması için nüfusa dair bir rakam vermek mümkün değildir. Bir devlet az nüfusla da, çok nüfusla da kurulabilir ancak asgari bir nüfusa ihtiyaç vardır. Yalnız gelişigüzel bir araya gelmiş insanlar, bir devletin insan unsurunu teşkil etmezler. Bu insanların pek çoğunun paylaştığı değerler olmalıdır ki bir devlet kurup yaşatabilsinler. İslam devletinde nüfusu birbirine bağlayan değerlerin başında, muhakkak ki İslami değerler gelir. İslam devletinde tabiiyetin esası, İslam’a bağlı olmak veya onun hükümlerine boyun eğmektir. İslam’a bağlı olan kimse Müslüman’dır, İslam hükümlerine boyun eğdiği halde İslam’a iman etmeyenler ise zimmidir. Her ikisinin de tabiiyeti İslamidir.⁸¹

1.2.3. Kur’an’da Devletin Özellikleri

Kur’an-ı Kerim, bir devletin nasıl olması gerektiği üzerinde değil; idarecilerin, bir devlette yaşayan halkın huzurlu bir hayat sürdürmeleri için ne yapması gerektiği üzerinde durmuştur. Yöneticilerin, yerel halkın yapacağı işlerinden daha çok bahsedilmektedir. “Devlet ve hükümet şeklinin belirtilmemiş olması, Müslümanlara sosyal hayatın akışı içerisinde buldukları şartlara uygun olarak amaca ulaştıran şekli seçme imkânı da verilmektedir.”⁸² İslam dinine göre, bir devlette bulunması gereken özellikler vardır. Bu özellikleri ayetlere dayanarak açıklamaya çalışacağız. İslam fıkıh literatüründe bir devlette bulunması gereken özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Hâkimiyet, Adalet, Emanetin sahibine verilmesi, İtaat, Şura, Bi’at.

1.2.3.1. Hâkimiyet

Kur’an’da “Hâkimiyet, hüküm, hükmetme” kavramları bulunmaktadır. Bu kavramlar farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Farklı dediğimiz; hem devlet yöneticileri ile ilgili hem kozmolojik anlamda Allah’ın hükmü ile ilgilidir. Örnek olarak:

---

⁸⁰ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, s. 58

⁸¹ Koyuncu, “İslam-Osmanlı Hukukunda Devlet Kavramı”, s. 9

⁸² Derviş Dokgöz, *İslam Hukukunda Devlet Başkanının Yetki ve Tasarrufları*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2004, s. 11

“O, kullarının üstünde yegane kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler. Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah’a döndürülürler. Bilesiniz ki hüküm yalnız O’nundur ve O, hesap görenlerin en çabuğudur.”⁸³ ve “Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah’ındır. Allah’ın her şeye gücü yeter.”⁸⁴ ayetlerini yazmamız yerinde olur.

Kur’an’da geçen Allah’ın indirdikleri ile hükmetmeyi emreden ayetler ise Allah’ın hâkimiyeti, ilahi teşri alanında ve içerdiği emir ve yasakların, kendisine inanan toplum için uygulanması ve uyulması gerekli hükümler olması anlamındadır. Kendisinden çıkarılan kanunlar, içtihatlar ve gereğine göre hüküm verme şeklinde şeriatı anlatan, şeriatın hükmünü kanun kalıbına dökerek yasama faaliyetlerini düzenleyen ve uygulayan, bu düzenlemelere uygun yargılama faaliyetleri yapan ve hükümleri yürüten ise insanlardır. “Allah’ın indirdiği ile hükmetme”, devletin yasama, yürütme ve yargılama güçlerine hâkim bir prensiptir. Bu durumda Kur’an’da geçen yasa ve hükümler ihtilaf konusu değildir. Onların gereğince hüküm verilmelidir.⁸⁵ Yönetici; Allah’ın vekili, naibi, halifesi ve gölgesidir; yasamanın yürütücüsü ve kanunun uygulayıcısıdır. Hâkimiyetin kaynağı ise ümmettir ve siyasi egemenlik insana aittir. İslam hukukunda siyasi iktidarın tek sahibi millettir.

1.2.3.2. Adalet

Devletin bir başka özelliği de adalettir. Birçok ayette adalet anlamında adl, kıst, mizan, hak gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Adalet, Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde genellikle “düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık” gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁸⁶

---

⁸³ En’am, 6/61-62

⁸⁴ Al-i İmran, 3/189, Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C. I, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 730

⁸⁵ Derviş Dokgöz, *İslam Hukukunda Devlet Başkanının Yetki ve Tasarrufları*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2004, s. 13

⁸⁶ Mustafa Çağrı, “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I, İstanbul 1988, s. 341

Kur'an-ı Kerim birçok ayette, Peygamber ve onu takip edenlere eşitlik ve adaletten ayrılmamalarını emretmektedir. “İnsanlar arasında Allah’ın sana gönderdiğine göre hükmedesin diye hakkı (adaleti) içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma.”⁸⁷

Yönetimde adalet kaçınılmaz ve ihtiyaç duyulan alanlardan biridir. Toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlayan temel dinamiğin adalet olduğunu Farabi de söylemiştir.⁸⁸ Kur'an'da; sözde, konuşmada, karar vermede (hükümde), şahitlikte ve insan ilişkilerinde problem yaşanan alanlarda adaletli olmaktan bahsedilmektedir. “*Ey Davud! Biz seni yeryüzüne halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle (hak ile) hükmet; nefsin isteklerine (hevaya) uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.*”⁸⁹ Adalet yönetimin vazgeçilmez değerlerinden biridir. Devlet başında olan ya da küçük bir şirket başında olan her kimse adaletli olmalıdır.⁹⁰

1.2.3.3. Emanetin Ehline Verilmesi

Kur'an'da yer alan yönetim ilkelerinden biri de ehliyettir. “Ehliyet kelimesi Arapça'da “ehl” kökünden türetilmiş bir masdardır. Sözlükte, “yetki, elverişlilik, liyakat, yeterlilik” anlamlarına gelir.”⁹¹ Kur'an'da “ehl” kelimesinin dört anlamı kapsayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir: “*İnsan topluluğu, sahip, ehliyet-liyakat, din*”.⁹² Kur'an'da “ehl” kelimesine “yönetimde ehliyet, yeterlilik” anlamını verdiği ayetler bulunmaktadır. Bunlardan biri Nisa süresinin 58. ayetidir: “*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.*”⁹³ Bu ayette ahlakla hukukun en geniş kapsamlı ilkelerinden olan emanet ve adalet kavramları bir arada zikredilmiştir. Ayet özellikle devlet adamlarının hem emanet hem de adalet ehli olmalarını gerekli kılmaktadır. Emanet ehli

⁸⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C. II, s. 135

⁸⁸ Abdullah Turhan, *Kur'an'da Yönetim Kavram ve İlkeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s. 97

⁸⁹ Sad, 38/26

⁹⁰ Turhan, *Kur'an'da Yönetim Kavram ve İlkeleri*, s. 72

⁹¹ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, X, İstanbul 1994, s. 533

⁹² Abdullah Turhan, *Kur'an'da Yönetim Kavram ve İlkeleri*, Konya 2010, s. 65

⁹³ Nisa, 4/58

olmaları da bütün kararlarında hukuka riayet etmeleriyle gerçekleşir.⁹⁴ Emanet, korunması istenen maddi ve manevi değerlerdir. Yukarıda verdiğimiz ayetten anlaşılacağı gibi; devletin hizmet makamları da bir emanettir.

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetinde, emaneti üstlenme ehliyeti ve emanetin ehline verilmesi son derece önem arz etmiştir. Çünkü emanet, korunması ve yerine getirilmesi gereken temel haklardandır. Hak sahibine hakkını, her işi ve görevi ona ehil olana vermek adaletle ilgilidir. Çevrenin korunması haklarından, Allah'ın haklarına, bütün can taşıyan varlıkların haklarından insanla insan arasındaki ilişkilerden kaynaklanan haklara varıncaya kadar emanet, geniş bir anlamlar dünyasına sahiptir. Bu durum, emanetin kamu görevi ve liderlik anlamıyla kullanıldığı pek çok rivayette kendisini gösterir.⁹⁵

1.2.3.4. Devlet Nizamına İtaat

“İtaat; meşru emir ve isteklere uyma anlamında bir terim. Sözlükte “baş eğmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek” anlamındaki tav’ kökünden türemiş olup aynı manayı taşır. İtaat kelimesi Kur’an’da geçmemekle birlikte üç ayette taat ismi yer almakta, bundan başka yedisi isim, diğeri fiil kalıplarında olmak üzere itaat kavramı seksen beş yerde geçmekte, kırk iki ayette de aynı kökten gelip “güç yetirmek” manasında kullanılan istitaat kavramı yer almaktadır.”⁹⁶

Mevcut yönetim erkine karşı yönetilenlerin göstermiş oldukları itaate günümüz terminolojide “rıza” adı verilmektedir. Devlet nizamına itaat; Allah’a itaat yanı sıra idareciye itaat farz kılınmaktadır. İdareciye itaat edilmesi gerektiği şu ayette görülmektedir. *“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygamber’e itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz – Allah’a ve ahirete*

---

⁹⁴ Ali Toksarı, “Emanet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul 1995, s. 82

⁹⁵ Ramazan Altıntaş, “Emânetlerin Ehline Verilmesi”, *Somuncubaba Aylık Kültür ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 204, Ekim 2017, s. 14, <https://somuncubaba.net/wp-content/uploads/2017/10/www.somuncubaba.net-2017-10-0204.pdf>, (25.05.2018)

⁹⁶ Ömer Mahir Alper, “İtaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIII (39), İstanbul 2001, s. 444

gerçekten inanıyorsanız – onu, Allah’a ve Peygamber’e götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.”⁹⁷

Siyasal anlamda yönetimi elinde tutan kişiye “itaat” edilmesi emredilmiştir. Fakat bu itaat, yöneticinin Allah’ın emrine aykırı olmaması ve şeriatın emirlerine bağlı kalınması şartına bağlanmıştır. Yönetici veya devlet başkanı şeriatın emirlerini yerine getirdiği sürece kendisinin veya ekibinin ortaya koyduğu yasalara ve yükümlülüklerle halkın itaati gerekli olacaktır. Aksi takdirde itaat edilmeyecektir.⁹⁸

“İslam dini, gerek kamu hayatında gerek özel hayatta bazı sıfat ve özellikleri taşıyan kimselere itaat edilmesini, onların buyruklarının yerine getirilmesini ve söylediklerine uyulmasını istemiştir.”⁹⁹ İslam dini, yöneticilerle yönetilenler arasında ilişkiye dair düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede idareciye itaat, devletin maksatlarını gerçekleştirebilmesi için ve hedeflerine kavuşabilmesi için bir zorunluktur.

1.2.3.5. Bi’at

Bi’at; İslam devletinde idare edenle idare edilenler arasında yapılan, seçim veya bağlılık karakteri taşıyan sosyopolitik akittir. “Türkçe’de biat şeklinde kullanılan kelimenin Arapça aslı bey’attır. Bey’at “satmak; satın almak” manasındaki bey’ masdarına bağlı olarak “yöneticilik tevdi etmek, birinin yöneticiliğini benimsemek” manasında kullanılmıştır.”¹⁰⁰ Biat aynı zamanda birinin egemenliğini kabul etme, buyruklarına uyacağını belirtme anlamında kullanılırken; biat etme birinin buyruğu altına girmek ve hâkimiyetini kabul etmek manasında kullanılır.¹⁰¹

---

⁹⁷ Nisa, 4/59

⁹⁸ Abdurrahman Altuntaş, *Kur’an’da Temel Siyasî Kavramlar*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 198

⁹⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C. II, s. 87

¹⁰⁰ Cengiz Kallek, “Biat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VI, İstanbul 1992, s.120

¹⁰¹ Altuntaş, *Kur’an’da Temel Siyasî Kavramlar*, s. 172

“Kur’an-ı Kerim’de biat kelimesi geçmemekle birlikte bey’ kökünden türeyen “mübayaa” masdarının türevleri biatlaşma, getirdiği emir ve yasaklarda peygambere itaat etme ve bu konuda onunla ahitleşme, sözleşme anlamında kullanılmıştır.”¹⁰²

Halk bi’at gereği devlet başkanına itaat etme durumunda iken, devlet başkanı da halka karşı sorumluluklarını yerine getirmek zorundadır. Böylece karşılıklı sorumluluklar garanti altına alınacak, idarecinin ve toplumun huzur ve refahı sağlanmış olacaktır. Ayrıca bi’at halifeliğin (devlet başkanlığının) meşruiyet sebebi olarak görülebilir.¹⁰³

Fetih süresinin 10. ayetinde “*Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah’a vermiş oluyorlar, Allah’a verdiği ahdi bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah’a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise, Allah yakında büyük ödül verecektir.*” buyurulmaktadır. Bu ayette geçen “yeminle bağlılık sözü” bi’attır. Bu ayette biat aslında, Peygamber’in şahsına değil bilakis onun aracılığıyla, bizzan Allah’u Teâlâ’ya verilmektedir.¹⁰⁴

1.2.3.6. Şûra

“Şûra; danışma ve danışma kurulu anlamında fıkıh terimi. Rey almak, bir mesele hakkında görüşünü sormak anlamına da gelmektedir.”¹⁰⁵ İslam, devlet işlerinin yürütülmesinin istişareye dayalı olmasını ister. Şûra’nın gerekliliği hem ayetlerde hem hadislerde vurgulanmaktadır. Şûranın, geçmişten bugüne bakıldığında farklı deyiş ve yapıları olsa da neredeyse her medeniyette vazgeçilmez bir yönetim unsuru olarak görülmektedir.

İnsanların güvendikleri kimselerle toplanıp fikir alışverişi yapmaları, birbirlerine danışmaları, birbirlerinin bilgi ve tecrübelerinden faydalanmaları, en doğru ve isabetli

---

¹⁰² Kallek, “Biat”, s. 120

¹⁰³ Derviş Dokgöz, *İslam Hukukunda Devlet Başkanının Yetki ve Tasarrufları*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2004, s. 15

¹⁰⁴ Altuntaş, *Kur’an’da Temel Siyasî Kavramlar*, s. 190

¹⁰⁵ Talip Türkan, “Şûra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 230-231

olanı bulmakta yardımlaşmalarıdır. Bu maksatla toplanıp istişare ve müşavere eden cemaate “Şûra”, istişare edenlerin her birine de “müşavir” denir.¹⁰⁶

Yöneticiler, yönetim ile ilgili her hususta halkın veya onların içindeki çeşitli grupları veya kabileleri temsil eden ve devletin ileri gelen kimseleri sayılan ve bir bakıma bu günkü meclis veya parlamento'lara benzeyen “ehli'l hall ve'l akd'e veya âlimlerin görüşlerine başvurmayı kendine görev bilir.”¹⁰⁷

Şûra “yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının kamu görevini yürütürken istişarede bulunması ve istişare sonucu oluşan eğilimi göz önünde bulundurmasını” ifade eden bir terimdir. Al-i İmran süresinin 159. ayetinde “Sen onlara sırf Allah'ın lutfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandım. Eğer kaba, katı kalpli olsaydım, hiç şüphesiz etraftan dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.” zikredilmiştir. Bu ayet “iş hakkında onlara danış” söyleyişi bütün ümmete ve özellikle yöneticilere danışmayı emretmektedir. Müslüman toplumlarda yönetimin şûra esasına dayanması, Şûra süresinin 38. ayetinde “*Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kalarlar. İşleri aralarındaki danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar.*” buyurulmaktadır. Bu ayet insan hayatının bütün aşamalarında danışmanın var olduğunu göstermektedir.

1.3. Türkler'in İslam'ı Kabul Etmeleri

Ahmet Yesevi'nin yaşadığı ve hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Maveräu'n-nehr bölgesi, Yesevi doğmadan çok önce İslam devleti sınırları içerisine girmiş, halkının büyük çoğunluğu Türklerden oluşan, İslam'ın yayıldığı bir bölge idi. İslam'ın o bölgelere ilk ulaşması 642 tarihine dayanmaktadır.¹⁰⁸ İşte o tarihte Türkler ilk defa Müslümanlarla karşılaşmışlardır.

---

¹⁰⁶ Altuntaş, *Kur'an'da Temel Siyasî Kavramlar*, s. 22

¹⁰⁷ Cemal Nar, “İslam'da Devlet ve Siyaset”, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 52

¹⁰⁸ Ali Güler vd., *Türklük Bilgisi*, Tamga Yayıncılık, Ankara 2001, s. 75

Arap komutanı, Türk şehirlerini fethetmesi neticesinde ve Türklere İslam'ı kabul ettirmenin ancak İslam dışındaki dinleri yok etmekle mümkün olacağını öngörmüştür.¹⁰⁹ İslam dinini kabul etmeden önce Türkler İslam dinine benzerlik taşıyan “Gök Tanrı” inancını yaşamaktaydılar. İslam ahlakında hırsızlık, yalancılık, adaletsizlik günah sayılır; Türk töresinde de hırsızlık, yalancılık, adaletsizlik yasaklanmıştır. Aynı şekilde İslam’da olduğu gibi Türklerin, ahiret inancına benzer olarak iyi insanların ödüllendirildiği uçmağ (cennet), kötülerin ise cezalandırıldığı tamu (cehennem) isimli yer inanışları vardı. Din adamlarının herhangi bir üstünlüğü bulunmuyordu.¹¹⁰ Bu noktada Türklerin töreye bağlılığı ile Müslümanların şeriata bağlılığını da bir benzerlik kabul edebiliriz.

Bilindiği gibi Türklere İslam dini Araplar (İslam orduları) aracılığıyla gelmiştir. Dört halife döneminde geniş bir coğrafyaya yayılan İslam dininin kısa bir süre içinde sınırları Orta Asya’ya kadar ulaşır. Hz. Ömer döneminde İran’ın fethiyle Türklerle Müslüman Araplar sınır komşusu oldu. Hz. Osman döneminde İslam Devleti’nin sınırları Ceyhun Nehri’ne kadar genişlemiş ve Türklerle Müslüman Araplar arasında mücadeleler başlamıştır. Araplar Müslüman olmayanlara karşı ayrımcı politika uygulamışlardır. Bu nedenler ve o dönem yaşanan şiddetli çatışmalar Türklerin kitleler halinde İslam’a geçmelerini engellemiştir.¹¹¹

751 tarihinde Abbasiler ile Çinliler arasında Orta Asya egemenliği yüzünden yaşanan Talas Savaşı¹¹² sonrasında Türkler yavaş yavaş İslamiyet’e girmeye başlamıştır. Abbasiler döneminde uygulanan eşitlik politikası ve Türklerin önemli görevle getirilmesiyle Türk-Arap ilişkileri gelişme göstermiş; Türkler kitleler halinde İslamiyet’i kabul etmişlerdir. Türk-İslam tarihinin başlangıcı da bu dönemde olmuştur.

Türkler, Büyük Selçuklu Devleti kurulduktan sonra Orta Doğu’daki anarşi ortamına son vermiş; yine bu devirden itibaren İslam âlemine yönelen haclı saldırılarına karşı başarı ile mücadele etmiştir. Bu mücadeleler ise Osmanlı Devleti’nin yıkılışına

---

¹⁰⁹ Kuteybe’nin İslamlaştırma medotları; İslam dininin önüne geçmemesi için o topraklarda mevcut olan Budizm ve Zerdütlük inançlarının tamamen yok etmesi, heykellerin yok etmesi; Buhara, Baykent ve Semerkant şehirlerinde camilerin yapılması; Müslüman Arap ailelerin bu şehirde yerleştirilmesi; Cuma namazlarını zorunlu kılması (gelmeleri için 2 dirhem para verilmesi).

¹¹⁰ Muhammet Şahin, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2004, s. 32

¹¹¹ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, Kamer Yayınları, İstanbul 2000, s. 28

¹¹² Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 35

kadar sürdürülmüştür. Yani Türklerin İslam medeniyetinin gelişmesine büyük katkıları olmuştur.¹¹³

“Türkler Müslüman olmadan önce bu topraklarda Ari (Zerdüştlük, Budizm, Manihaizm, Mazdekizm), Sami (Hristiyanlık, Musevilik ve en sonuncusu İslam), Mahalli (Gök Tanrı veya Şamanizm ile Taoizm, Konfüçyüs) dinleri mevcuttu.”¹¹⁴

Türklerin mensup oldukları dinlerin dışında başka dinler ile tanışmasına İpek Yolu'nun vesile olduğunu söylemek mümkündür. Maveraü'n-nehr bölgesi İpek Yolu'nun merkezi halindedir. Türklerin ticaret yolları üzerinde yaşamaları nedeni ile Türk toplumu farklı din, dil ve kültürler ile karşı karşıya kalmışlardır.¹¹⁵

Türkler, İslamiyet'i kabul ederek İslam dinine, dolayısıyla da İslam medeniyetine önemli katkıda bulunmuşlardır. İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesinde hizmeti geçen Türk bilginlerin sayısı oldukça fazladır. Başta İslami ilimler olmak üzere çeşitli alanlarda eserler veren Türk bilginlerinin söz konusu medeniyetin gelişmesinde önemli rolleri vardır.¹¹⁶ Bunlardan biri tezimizin ana konusu olan Hoca Ahmet Yesevi'dir. Yesevi'nin Türk toplumu üzerindeki emeği büyüktür. Yesevi'nin en önemli katkısı ise hikmetleri aracılığıyla Türkler arasında İslam dinini yaymasıdır. Yukarıda bahsettiğimiz Arapların ve ilk Müslüman Türk hükümdarlarının Türklere İslam'ı kabul ettirmesine göre; Yesevi'nin Türk toplumunun İslamiyet'e geçmesinde etkisi daha da fazla olmuştur dememiz abartı olmayacaktır.

1.3.1. İlk Türk-İslam Devleti

Tarihte; İtil (Volga) Bulgarlarından sonra, coğrafi bölge olarak Maveraü'n-nehr ve Türkistan'da kurulan Karahanlılar ilk Müslüman Türk devleti olarak kabul edilmektedir. Bu hanedanlık döneminde uzun zamandan beri hız kazanmış olan Türklerin İslam dinini kabul etmeleri olgusu, büyük kitlelerin Müslüman olmasıyla Türk tarihinde yeni bir dönemi başlamıştır. Bu yeni devrin en dikkat çekici özelliği ise şüphesiz Türklerin İslam medeniyetine katkı sunmaya başlaması ve eski Türk uygarlığın Türk-İslam Medeniyeti

---

¹¹³ Muhammet Şahin, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2004, s. 32

¹¹⁴ Zekeriya Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu? Steplerde Duyulan İlk Ezan Sesleri*, Yedikubbe Yayınları, Konya 2013, s. 73

¹¹⁵ Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu? Steplerde Duyulan İlk Ezan Sesleri*, s. 96

¹¹⁶ Ali Güler, vd., *Türklük Bilgisi*, Tamga Yayıncılık, Ankara 2001, s. 78

adı altında ilk ürünlerini ortaya koymasındır. Böylelikle, Karahanlılar'dan itibaren, bilhassa Göktürklerle başlayıp Uygurlar zamanında çok büyük bir gelişme gösteren Türk kültür ve medeniyeti ile İslam kültür ve medeniyeti kaynaşmıştır. Bunun sonucunda Türk-İslam Medeniyeti adını verdiğimiz tarihi olgunun ilk temelleri atılmıştır. Bundan dolayı, Karahanlılar dönemi milli tarihimiz içerisinde çok önemli bir yere sahiptir.¹¹⁷

Karahanlıların Müslüman Türk devleti olarak ortaya çıkmasından sonra Türk unsuru, inkârı mümkün olmayacak derecede medeniyet ve ilim noktasında İslamiyete ağırlığını koymuştur. Türklerin İslam'ı kabul ederek devletler kurması, İslam dünyası için önemli olduğu kadar Türk tarihi için de önemli olduğu şüphesizdir. Çünkü Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle birlikte, İslamiyetin yayılması "Türklerin Cihan Hâkimiyeti" fikriyle yeni bir boyut kazanacak ve hızlanacaktır. Karahanlı Devleti, X. Yüzyılda İslamiyeti kabul etmesiyle birlikte eğitim ve kültür alanında da birçok yenilik ve gelişmeleri Türk dünyasına kazandırmıştır. Bunlar:¹¹⁸

▪ Türk topluluklarında ilk defa, medrese planlı, düzenli, güçlü bir örgün eğitim-öğretim kurumu olarak ortaya çıkmıştır.

▪ Türklerin dünya görüşü, insan tipi, İslam'ın etkisi ile yeni şekiller almaya başlamış, eski Türk ananeleri ve töresi değişikliğe uğramıştır. Medreseler eliyle düşünürler ve mutasavvıflar, bu kültürel değişmeyi sağlayan yaygın eğitim kurumu görevi yapmışlardır.

▪ Türk topluluklarının İslamiyet ile tanışması, Türklerde gazi ve veli insan tiplerini ortaya çıkarmıştır. Bunun yanı sıra eski savaşçı alp insan tipinin özellikleri bu yeni tipin özellikleri ile kaynaşıp "Alperen"lik kavramında vücut bulmuştur.

▪ Türkler; Anadolu, Balkanlar ve Orta Doğu'da birçok bölgenin Türkleşmesinde, İslamlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Karahanlıların kültürel alanda hızla değişme ve gelişmelerinde; Müslüman olmalarının yanı sıra yerleşik düzene geçmeleri, devlet adamlarının eğitime ve kültüre önem vermeleri, medreseleri ülkenin her yanında yaygınlaştırmaları ve bu dönemde

---

¹¹⁷ Yazıcı Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 148

¹¹⁸ Fatih Kaya, *Kutadgu Bilig'e Göre Liderlik Eğitimi*, Yüksek lisans Tezi, Malatya 2015, s. 27

Farabi, İbn-i Sina, Biruni, Yusuf Has Hacib, Kaşgarlı Mahmut, Ahmet Yesevi, Edip Ahmet Yükneki gibi büyük âlimleri yetiştirmeleri de önemli bir faktördür.

Türk örf ve ananelerine göre yaşayan Karahanlılar, İslamiyeti kabul etmeleriyle birlikte ilk İslami Türk eserlerini meydana getirmişlerdir. Hakani Türkleri adını taşıyan Karahanlılar, Türklerin milli kültür ve sanat geleneğinin güçlü özelliklerini tamamıyla İslama adayıp bu şevk ile yeni bir üslup ortaya çıkarmışlardır. “Karahanlı hakanlarının ilme hayranlığı, âlimlere saygısı ve onları koruyup desteklemesi sonucunda Türkistan ve Maveräu’n-nehr şehirleri başta olmak üzere birçok şehir birer medeniyet ve kültür merkezi haline gelmiştir. Karahanlılar devrinde Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig, Kaşgarlı Mahmut’un Divanü Lügati’t-Türk, İmam-ı Ebü’l Fütüh Abdülgafur’un Tarih-i Kaşgari, Ahmet Yesevi’nin Divan-ı Hikmet isimli eserleri Türk kültür ve edebiyatının önemli eserlerini oluşturmuştur.”¹¹⁹ Böyle büyük adamları yetiştiren Karahanlı Devleti’nin kültüre ve bilime verdiği değer; memlekette düzenin, toplumsal huzurun askeri güçle değil, bilimle sağlanabileceğinin en güzel örneğidir.

Karahanlılar devrinde Türk-İslam kültürünün dikkat çekici yazılı eserlerine kısaca değindiğimizde; Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati’t-Türk’ü bilhassa hatırlamamız gerekmektedir. Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib’in 1070’te dönemin Kaşgar hükümdarına sunduğu ve devlet adamlarına devlet yönetme konusunda öğütler içeren ilk siyasetnamedir. Kaşgarlı Mahmud’un 1074’te tamamlayıp Abbasi halifesine takdim ettiği Divanü Lügati’t Türk ise, Türk dilinin zenginliğini anlatan bir sözlük olup, Araplara Türkçe öğretmek ve Türkçe’nin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu kanıtlamak amacıyla yazılmıştır. Eser, Türk kültürünün ansiklopedisi niteliğinde bir eserdir. Çünkü Türklerin yaşadığı bölgelere, Türk kültür tarihine, edebiyatına, müzüğüne, gelenek ve göreneklerine dair önemli bilgiler içermektedir. Eserde yer alan Türk dünyası haritası coğrafya açısından çok önemli bir belgedir ve aynı zamanda Türkler tarafından çizilen ilk dünya haritasıdır; daire şekline sahip ve renklidir. Bunların dışında Edib Ahmet Yükneki’nin Atabetü’l Hakayık’ı, Satuk Buğra Han Destanı, Rabguzi’nin Kısasu’l-Enbiya’sı ve çalışmamızın ana konusu olan Ahmet Yesevi’nin

---

¹¹⁹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 160

Divan-ı Hikmet'i de Karahanlılar döneminin Türk kültür ve medeniyetinde mihenk taşı olan eserleridir.¹²⁰

Karahanlı Devleti'nin önemli kültür merkezleri; batıda Semerkant, Buhara, Farab, Taşkent, doğu da Balasagun ile Kaşgar şehirleridir. Karahanlıların asıl merkezi Kaşgar (Ordukend) olmasının yanı sıra devlet daha ilk dönemlerinde kuzeyde Balasagun'a kadar genişlemiş ve burası ikinci bir yönetim ve kültür merkezi olarak kabul edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise devlet batıya doğru genişlemiş ve devletin batı kısmının merkezi Semerkant'a taşınmıştır.¹²¹

1.3.2. Karahanlılarda Devlet Yönetimi

Karahanlı devlet teşkilatında da diğer Türk devletlerinde olduğu gibi, Türk hükümdarına idare etme hakkının Tanrı tarafından verildiği inancı vardır. O, aynı zamanda Tanrının yeryüzündeki temsilcisi ve gölgesidir. İslam dininde ise Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak halife bilinmektedir. Türkler için İslam dinini benimsemelerinde bu anlayışın büyük tesiri olmuştur.

Türk idare geleneğinin bir gereği olarak "ikili teşkilat" esasına göre, doğu ve batı olmak üzere iki idari kısma ayrılan devletin doğu kısmı doğrudan doğruya büyük hakanın idaresi altında bulunuyor, batı kısmı da büyük hakanın yüksek hâkimiyetini tanımak kaydıyla, hanedan üyelerinden bir başkası tarafından idare ediliyordu.¹²²

1.3.2.1. Hükümdar

"Karahanlılarda hükümdarlık telakkisi, kaynağını Türk Tarihinin derinliklerinden alan esaslarla İslam prensiplerinin bir araya gelmesiyle oluşuyordu."¹²³ Karahanlı döneminde, Türkleri idare etme hakkı Tanrı tarafından verilen Türk hükümdarlarının görevleri de vardır. Bu görevler içinde: halkın refahını sağlamak, Töre'yi (Kanunu) düzenleyip uygulayarak dirlik ve düzenliği sağlamak, adaleti temin etmek, savaş gücü

---

¹²⁰ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 152-160

¹²¹ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı, Atatürk Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 4

¹²² Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı, Atatürk Kültür*, s. 183

¹²³ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 139

ile Devleti düzen içinde bulundurmak ve fetihler yapmaktır.¹²⁴ Hükümdar, temsil ettiği halkın saygısını ve sevgisini kazanabilmek için cesaret ve kahramanlık, akıllılık ve bilgelik, erdemlilik gibi özelliklere sahip olması; ayrıca tecrübeli ve doğru insan olması gerekirdi. Hükümdarın yönettiği toplumun ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda yapılan faaliyetler, ona olan güveni arttırmaktadır. Çünkü Türklerde millet, yapılan her iyi işin veya atılan her yanlış adımın sonucunu hükümdara bağlar. Bu yüzden hükümdarın kudretli ve dikkatli olması zaruridir.

1.3.2.2. Saray Teşkilatı

Karahanlılarda saray, aynı zamanda devletin idare edildiği bir merkezdir. Dolayısıyla bütün devletin başı olan hükümdarın, saray teşkilatında da ilk sırada yer aldığı şüphesizdir. Saray teşkilatında hükümdardan, bütün devlet teşkilatında da hükümdar ve vezir'den sonra gelen en büyük makam sahibi Ulu Hacib (Ulug Hacib) idi. Hükümet ile halk arasındaki ilişkiyi sağlamak, sarayda protokol işlerini düzenlemek ve yabancı elçilerle ilgilenmek gibi görevleri vardı. Ulu Hacib'den sonra Kapucubaşı gelmektedir. Çeşitli hizmetler için saraya adam almak, her türlü saray hizmetlilerinin huzura takdimi, onların tayin ve terfii ile, bütün şahsi problemlerine bakmak, saray hizmetlilerinin usulünce yürütülmesini sevk ve idare ederek, gerekli kontrolleri yapmak, gerek sarayda gerekse saray dışında her türlü tehlikeye karşı hükümdarın korunmasını sağlamak gibi görevleri üstlenmekte idi. Sarayda Kapucubaşından başka ve onun emrinde olan diğer görevliler ise; Emir-i Candar, Silahdar, Alem Başlar Er (Alemdar), Asbaşçı (Aşçıbaşı), Camedar, İdişçibaşı (İçkicibaşı), İlbaş (Emir-I Ahur, Seyisbaşı)'dır.¹²⁵

1.3.2.3. Merkez Teşkilatı

Karahanlı Devleti'nin merkez teşkilatında hükümdardan sonra en önemli görevli olarak vezir bulunurdu. Merkez teşkilatının başında, hükümdar adına çeşitli devlet işlerini yürütmek üzere Türkçe unvanı "yuğruş" olan bir vezir bulunmakta idi. Yuğruş, memleketi tanzim ederek, doğru kanunlar ile idare edip düzeni sağlamak, halkı huzura kavuşturmak, zengin bir hazine toplamak, ülkeyi genişletmek, hizmetinde bulunanlara

¹²⁴ Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 56-66

¹²⁵ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 143

iyilik göstererek kendisine ısındırmakla görevlendirilmekte idi. “Yuğuşun emrinde bir büyük Divan (Meclis-i Ali) bulunurdu. Bu divanda; Ağıcı (Hazineci) devletin gelir-gideriyle ilgilenirdi, Tamgaçı (Mühürdar) hükümdarın ve idarenin her türlü yazışmalarını yürütürdü, Ay Bitiği askerlerin aylık ücret ve tahsisatlarını kaydederdii.”¹²⁶

1.3.2.4. Taşra Teşkilatı

“Karahanlı Devleti, Türk devlet idaresi geleneğine uygun olarak ikiye ayrılmıştı. Bunlardan doğuda kalan kısmın başında Arslan Kara Hakan unvanına sahip büyük kağan yer alır ve bütün idari yetkiyi elinde bulundururdu. Batı kısmında ise doğudaki hükümdarın hâkimiyeti altında aynı aileden Buğra Kara Hakan unvanını taşıyan bir hakan bulunur ve ülkenin bu kısmını merkeze bağlı olarak idare ederdi. Ayrıca her iki taraf eyalet ve vilayetlere ayrılır ve bunların başına da genellikle hanedana mensup kişiler veya devlet idaresinde tecrübe sahibi valiler olurdu.”¹²⁷

1.3.2.5. Askeri Teşkilat

Türkler ordu – millet anlayışını bütün tarihleri boyunca sürdürmüşlerdir. Ordu – millet anlayışı Karahanlılar döneminde de diğer eski Türk devletlerinde olduğu gibi aynı şekilde devam etmiştir. Karahanlılarda ordu dört gruba ayrılmaktaydı. Bunlar: Saray muhafızları, hassa ordusu, hanedanın mensupları ile valilerin ve öteki devlet adamlarının kuvvetleri ve devlete bağlı Çiğil, Karluk, Uğrak vb. Türk boy veya budunlarının kuvvetleridir. Karahanlı devletinde, eki Türk askeri sistemi olan on’lu esası devam ettirdikleri görülmektedir. Ayrıca otağ, otağ başı, on otağ, Sü-başı, yatgak, turgak, çerig, sü, yezek, yortuğ, yelim, akıncı vb. unvan ve adların da gösterdiği gibi askeri terimlerin hemen tamamının Türkçe olduğu sonucuna varılmıştır.¹²⁸

Bu bölümde ele aldığımız konular Ahmet Yesevi ile doğrudan alakalıdır. Ahmet Yesevi, Maveräu’n-nehr’de kurulan ilk Müslüman Türk devletinde yaşamakta idi. Türk toplumunu İslam dini ile tanıştırmış büyük din adamıdır. Bundan dolayı bu bölüm için

¹²⁶ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 144-145

¹²⁷ Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 183

¹²⁸ Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 147

Türklerin İslamiyet'ten önceki, İslam'ı kabul ettikten sonraki devlet anlayışı ve İslam'daki devlet anlayışı gibi konuları uygun gördük.

Din, devletin unsurlarından biri olmamasına rağmen devlet, dine hakimdir ve onu kendi bünyesinde asıl kurumlardan biri olarak görmüştür. Türkler, İslam dini ile tanıştıkları zaman, birçok ortak kavram ve anlayışla karşı karşıya kaldılar. Cennet, cehennem, günah, sevap ve bunlar gibi kavramlar Türklerin İslam'dan önceki dininde de vardı. Ele aldığımız konu bakımından Türklerin töreye bağlılığı ile İslam'ın şeriata bağlılığı, devlette hukukun önemini yansıtmaktadır. Şeriat, Allah'ın Kur'an'la indirdiği buyruklarının ve Hz. Peygamber'in bunları açıklayan sünnetinin tamamıdır. Bu yüzden şeriat, Müslümanlar için inanç konusudur ve günlük hayatlarında önemli yer tutmaktadır. İslamiyet'ten önceki Türklerin devlet yapısında hukuk önemli bir yer tuttuğu için, İslam'ı kabul ettikten sonra da İslam devletleri içinde hukuka bağlı en yüksek topluluk Türkler olmuştur. "Kut gider, töre kalır" sözü Türklerin hukuka ne kadar bağlı olduklarını göstermektedir ki, İslam'ı kabul etmeleri ile değişikliğe uğramış olsa da devlet töreye bağlı kalmıştır.

İslamiyet öncesinde olduğu gibi Türk-İslam devletlerinde de hükümdarlığın Tanrı tarafından (Kut'un) verildiğine inanılmıştı. Hukuki bakımdan yürütmenin, hükümet işlerinin başı genellikle hükümete, divana devrederdi. Hükümet, hükümdar adına devlet işlerini yürütürdü; fakat son söz yine hükümdara aitti. Bu dönemde hükümdarların sahip olması gereken niteliklerin en önemlisi adalettir. Türk devlet anlayışına göre "Adalet mülkün (devletin) temeli"dir.¹²⁹ Yine bu dönemde Türk bilginleri ve din âlimleri tarafından, devlet idarecilerinin nasıl olmaları gerektiği konusunda eserler yazılmıştır. Türk bilginlerinin İslam medeniyetinin gelişmesinde önemli rolleri vardır. Tezimiz ana konusu olan Hoca Ahmet Yesevi'nin onlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Yesevi'nin günümüze kadar ulaşmış hikmetlerinden ve menakıb-namelerden o dönem halkını nasıl etkilemiş olduğunu görmekteyiz. Ve inanıyoruz ki; günümüz devlet yöneticileri ve yerel halk o nasihatlere ayak uydurdıkları takdirde, genel olarak devlet daha huzurlu ve kaliteli yaşam sürdürecektir.

---

¹²⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C. II, s. 135

İKİNCİ BÖLÜM

AHMET YESEVİ VE ESERLERİ

2. Ahmet Yesevi'nin Hayatı

Bu bölümde Ahmet Yesevi'nin hayatı, ailesi ve eserleri hakkında bilgiler verilmektedir. Ahmet Yesevi Müslüman Türk kimliğinin oluşum sürecine katkıda bulunmuş önemli bir şahsiyettir. Ayrıca bu bölümde Yesevi'nin yaşadığı dönem ve Türk-İslam tarihindeki önemi üzerinde durulacaktır.

Büyük âlim ve sufilerden biri olan Ahmet Yesevi, Türkler arasında İslam'ın yayılmasında önemli rol oynamıştır. Yesevi, Türklerin manevi hayatında, yüzyıllar boyu etkili olmuş tasavvuf adamlarının başında gelen bir şahıstır. Yesevi Ahmed b. İbrahim b. İlyas Yesevi.¹³⁰ “*Hazret-i Sultan, Sultanu'l-Evliya, Hazret-i Türkistan, Sultan-ı Türk, Ahmed-i Sani, Asitane-i Saadet, Kutbu'l-Aktab, Şeyhu'l-Meşaih, Sultan-ı Arifin, Hz. Sultan Hoca Ahmed Yesevi, Pir-i Türkistan, Evliyalar Serveri, Mürşidler Sultanı, Hace-i Türkkistan, Kul Hace Ahmed ve Hace Ahmed*”¹³¹ gibi lakapları ile de tanınmaktadır. Hoca Ahmet Yesevi, Türk milletinin manevi hayatına asırlar boyu nüfus etmiştir ve etmektedir.

Yesevi, Orta Asya ülkesi olan Kazakistan sınırlar içerisinde bulunan Sayram¹³² kasabasında dünyaya gelen bir Türk mutasavvıftır. Sayram kasabasının adı XIII. asırdan önce “İsficap” olarak bilinmekteydi. Bu kasaba Akşehir adıyla da tanınmaktadır. Sayram Türkçe bir kelime olup, “topuktan yukarı çıkmayan sığ su” anlamını taşımaktadır¹³³ Çocukluğunu Sayram (Çimkent şehrinin doğusunda) kasabasında geçiren Yesevi,

¹³⁰ Alim Erdemir, *Kur'an'da Devlet Ahlakı*, Selis Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2015, s. 28

¹³¹ Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 29

¹³² İslam şehri olan Sayram'ın ahalisi üç uruğa yani üç sınıfa ayrılıyordu. 1-Nesepleri eski Tacik şahlarına kadar giiden Şah Uruğu, 2-Eski Emir ve Mirzalara kadar giden Emir Uruğu, 3-Hz.Ali Torunlarından olan Hoca Uruğu. Ahmet Yesevi'nin – Hoca Ahmet Yesevi denmesinin nedeni üçüncü uruğdan anlaşılmaktadır. Sayram'da İmam Muhammed b. Ali neslinden gelenlere ve onlara bağlı olanlara “hace” dendiği için Ahmet Yesevi'ye “Hace” de denmiştir.

¹³³ Enver Konukçu, “Sayram ve Yesi”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*, Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah ve Ali Aktan (haz.), 26-29 Mayıs 1993, s. 250

hayatının önemli kısmını Yesi (şu anki Türkistan¹³⁴ şehri) şehrinde geçirmiştir. Dolayısıyla, bazı kaynaklar Yesevi'nin Yesi şehrinde doğduğunu belirtmektedir. Divan-ı Hikmet adlı eserinde de Türkistanlı olduğunu vurgulamıştır. Ancak hikmetlerinde Türkistan Yesi şehrini değil, Türkistan bölgesini¹³⁵ temsil etmektedir.

Düştüm uzar, Burak tozar, gitse pazar;
Dünya pazar, içine girip kullar azar;
Başım dertli, yaşım sızar, kanım tozar
Adım Ahmed, Türkistan'dır ilim benim.¹³⁶

Neler gelse, görmek gerek O Huda'dan;
Yûsuf'unu ayırdılar o Ken'an'dan;
Doğduğum yer o kutlu Türkistan'dan,
Bağırırma taşı vurup geldim ben işte.¹³⁷

Gurbet değse, pişkin eyler çok hamları,
Bilge eyler, hem seçkin eyler çok sıradanları,
Giyer çul elbise, bulsa yer yemekleri,
Onun için Türkistan'a geldim ben işte.¹³⁸

On altımda bütün rûhlar pay verdi;
"Hay hay size mübarek olsun"deyip Adem geldi;
"Evladım!" deyip, boynuma sarılıp gönlümü aldı;
On yedimde Türkistan'da durdum ben işte.¹³⁹

Ahmet Yesevi'nin babası, Hz. Ali soyundan gelen Şeyh İbrahim'dir, annesi de babasının halifelerinden Musa Şeyh'in kızı Ayşe (Kara Saç) Hatun'dur. Yesevi'nin Gevher Şehnaz adında bir ablası olmuştur. Küçük yaşlarında anne ve babasını kaybeden Yesevi, ablası Gevher ile Yesi'ye (bugünkü Türkistan) geçmiştir. Ahmet Yesevi'nin iki çocuğu olmuştur; oğlu İbrahim ve kızı Gevher Şehnaz. Oğlu İbrahim, babası (Yesevi)

---

¹³⁴ Türkistan bölgesi; İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan dahil Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan, oradan Mançurya'nın batısına ulaşan, Moğolistan'la birlikte Güney Sibirya'nın tamamını içine alan, batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplar. "Yesi" şehri ancak Soviyet döneminde "Türkistan" olarak değiştirilmiştir. Günümüzde Türkistan kenti manevi merkez olarak kabul edilmektedir. Buna kanıt olarak Azerbaycan'da gerçekleştirilen TÜRKSOY 34. Dönem Daimi Konseyi toplantısında, Kazakistan'ın Türkistan kentinin "2017 Türk Dünyası Kültür Başkenti" seçilmesine karar verilmiştir.

¹³⁵ Türkistan bölgesi – Maveraünnehir ve Horasan bölgelerini içine alan büyük bir coğrafya adıdır.

¹³⁶ Mustafa Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk – Kazak Üniversitesi İnceleme – Araştırma Dizisi, Yayın No: 29, Ankara 2016, s. 146

¹³⁷ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 84

¹³⁸ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 84

¹³⁹ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 52

hayattayken vefat ettiği için Ahmet Yesevi'nin soyunu kızı Gevher Şehnaz devam ettirmiştir.¹⁴⁰

Yesevi, din eğitimini küçük yaşlarından itibaren babası Şeyh İbrahim'den almıştır. Şeyh İbrahim Sayram'ın tanınmış şahsiyetlerindedir. Ayrıca Hz. Ali soyundan olduğu için birtakım kerametleri ile tanınmaktadır. Ahmet Yesevi, babasını kaybettikten sonra (7 yaşında) eğitimini farklı hocalarla devam ettirmiştir. Babasından sonra Yesevi'nin manevi eğitimini Arslan Baba (Bab) üstlenmiştir. Kazakistan'da 'Arıstan Bab' adıyla bilinen Arslan Baba, rivayetlere göre 400 yıl yaşamıştır. Yesi'ye gelerek henüz küçük bir çocuk olan Ahmet'i bulması ve Hz. Peygamber'in kendisine emanet ettiği hurmayı, sahibi olan Ahmet'e vermesi ve terbiyesiyle meşgul olup irşad etmesi manevi bir işarete dayanmaktaydı. Kısa bir süre sonra Arslan Baba da hayatını kaybetmiştir.¹⁴¹

Yedi yaşta Arslan Baba'ya verdim selam,
"Hak Mustafa emanetini eyleyin armağan"
İşte o zamanda binbir zikrini eyledim tamam
Nefsim ölüp la-mekana yükseldim ben işte.¹⁴²

Yedi yaşta Arslan Baba'm arayıp buldu;
Her sırrı görüp perde ile sarıp kapadı;
Allah'a hamd olsun, gördüm" dedi, izimi öptü;
O nedenle altmış üçte girdim yere.¹⁴³

Yedi yaşta Arslan Baba Türkistan'a geldiler,
Başımı koyup ağladım, halimi görüp güldüler,
Binbir zikrini öğretip merhamet eylediler;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.¹⁴⁴

Manevi babası olan Arslan Baba'nın vefatından sonra, onun tavsiyesi ile Buhara'ya yönelmiştir. Bu yıllarda Buhara İslam'ın önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmekteydi. Karahanlılara bağlı olan bu şehir, çok zengin ve aynı zamanda Hanefî mezhebine mensup olup, içlerinden önemli sayıda alim yetişmiş bir aile olan Al-i Burhan tarafından yönetilmeydi.¹⁴⁵ Buhara'da Şeyh Yusuf-ı Hemedani'nin¹⁴⁶

¹⁴⁰ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Muttasavıflar*, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 76-77

¹⁴¹ Hayati Bice, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi*, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme – Araştırma Dizisi, Yayın No: 33, Ankara 2016, s. 68

¹⁴² Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 46

¹⁴³ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 50

¹⁴⁴ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 90

¹⁴⁵ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 162

¹⁴⁶ Tam adı Ebu Yakub Yusuf b. Eyyub b. Yusuf b. Huseyn Vehre el-Buzencirdi el-Hemedani. Halifeleri: Abdullah Berki, Hasan Andaki, Ahmet Yesevi.

(ö.535/1140-41) eğitimi altına girer. Yesevi'nin Hikmetlerinde belirtilmesi kadarıyla Yusuf el-Hemedani'ye intisap ettiğinde Ahmet Yesevi yirmi yedi yaşında olmuştur.¹⁴⁷ O dönemde Yusuf-ı Hemedani önde gelen âlim ve mutasavvıflarından biridir. Kurduğu Yesevilik tarikatının usullerini ondan öğrenmiştir. Hemedani Yesevi'yi üçüncü halifesi olarak seçmiş, fakat Yesevi hilafeti Abdülhalık Gücdevani'ye bırakıp kurduğu tarikatını devam ettirmek için Yesi'ye geri dönmüştür.¹⁴⁸

Pir-i kamil mükemmilin Hemedani,
Zahir-batın azizlerin aziz hanı,
İçi-dışı nûra dolan, incinin kaynağı,
Yedi yaşda pirden pay aldım işte.¹⁴⁹

Ben yirmi yedi yaşta Pir'i buldum;
Her ne gördüm perde ile sırrı örttüm,
Eşiğine yaslanarak izini öptüm;
O nedenle Hakk'a sığınıp geldim ben işte.¹⁵⁰

Yesevi'nin hikmetleri Kur'an ayetlerinin ve hadislerinin tekrarı sıfatındadır: hikmetlerinde Allah ve Peygamber sevgisini işlemektedir. Kur'an ayetlerinin yanı sıra, Hz. Peygamber'in ahlaki güzellikleriyle birlikte bilhassa O'nun sünneti gerek teorik ve gerekse pratik açıdan önemli olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber'in güzel ahlakını kendisine örnek alan Yesevi, eserlerinde insanlara fazilet ve meziyet yollarını öğretme gayreti içindedir.¹⁵¹ Hatta bu manada Ahmet Yesevi'nin şahsiyetinin ve düşüncesinin hareket noktasını ve ideallerinin ufkunu Hz. Muhammed (s.a.v.)'in oluşturduğunu söylemek mümkündür. Yesevi hayatı boyunca Allah ve peygamber sevgisi ile yaşadığı hikmetlerinde net bir şekilde görülmektedir. Buna belirgin örneklerden biri de Hz. Muhammed (s.a.v.) 63 yaşında iken hayatını kaybettiği için, aynı yaşta kendisini çilehaneye kapatmasıdır:

Hakk Teala fazlı ile ferman eyledi,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed,
Altmış üç yaşta sünnetlerini sıkı tutup,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed.¹⁵²

Yer üstünde ölmeden önce diri öldüm,

¹⁴⁷ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 55

¹⁴⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Muttasavıflar*, s. 31

¹⁴⁹ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 456

¹⁵⁰ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 55

¹⁵¹ Ahmet Yıldırım, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'inde Hz. Peygamber Tasavvuru", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu*, C. I, İstanbul, 26-28 Eylül 2016, s. 99

¹⁵² Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 68

Altmış üç yaşta sünnet dedi işitip bildim,
Yer altında canım ile kulluk eyledim,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed.¹⁵³

Altmış üç yaşta sünnet oldu yere girmek,
Rasûl için iki alem berbat edivermek,
Aşıkların sünnetidir diri ölmek,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed.¹⁵⁴

Kul Hoca Ahmed altmış üç yaşta gaib oldu,
Edebi koruyup Mustafa'ya naib oldu,
Sultan oldu, sıkıntı çekip tayyib oldu,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed.¹⁵⁵

Yesevi'nin ölüm tarihi genellikle miladi 1166-1167 (hicri 562-563) yılı kabul edilir. Doğum tarihi hakkında ise kesin bilgi mevcut değildir.¹⁵⁶ Kaç yıl yaşadığı konusunda da net bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı rivayetlerde 75, 120 ya da 125 yıl yaşadığı yazılmaktadır.¹⁵⁷ Bu çalışmada esas alınan Divan-ı Hikmet adlı eserinde yer alan hikmetlerinde:

Erenlerden feyz ve fetih alamadım,
Yüz yirmibeş yaşa girdim bilemedim,
Hakk Teala'ya ibadelerini kılamadım,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed.¹⁵⁸

yazmaktadır. Buna göre, yüz yirmi beş yıl yaşadığı kabul edilirse 1041 yılında doğduğu tahmin edilebilir.

Ahmet Yesevi'nin ölümünden sonra onun hakkındaki rivayetler halk arasında devam etmiştir. Onlardan birisi de türbesi ile ilgilidir. Vefatından sonra Yesevi'nin kabri halkın ziyaret ve ibadet yerlerinden biri olmuştur. Yesevi'den iki asır sonra yaşayan Emir Timur, Yesevi'nin kabri üzerinde türbe yaptırmış¹⁵⁹ ve türbe yapımı ile ilgili bazı ölçüleri kendisi belirtmiştir.¹⁶⁰ Günümüzde Hoca Ahmet Yesevi türbesi Türkistan'ın

---

¹⁵³ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 68

¹⁵⁴ Necdet Tosun (ed.), *Ahmed Yesevî*, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk – Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No: 23, Ankara 2015, s. 70

¹⁵⁵ Tosun, *Ahmed Yesevî*, s. 70

¹⁵⁶ Kaynaklarda genellikle net bir tarih belirtilmemektedir. Mevcutlar ise 1093, 1050, 1103 tarihlerinde olduğu gösterilmektedir.

¹⁵⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Muttasavıflar*, s. 37

¹⁵⁸ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 68

¹⁵⁹ Rivayetlere göre, Emir Timur Yesevi'yi rüyasında görür ve Buhara'nın fethedildiği müjdesini verir. Gördüğü rüyadan sonra yola çıkar ve Buhara'yı fether. Yesevi'ye olan manevi borcunu ödemek amaçla türbesini yaptırır. Türbenin yapımı iki senede tamamlanır.

¹⁶⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Muttasavıflar*, s. 37-41

hatta Türk Dünyası'nın manevi merkezi olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan'da gerçekleştirilen TÜRKSOY 34. Dönem Daimi Konseyi toplantısında, Kazakistan'ın Türkistan şehri "2017 Türk Dünyası Kültür Başkenti" seçilmesi de bunun kanıtıdır.

2.2. Yaşadığı Dönemde Bölgede Meydana Gelen Olaylar

Hoca Ahmet Yesevi'nin yetişmiş ve yaşamış olduğu Maveräu'n-nehr¹⁶¹ bölgesi, önceleri Hun ve Göktürk, daha sonraları ise Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu devletlerinin etkisi altında kalan bir bölgedir.¹⁶² XI-XII. asırdaki Maveräu'n-nehr'in genel durumunu gözden geçirerek, Ahmet Yesevi'nin yetişmesinde ve gelişmesinde siyasi, kültürel ve sosyal etkilerin ne derecede önemli olduğunu anlamak mümkündür. "Bu coğrafyada o dönemde çeşitli Türk kabileleri yaşamaktaydı. Bu Türk kabilelerinden Oğuz, Karluk, Kıpçak gibi büyük gruplar oluşmuştur. Bu kabileler sonrasında ortaya çıkan Argular, Türkeşler ve Yağmalar gibi Türk boylarını oluşturmuşlardı. Bunların yanında Maveräu'n-nehr ve Şaş havzasında tarımcılıkla uğraşan İran kökenli Soğd'lular da vardı."¹⁶³ Bölgenin İpek Yolu ticaret kervanlarının da üzerinde bulunması tefekkürünün diğer coğrafya ve kültürlerle taşınmasında etkili olmuştur. Yesevi hareketinin yayılarak diğer coğrafyalarda rağbet görmesinde bu fikir cereyanının ve demografik hareketliliğin önemli bir etkisi vardır. Oğuzların Asya'dan Anadolu'ya göç güzergâhında bulunan bu bölge önemli bir hareket merkezi de olmuştur.

"Dünya üzerinde yaşamış kadim toplumlardan birisi olan Türkler, uzun ve çok yönlü tarihi süreçlerden geçerek bugüne ulaşabilmişlerdir. Bilindiği üzere bir toplumun birliğini ve bütünlüğünü koruyarak varlığını devam ettirebilmesi, dünyada meydana gelen değişimleri takip edip gerekli şekilde bünyesine alabilmesi ile yakından ilişkilidir. Ancak gerekli değişimin alanları ve dozu kimliğin ve kültürün korunmasında büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda Emevi Devleti'nin Türkistan yönünde genişlemesi, Türk yurdunda önemli değişimlerin yaşanacağı süreci başlatmıştır. Abbasi Devleti'nin,

---

¹⁶¹ Sır Derya havzası olarak da denilmektedir. Amu Derya (Ceyhun) ile Sır Derya (Seyhun) arasındaki bölgedir. Bu coğrafyada Aral Göl, Tyan-Şan dağlarının güney bölgesi, Yarkent havzasındaki Kulca ve Kaşgar şehirleri yer almaktadır. Bölgenin Amu Derya boyunda Buhara ve Semerkand bulunurken, Sır Derya boyunda da Otrar, Sıgnak, İsficab, Yesi, Savran (Sauran), Barçınlığkent, Yenikent, Süt kent gibi birçok şehirler bulunmaktadır.

¹⁶² Ahmet Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 15

¹⁶³ Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*, s. 16

Araplardan farklı milletlere yumuşak politikaları, İslamiyet'in farklı diyarlarda yayılmasını hızlandıran etkenlerdendir. Emeviler ile başlayan süreç, dönemin toplumsal iletişim kanalı olan ticaretin etkisi ve sufilerce de desteklenmiş, X. yüzyıla gelindiğinde Türklerin önemli bir kısmının İslamiyet'i kabulleriyle sonuçlanmıştır.”¹⁶⁴

X. yüzyılın ilk yarısında Kaşgar ve Balasagun çevrelerinde İslamiyet büyük oranda yayılmış, XI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Türk dünyasının en geniş bölgeleri İslam'ın tesir sahasına girmiş ve İslamlaşmıştı. İslamiyet'in bölgeye yayılması ile Sayram ön plana çıkmıştı. Dolayısıyla, Ahmet Yesevi'nin çocukluğunu geçirdiği ve daha sonra irşad faaliyetlerini yürüttüğü bu bölgede, Yesevi'den en az bir buçuk asır önce İslam'ı kabul etmiş toplum söz konusudur. Türklerin, İslam dinini yeni kabul ettikleri dönemde İslam dünyasında şiddetli kelim tartışmaları, itikadi ve ameli mezhepler etrafında ayrılıklar baş göstermekte idi. Yesevi'nin yaşadığı dönemde de bu olaylar hala devam etmekteydi. O çevrelerde tasavvufi fikirler de biliniyordu. Fuat Köprülü'ye göre “Ahmed Yesevi zuhur ettiği zaman, Türk âlemi epeyi uzun bir zamandan (herhalde IV. asırdan) beri tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkıbe ve kerametleri yalnız şehirlerde değil, özellikle göçebe Türkler (Taşkent ve Seyhun çevresiyle, daha ötelerdeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler) arasında yayılmıştı.”¹⁶⁵ Türkler ilahiler, şiirler okuyan; Allah rızası için halka birçok iyiliklerde bulunan; onlara cennet ve saadet yollarını gösteren dervişleri eskiden dini bir kutsiyet verdikleri ozanlara benzeterek hararetle kabul ediyorlar, dediklerine inanıyorlardı. Bu suretle eski ozanların yerini, ata veya bab unvanlı birtakım dervişler almıştı. Ayrıca bu sırada varlıklarını koruyan Türk-İslam devletleri: İtil (Volga) Bulgar Hanlığı (VII-XV, yüzyıl İslam'ı kabul 922), Karahanlılar (840-1212 İslam'ı kabul 944-945), Gazneliler (963-1186), Selçuklular (1038-1194) ve Harizmşahlar (1092-1186) idi. Bunlardan önceleri Karahanlılar, Yesevi'nin hayatını geçirdiği bölgelere hâkimdiler. Daha sonra

---

¹⁶⁴ Ebubekir Güngör, “Ahmed Yesevi'ye Göre XII. Yüzyıl Türk Toplumunda İdeal Din ve Devlet Adamı Profili”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu*, C. I, İstanbul, 26-28 Eylül 2016, s. 309

¹⁶⁵ Hikmetlerin yayılmasına öncelikle yeni nesillerin, yani çocukların yetiştiricileri olan Türkistan kadınlarının katkıları da oldukça önemlidir. Daha Hoca Ahmet Yesevi hayattayken onun hikmetlerini öğrenmek ve öğretmek çabası, kızı Gevher Şehnaz Hanım vasıtasıyla önce komşulara, çevre köylerin kadınlarına ve sonra da dalga dalga bütün Türkistan'a yayıldı.

Maveraü'n-nehr Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in vefatı üzerine (1157), kuvvetli bir İslam devleti haline gelmiş olan Harizmşahların yönetimine geçti. İşte böyle bir coğrafyada ve dönemde Ahmet Yesevi doğmuş ve faaliyet göstermiştir.¹⁶⁶

“Türkistan’da X. asırda Samanlier ve Oğuz devleti olmak üzere iki Türk devleti ortaya çıkmıştı. Türk boylarından Karluklar Yedisu’da ve Doğu Tyan-Şan’da; Çiğilller Yedisu’nun güneyinde yaşamakta ise de sonradan Karluklar birliği içerisine dahil oldular. Yağmalar, Issık Göl’ün güneyinde Doğu Türkistan’da, yani Kaşgar’da yaşadılar. Sonra bu boydan, İslam’ı ilk resmi devlet dini olarak kabul eden meşhur Satuk Buğra Han (955-956) (Abdü’l Kerim) çıkmıştır.”¹⁶⁷

Satuk Buğra Han Türk devletinin ilk Müslüman hükümdarı idi. Satuk Buğra Han’ın İslamiyet’i kabul etmesi Türklerin tarihinde ve hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ancak, Yesevi’nin yaşadığı XII. asra gelindiğinde bile Türklerin büyük çoğunluğu Müslüman değildi. Hatta Müslüman olan Türklerle Müslüman olmayan Türkler arasında şiddetli savaşlar cereyan ediyor, Müslüman olanlar diğerlerini kafir olarak görüyorlardı.¹⁶⁸

Orta Asya topraklarında kurulmuş ilk Müslüman Türk Devleti Karahanlılar döneminde (840-1212) merkezi idare sistemi zayıftı. Bilindiği gibi, Büyük Karahanlı Devleti iç çatışmalar nedeniyle 1042 yılında Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı.¹⁶⁹ “Doğu Hanlığı Balasagun, Talas, İsficab, Şaş, Doğu Fergana, başkenti Kaşgar, Yarkent ve Hotan bölgelerini içeriyordu. Batı Hanlığı ise Maveraü'n-nehr ile Hocend’e kadar Fergana’ya sahipti.”¹⁷⁰ Karahanlılar döneminde, şehirlerde ilim, sanat, kültür ve edebiyatta önemli ilerlemeler de olmuştur. Bu dönemlerde çoğalan kervansaraylar vasıtasıyla Türkistan’da mal akımı kolaylaşmıştır. Ticari faaliyetlerin yoğunluğu bölgede bilgi ve düşüncenin yayılmasına da ortam hazırlamıştır. Yesevilik’in geliştiği Argu, Hvarizm (Bakırğan, Uzboy) ve Ferğana illerinde XI.-XII. yüzyıllarda, Türkler ile beraber henüz Türkleşmemiş İranlıların mevcudiyeti ve Yesevilik’in yayıldığı Sır derya, İlek ve Fergana bölgelerindeki Türklerin Mazdeizm ve Muğ dini, Mani dini, Senevî

¹⁶⁶ Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*, s. 21

¹⁶⁷ Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu? Steplerde Duyulan İlk Ezan Sesleri*, s. 26-27

¹⁶⁸ Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*, s. 17

¹⁶⁹ Ali Güler vd., *Türklük Bilgisi*, Tamga Yayıncılık, Ankara 2001, s. 80

¹⁷⁰ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Atatürk Kültür Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 17

veya düalist mezheplere mensup oldukları tarihen bilinen bir gerçektir.¹⁷¹

1040 yılındaki Dandanakan Savaşı'nda Mesut Gaznevi'nin askerleri Selçuklu hanedanından Tuğrul Bey'e (1038-1063) yenilmiştir. Horasan, Batı İran ve Azerbaycan, 1055'te Bağdat Tuğrul Bey'in hâkimiyeti altına alınmıştır. Karahanlılar için bu bir tehlike yaratmıştır. 1089'da Melik Şah, Buhara ile Semerkandı ele geçirmiş ve bu hadiseden itibaren Karahanlılar, Selçuklulara tabi olmuşlardır. Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu Devleti'nde karışıklıklar zuhur etmeye başladı. Bu sırada Semerkand Emiri Aslan Han Muhammed Ibn Süleyman (1120-1130) siyasi istikrarını elde etmeye çabalasa da iş tersine gitmiştir. Çünkü 1118 yılında Selçuklu tahtına Sultan Sancar oturdu ve Aslan Han yine ona tabi olmak zorunda kaldı. Batı Karahanlı Devleti'nde din adamları ile aristokrasi arasında bitmez kavgalar başladığından dolayı Aslan Han ve devleti çökmeye yüz tuttu. Dolayısıyla, XII. asrın başında Batı Karahanlılar siyasi iktidarlarını kaybetti ve Selçuklulara tabi oldular. 1130'da Arslan Han ve Sancar Bey'in arası bozuldu ve Sultan Sancar Semerkand'ı aldı. Batı Karahanlı Devleti'nin çökmesiyle birçok şehir kendi yönetimini bağımsız yürüttü. Onlardan biri olan Buhara'nın iktidarını, Al-i Burhan (Sadır-i Cihan) ailesi ele aldı. Sadırlar yüksek otoriteye sahip, Hanefi fıkıhçılarıydılar. Çok zengin ve aynı zamanda Hanefi mezhebine bağlı çok sayıda âlimler yetiştirmiş bir aile olan Al-i Burhan tarafından yönetilen Buhara, İslam dünyasının muhtelif yörelerinden ve bilhassa Türkistan'ın her tarafından gelmiş ilim talipleriyle dolu medreseleriyle Maverâü'n-nehr'deki en dikkat çekici ilim ve kültür merkezi idi.¹⁷²

Yesevi'nin doğduğu sıralarda Batı Karahanlı'nın hükümdarlığında Ahmed Han¹⁷³ (1081-1088; 1090-1095) bulunmaktaydı.¹⁷⁴ O sırada babasının ölümü nedeniyle küçük yaşta tahta çıkan Ahmed, idaresizliği yüzünden Melikşah'a¹⁷⁵ şikâyet edildi. Bu nedenle Melikşah Semerkand'a ilk seferini yapmıştı. Bir müddet sonra (Semerkand'a ikinci seferinden sonra) Melikşah Ahmed Han'ı kendisine tabi kalmak şartı ile tahtına iade

¹⁷¹ Dosay Kenjetay, 'Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri', *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1999, Sayı 2, s. 107

¹⁷² Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*, s. 18

¹⁷³ Tamgaç Buğra Kara Hakan Ebu İshak İbrahim b. Nasr'ın torunudur

¹⁷⁴ Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 19

¹⁷⁵ Sultan Melikşah – Büyük Selçuklu Devleti'nin hükümdarı (1055-1092).

etmiştir. 1093-1166 yılları arasında Batı Karahanlı Devleti'nde yaklaşık 12 hükümdar değişmiştir. Bunlar: Ahmed Han (1095), Rükneddin Kılıç Tamgaç Han I. Mesud b. Muhammed (1095-1097), Süleyman Tegin (1097), Mahmud Tegin (1097-1099), Harun Tegin, Kadir Han Cibrail, Muhammed Arslan Han (1102-1130), el-Hasan b. Ali (Hasan Han; 1130-1132), İbrahim Han, Mahmud (1133-1141), III: İbrahim (1141-1156), Ali Tegin (1156-1160), II. Mesud Han (1178 ö.)'dir. Batı Karahanlı Devleti Büyük Selçuklu Devleti hâkimiyeti altına girmiş bulunmaktaydı. Yeni gelen hükümdarlar devletini bağımsız yapmak isteği yüzünden Selçuklu hükümdarları tarafından esir edilmekte veya öldürülmekte idiler.¹⁷⁶

Bu dönemde Mahmud Han¹⁷⁷ (1133-1141) zamanında Maverâü'n-nehr'e Karakitaylar istilası olmuştur. Karakitayların 1130'da Balasagun ve Kaşgar'ı ele geçirmeleri ile bölgede Buddhizm tekrar canlandı. 1138'de ise Batı Karahanlı Devleti'ni Hodjent'te olan savaşta yerle bir ettiler. Buhara, Semerkand gibi şehirleri zapt ettiler. Sadır Cihan ailesinin reisi Hüsameddin Ömer'i öldürdüler ve aileyi kendilerine tabi kıldılar. Bu dönemde Selçuklu Devleti de kendi içinden zayıfladı; Oğuzların isyanları nedeniyle de Sultan Sancar'ın otoritesi sarsılmaya başladı. 1141'de Katvan'da Sultan Sancar Karkıtay'a yenildi. Böylece Karahanlılar ile Selçukluların Maverâü'n-nehr'deki hâkimiyetleri sona ermiş oldu. En son Karahanlı kağanı Osman bin İbrahim 1112-1113'da Harezmsah Alaaddin Muhammed tarafından öldürüldü. Doğu Karahanlı Devleti'ni de Nayman hanı Küçlük yok etti. XII. asrın sonuna kadar bütün Türkistan ve Maverâü'n-nehr Karakitayların hâkimiyeti altına alınmış oldu. Karakitayların hanı, Gürhan unvanını taşıyordu. Dinleri Maniheizm idi. Son Gürhan'ı Mani diye adlandırılmıştır. Müslüman kaynaklarında Kuman diye geçmekte. Maniheizm dininin edebi eserleri "Soğd" dilinde yazılmıştır. Karakitayların hâkimiyeti altına alınan bu bölgede İslam'ın yaygınlaşma hızı azaldı. Önceden Müslüman olmayanlar vergi öder iken, bundan sonra Müslümanlar vergi ödemeye başladılar. Şüphesiz, XI-XIII. asırlarda Maverâü'n-nehr'deki kargaşalar, taht mücadeleleri, düşmanlık saldırıları ve bütün

---

¹⁷⁶ Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 22-23

¹⁷⁷ Mahmud Han Selçuklu Devleti'nin hükümdarı Sultan Sencer'in yeğeni.

zorluklar, sıkıntılar fukara halkın omzuna bindi.¹⁷⁸

Bütün bunların yanı sıra Ahmet Yesevi'nin yaşadığı sırda dünyanın en etkin süper gücü halen Türklerdi. Asya coğrafyası ve uzantısındaki Orta Doğu ve Anadolu coğrafyası İslam ve Hristiyan çatışmasının merkez üssü olmaya aday konumdaydı. 1096'da başlayan I. Haçlı Seferleriyle dünyada dinler savaşı meydana geldi. Her ne kadar adı din savaşı olsa da asıl amaçları Doğu'nun zenginliklerini savaş ve yağma yoluyla elde etmek olan Hristiyan Batı dünyası İslam ile karşı karşıya gelmişti. Bu dönemde İslam'ın muhatabı olarak kabul edilebilecek olan merkezi Bağdat'ta bulunan Abbasi halifeliği en zayıf dönemini yaşamaktaydı. İslam dünyasının bütünlüğünü sağlayacak siyasi bir aktör olarak Türklerin ortaya çıkması da Ahmet Yesevi ile aynı döneme denk gelmektedir. İslam doğuda Moğol, batıda Hristiyan Avrupa'sı tarafından kuşatıldığı bir dönemde Ahmed Yesevi'nin görevinin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Dini, edebi, ahlaki yönlerinin yanı sıra, siyasi ve tarihi yönünü de ihmal etmemek gerekmektedir.

Ahmet Yesevi'nin yaşadığı coğrafya o dönem inanılmaz derecede korkunç cinayetler işleyen Batını ve Rafızî unsurlar, devleri içten kemirerek yıkma noktasına getirmişlerdi. Gerçekten de XI-XII. yy. Orta Asya ve Sır Derya havzasında düşmanca saldırılar ve zulümler halkı kötü duruma düşürdü. Müslüman halk geleceğinden endişe duymaya başlamıştı. Diğer taraftan dinine ve devletine bağlı halk, iktisadi sıkıntılar içinde kıvranıyordu. "Çok geniş İslam coğrafyasında haksız yere adam öldürmeler, baskınlar, soygunlar, yağmalar ve benzeri faaliyetler, Müslümanları, tabiri caizse canından bezdirmişti. Türkler dış düşmanlara karşı birleşmek yerine, lüzumsuz ihtilaf ve mücadelelerle birbirlerine zarar veriyorlardı."¹⁷⁹

Hoca Ahmet Yesevi'nin yaşadığı döneme bakıldığında, siyasi olarak devlet otoritesinin kaybolup taht kavgalarının yapıldığı, önemli iktisadi sıkıntıların bulunduğu, ferdi ve sosyal problemlerin yaşandığı bir kriz dönemi karşımıza çıkmaktadır. O dönemde bu coğrafyada yaşayan insanlar, özellikle Türk boyları İslam dini ile tanışmış olsalar bile, İslamiyet'i önemini tam anlamıyla kavramamışlardı. İslam'dan önce bu

¹⁷⁸ Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*, s. 19

¹⁷⁹ Kenjetay, "Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", s. 110

topraklarda mevcut olan kültürler, yani Şamanizm, Busizm ve Paganizm hala varlığını sürdürmekte idi. Bundan dolayı farklılıklar ve düşünce ayrılıkları devam etmekteydi. İşte Ahmet Yesevi tam da böyle bir devirde yetişmiş ve yaşamıştır.

2.3. Türk-İslam Tarihindeki Önemi ve Türk Dünyası Üzerindeki Etkileri

Hoca Ahmet Yesevi hem Türk tarihinde hem de Türk-İslam tarihinde önem kazanmış mutasavvıflardan biridir. Türk tasavvuf dünyasında Yesevi'den önce bu alanda emek harcamış şahıslar vardı, fakat İslam tarihinde güçlü etki bırakmadıkları için Yesevi kadar önem kazanamamışlardır. O çağda zor şartlarda yaşamış Türkler'in İslam'ı kabul etmelerinde Yesevi'nin katkısı şüphesiz büyüktür. Aşağıda Yesevi'nin Türk-İslam tarihindeki önemine daha detaylı değinilecektir.

Konuya geçmeden önce Ahmet Yesevi'nin düşünce sistemine göz atmakta fayda vardır. Yesevi öğretisinin bilgisel ilkesi hikmet, sohbet ve ahlak üçlü esasına dayandırılmaktaydı. İdesi de aşk ile mana kazanan varlığın birliğine ulaşmaktır. Eski Türk düşünce sisteminde insan, âlemin uyumu için hizmet ettiği düşünülmekteydi. Yesevi'den sonra ise âlem, insanın hizmetinde olduğu düşünülmüştür. Yesevi öğretisinde insan Allah tarafından yaratılmış bir varlık olarak tanınmış ve “âlemin merkezine” dönüşmüştür. “Yesevi düşüncesi, insan ve onun psikolojik özellikleri ile manevi olgunlaşması öğretisinin pratik ilkeleri ve ahlaki idelerini kapsayan ilimdir. Yesevi düşüncesi; insanın iç tecrübesinin de doğa gibi bilgi kaynağı olabileceğini gösteren hikmettir ve eski Türk düşünce sistemindeki üçlü evren anlayışı ve nizamıyla uyum içinde gelişen tasavvufi ve ahlaki felsefedir.”¹⁸⁰ Yesevi düşüncesi, her şeyden önce, insanı iç hürriyetine kavuşturmayı, hür insan yetiştirmeyi amaç edinen manevi bilgiler kaynağıdır. Hür insanı demek, özgür ve mutlu bir toplum ile sağlam bir devletin devamlılığının teminatı demektir. Yesevi'nin hikmet ilminde, insanı ve Allah'ı tanımanın kriterleri özel öğretilerle netleştirilmiştir.¹⁸¹

“Yesevi'nin İslamiyeti hakikaten benimsemiş olması, Allah sevgisi, Peygamber sevgisi, şeriatın esaslarına bağlılık, her türlü riyadan gösterişten uzak, temiz, sade bir

¹⁸⁰ Mehmet Surur Çelepi, “Kültür Bellek Çerçevesinde Ahmed Yesevi ile Anlam Bulan Alim-Devlet Bütünleşmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25, 2016, s. 183

¹⁸¹

hayat yaşaması ve bu İslam inancını halka yayması, benimsetmesi, sevdirmesi ve onların manen terbiye olmasında yaptığı hizmetlerdendir.”¹⁸²

Arapların ve İranlıların İslam’ı yayma amacıyla Türk topraklarına ayak basmalarıyla birlikte Türkler sadece farklı din ile karşı karşıya kalmayıp aynı zamanda farklı kültür ve diller ile tanışmıştı. Özellikle o dönemde Arapça ve Farsça dilleri oldukça yaygındı. Ahmet Yesevi bu dillere hâkim olmasına rağmen Türklere hikmetlerini Türkçe anlatmıştı.

Miskin, zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet,
Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçeyi...¹⁸³

Bu noktada Yesevi’nin Türk dilinin gelişmesindeki rolü unutulmaması gereken özelliklerinden biridir. Hemen öncesi dönemde Kaşgarlı Mahmut tarafından Divanü Lügati’t-Türk’ün (1072-1074) yazılması¹⁸⁴ Türk dilindeki gelişmeyi göstermektedir. Yesevi’nin yaşadığı dönem Arapça ve Farsça edebiyat dili olarak kabul edilmekte idi. Buna rağmen Yesevi İslami faaliyetlerinde Türk dilini tercih etmiştir.¹⁸⁵ Türk dilini kullanma amacı İslam’ı yeterince tanımayan Türklere dini tanıtmaktır. Çünkü o dönemde yaşayan bazı Türk toplulukları Arapça ve Farsçayı yeterince bilmemekteydi. Yesevi de hikmetlerini Türklerin anlayabileceği, sade bir Türkçe ile anlatmıştır.¹⁸⁶

Hoş görmemekte alimler sizin dediğiniz Türkçe’yi,
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini,
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur,
Manasına yetenler yere koyar borkünü...¹⁸⁷

Türk toplumu Yesevi’yi takdir etmiş ve Yesevi’nin açmış olduğu çığırı kendisinden sonra da devam ettirmiştir. Böylece Türk dili, bir edebiyat dili haline gelebilmiştir. Dil varlığının korunması o dili konuşan kavimlerin tarihi süreçte varlığını koruması anlamına gelir.¹⁸⁸

¹⁸² Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi’nin Hadis Kültürü*, s. 80

¹⁸³ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevi*, s. 170

¹⁸⁴ Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, s. 23

¹⁸⁵ Yesevi’nin yaşadığı Karahanlı Devletinin diğer Türk Devletlerinden büyük bir farkı resmi dil olarak Türkçe olmasıdır (Gazneliler ve Selçuklular Devletlerinde resmi dil Arapçadır).

¹⁸⁶ Baran Şafak, *Ahmed Yesevi’nin Hayatı Eserleri ve Eserlerindeki Bilgi Meselesi*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1990, s. 23

¹⁸⁷ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevi*, s. 169

¹⁸⁸ Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi’nin Hadis Kültürü*, s. 82

Yesevi, Türkler arasındaki ilk tarikat kurucusudur. İlk Türk-İslam tarikatı ise Yesevilik'tir. Yesevilik, İslam'ın Türkler arasında yayılmaya başladığı ilk dönemlerde ortaya çıkmış sünni bir tasavvuf okuludur. Tarikatın esasları da şeriate dayalıdır.¹⁸⁹

“Türkler Yesevi sayesinde, İslam dünyasında, özellikle Orta Asya'da bulunan bir takım batıl düşüncelerden korunarak Ehl-i Sünnet itikadına bağlı bir İslam geleneğini benimsemişlerdir. Böylece Arap ananesine bağlı Selefi görüşler veya İran etkisindeki aşırı uç Şii görüşlerin etkisinde kalınmasının da önüne geçilmiştir. Eğer bu olmasaydı milli şuur da tamamen sona erebilir ve nihayetinde Anadolu'da bir milli mücadele fikri de oluşamazdı.¹⁹⁰ Özellikle Yesevi ve onun yetiştirdiği insanların büyük gayreti sayesinde, Türk dünyası Şii ve Bâtını inanç sistemlerinin hâkimiyeti altına girmekten korunmuştur. O sıralarda Türkler arasında faaliyet gösteren mezhepler şunlardır: Hariciler, Mürcie, Mu'tezile, Şia, Zeydiye, İsmaililik, Ehl-i Sünnet'in Maturidi ekolü, Eş'ari ekolü ve hadis taraftarları. Bunlardan Hariciler, Mu'tezile, Eş'arilik ve hadis taraftarları bir ekol olarak tarihe karışırken, Maturidilik ve Hanefilik Türklerin çoğunluğunun benimsediği mezhepler olmaya devam etmiştir. Haricilik, Türk bölgelerinde önemli faaliyetlerde bulunmuşsa da onları kendi tarafına çekmekte başarılı olamamıştır.”¹⁹¹

Yesevi bir ruh terbiyecisi ve eğiticisidir. İnsanları ahlak kötülüğünden koruyarak topluma kazandırmaya çalışan bir mutasavvıftır. “Türk kültürüne kattığı en önemli düşünce ve ilke, Doğu medeniyetinin ilk ve tek prensibi olarak gösterilen “insan merkezli değişimi” sunması ve insanları İslam ruhundan nasiplenmeye vesile olmasıdır. Doğu medeniyetinde “İnsan, Allah'ın yerdeki halifesidir”, dolayısıyla, insan Hakk'ın yerdeki temsilcisi olarak, yaşadığı ortama, Hakk'a bağlı kalarak şekil vermesi gerekir.”¹⁹² Türkler arasında o dönemdeki batıl düşüncelerden koruyarak İslam'ın hızlı yayılmasını sağlamıştır. Türk toplumunun daha hızlı ve iyi bir şekilde İslam'ı

---

¹⁸⁹ Mustafa Aşkar, “Ahmed Yesevi ve Tasavvuf Anlayışı”, *Diyanet İlmî Dergi*, 4/29, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 58

¹⁹⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Muttasavvıflar*, s.156

¹⁹¹ Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*, s. 81-82

¹⁹² Ahmet Yıldırım, “Hoca Ahmed Yesevî ve İslam Medeniyetindeki Yeri”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi İslam Medeniyetini Kuran Düşünürler II*, Cemal Fedayi (ed.), Sayı: 45-46, Temmuz-Aralık 2015, s. 56

tanıyabilmeleri için anlayabilecekleri basit bir Türkçe ile hikmetlerini anlatmıştır. Yesevi ilk defa Türkler arasında tarikat kurmuş ilk şahsiyettir. Bu tarikat ile Türk insanının ruh, din, dil ve kültür hayatını korumuştur.

2.4. Eserleri

Araştırmacılara göre, Ahmet Yesevi'nin elimizde "Divan-ı Hikmet", "Fakr-name", "Risale der-Adab-ı Tarikat", "Risale der-Makamat-ı Erba'in" adlı eserleri bulunmaktadır. Fakat bu eserlerdeki hikmetlerin tamamını Yesevi'nin kaleme aldığı kesin olarak bilinmemektedir. "Divan-ı Hikmet" eserindeki hikmetlerin genel olarak Yesevi'nin yazdığı kabul edilmektedir. Diğer eserleri ise dervişleri tarafından Yesevi'nin dilinden kaleme aldıkları düşünülmektedir.¹⁹³

Ahmet Yesevi düşünce sisteminin temel kaynakları olarak Kur'an ve hadisler esas alınmıştır. Genelde her Müslüman'ın, bilhassa mutasavvıfların hayatında Kur'an-ı Kerim önem kazanmaktadır. "Yesevi Kur'an'ı iyi özümseyen ve içselleştiren bir şahsiyettir. Hayatının her safhasında Kur'an vardır ve onun ilkeleri çerçevesinde hareket etmiştir. Kur'an'dan sonra bir başka önemli kaynak hadistir (Hz. Muhammed'in sözleri, tavsiyeleri ve yaşama şeklidir). Ayrıca hikmet kelimesinin bu anlamda onun tarafından dikkatle seçilip kullanılmış olduğunu da söyleyebiliriz."¹⁹⁴ Yesevi Divan-ı Hikmet adlı eserinin kaynağının Kur'an ve hadis/sünnet olduğunu aşağıdaki hikmetlerinde ifade etmektedir:

Benim hikmetlerim hadis hazinesidir
Kişi pay götürmese, bil habistir.
Benim hikmetlerim Sübhan'ın fermanı
Okuyup bilsen, hepsi Kuran'ın anlamı.¹⁹⁵

Hoca Ahmet Yesevi, hikmet denen şiirlerini, dini-tasavvufi öğreti aracı olarak kullanmıştır. Yesevi'nin sohbetlerinde ve şiirlerinde en çok işlediği konular "Allah ve Peygamber sevgisi, fakir ve yetimleri korumak, dini kurallara riayet, güzel ahlak, zikir, nefis ile mücadele, kendini eleştirmek (melamet), ölümü düşünmek, manevi mertebeler

¹⁹³ Tosun (ed.), *Ahmed Yesevî*, s. 77

¹⁹⁴ Kur'an'daki NahlSüresi'nin 125'inci ayetinde geçen "hikmet" kavramı seçilerek "Hikmet" adı verilen bu dörtlükler ortaya çıkmış, daha sonra da bu hikmetlerin bir araya gelmesiyle Dîvân-ı Hikmet oluşmuştur.

¹⁹⁵ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 489

ve bu mertebeleri aşamadan şeyhlik iddiasında bulunmanın kötülüğü” gibi mevzulardır.¹⁹⁶

2.4.1. Divan-ı Hikmet

Hoca Ahmet Yesevi'nin şiirlerinin toplandığı yazmalara “Divan-ı Hikmet” adı verilmiştir. Bunun nedeni Ahmet Yesevi'nin şiirlerinin “hikmet”¹⁹⁷ terimiyle anılmasıdır. Hikmet Hakk'ı, hakikati, Allah'ı bilmek demektir. Divan-ı Hikmet, İslam'ın emir ve yasaklarını, İslam ahlakını anlatan öğretici bir eserdir. Nahl Süresi'nin 125. ayetinde “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel nasihatle davet et” buyrulmaktadır. Dolayısıyla Yesevi'nin deyişlerine “Hikmet” adı verilmesi tesadüf değildir. Divan-ı Hikmet bir halk eğitimi kitabıdır. “Hikmet söyleme”, Ahmet Yesevi tarafından bir eğitim yöntemi olarak kullanılmıştır. Bu yönteme dair ayrıntılı bilgilere ileriki bölümlerde değinilmektedir.

Hikmet; tasavvufta genellikle “İlahi sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilahi iradenin rolünün keşfedilmesi” anlamında kullanılır.¹⁹⁸ “Divan-ı Hikmet” bir tek Yesevi şiirlerine has bir unvan değildir; hatta bazı kaynaklar Yesevi'nin eserine “Divan-ı Hikmet” isminin sonradan verildiği iddiasındadır.

Ahmet Yesevi, ilk hikmetinde “İkinci defter'in sözlerini açtım ben işte...”, “Ben defter-i sâni dedim, ver kulak...” diyerek, yazdığı eserini “İkinci defter” veya “Defter-i Sâni” olarak isimlendirmektedir. “Dedim, ver kulak...” diyerek, yazdığı eserini “İkinci defter” veya “Defter-i Sâni” sözü gerçek anlamıyla ikinci defter anlamına gelmektedir.

Kul Hoca Ahmed ben 'ikinci defteri' söyledim
İki âlem eğlencelerini toptan sattım,
Ölmeden önce Cân acısının zehrini tattım,
Mustafâ'ya mâtem tutup girdim ben işte.¹⁹⁹

Ben defter-i sâni söyledim derde dermân,
Bir ve Var'ım kulum dese kalmaz hüsrân.

¹⁹⁶ Tosun, *Ahmed Yesevi*, s. 77

¹⁹⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de hikmet on yerde, kitap kelimesiyle beraber olmak üzere yirmi defa geçmektedir; ayrıca üç defa “mülk”, birer defa da mev'iza, hayır, âyet kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır.

¹⁹⁸ Mehmet Surur Çelepi, “Kültür Bellek Çerçevesinde Ahmed Yesevi ile Anlam Bulan Alim-Devlet Bütünleşmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25, 2016, Pamukkale 2016, s. 186

¹⁹⁹ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevi*, s. 66

Her ne kılsa, özü kılar, Hakk'tan fermân,
Fermânında hâzır olup yürümeyim mi?²⁰⁰

Türkler arasında Divan-i Hikmet'e ikinci defter denilmesinin sebebi ise Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci defter olarak algılanmasıdır. Hikmetlerin Türkler arasında bir düşünce birliğinin teşekkül etmesi bakımından önemi büyüktür.²⁰¹

Ahmet Yesevi XII. yy. yaşamış olsa da Divan-ı Hikmet adlı eseri kendisinden sonra yaşamış müritleri tarafından kaleme alınmıştır. Bu yüzden eserin içine aldığı hikmetlerin tamamı Yesevi'ye ait olmadığı düşünülmektedir. Fakat Divan-ı Hikmet'in yazma ve basma nüshalarında bulunan hikmetlerin çoğu Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinden teşkil etmektedir.²⁰² Elde mevcut nüshalar Fuat Köprülü'ye göre, bir defa İstanbul'da, dört defa Kazan'da, bir defa da taş-basması olarak Taşkent'te basılmıştır.²⁰³ Divan-ı Hikmet'in eski ve güvenilir bir nüshası günümüze ulaşmamıştır. Eldeki nüshalar oldukça değişikliğe uğramış olsa bile Divan-ı Hikmet, İslami Türk edebiyatının Kutadgu Bilig'den sonra en önemli, tasavvuf edebiyatımızın en eski eseri olarak önem kazanmıştır.

Divan-ı Hikmet'in yazma ve basma nüshalarındaki hikmet sayısı değişmektedir. En fazla hikmet Kazan baskılarında bir araya getirilmiştir. Ahmet Yesevi'nin yazdığı hikmetlerinde ise 4400 hikmet söylediği ifade edilmektedir:

Kul Hoca Ahmed her bir sözü'n derde dermân,
Tâliplere beyân eylesem kalmaz sıkıntı,
Dört bin dört yüz hikmet söyledim Hakk'tan fermân,
Fermân olsa ta ölene kadar söylesem ben.²⁰⁴

Yesevi, Türklerle İslamiyet'in esaslarını öğretmek ve müritlerine telkin etmek amacıyla; sade bir dille ve halk edebiyatından alınma şekillerle hece vezninde bazı şiirler söylemiştir.²⁰⁵ Hikmetleri şiir biçiminde söylemesinin sebebi; Türk kavimleri arasında şiirin önemli bir yeri olması, ilahi tarzına benzeyen bu tarz şiirlerin doğaçlama

²⁰⁰ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 363

²⁰¹ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s.18

²⁰² Çelepi, "Kültür Bellek Çerçevesinde Ahmed Yesevi ile Anlam Bulan Alim-Devlet Bütünleşmesi", s. 185

²⁰³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Muttasavıflar*, s. 121

²⁰⁴ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 141

²⁰⁵ Baran Şafak, *Ahmed Yesevî'nin Hayatı Eserleri ve Eserlerindeki Bilgi Meselesi*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1990, s. 23

olarak söylenmesi ve böylece ortaya çıkan bu üslubun eğitimsiz ve bozkır hayatı yaşayan insanlara daha kolay gelmesi olarak gösterilebilir.

“Hikmetlerin büyük bir kısmı 5-25 arasında değişen dörtlüklerden ibarettir. Dörtlüklerle yazılmış hikmetlerde hecenin 12 (4+4+4)’li ölçüsü, gazel tarzındaki hikmetlerin bazısında da hecenin 14 (7+7) veya 16 (8+8)’li ölçüsü kullanılmıştır. Hikmetlerde genellikle yarım kafiye çeşidi kullanılmış, rediflere geniş ölçüde yer verilmiştir.”²⁰⁶

Fuat Köprülü’nün belirttiği gibi, hikmetlerin fikri yönünü dini-tasavvufi unsurlar, şekil yönünü de milli unsurlar teşkil eder. Hikmetlerin içeriğini buna uygun olarak İslamiyet, Türkistan tasavvufu ve Yesevilik’e ait eserler, inançlar ve akideler oluşturur.²⁰⁷ Divan-ı Hikmet’teki parçalar konu açısından oldukça basit ve kısadır. “Hikmetlerin dile getirdikleri konular; ilahi aşk, Allah’ın birliği, mutlak irade ve kudreti, Hz. Peygamber’in şariat ve sünneti, Hz. Peygamber’in sevgisi, zühd ve takva, ibadet, İslam ahlakı, İslam menkıbeleri, ahiret inancı, kıyamet ahvali, cennet ve cehennem tasvirleri, dünyadan zahidane şikâyet, dervişliğin faziletleri, İslam mutasavvıflarına ait kıssalar, zikir ve halvet gibi Yesevi tarikatının adabı ve erkânı ile ilgili hususlardır.”²⁰⁸ Bu konular dışında, Yesevi yerel halk ve devlet başında bulunan insanların kaderi ile de yakından ilgilenmektedir. Divan-ı Hikmet, insan hayatının bütün alanlarını kapsamaktadır.

2.4.2. Fakr-name

Ahmet Yesevi’nin Fakr-name adında küçük boyutlu bir eseri daha bulunmaktadır. Fakr-name; Divan-ı Hikmet’in Taşkent ve bazı Kazan baskılarında da yer almaktadır.²⁰⁹ “Fakr-Name Yesevi’nin dervişlerine vasiyetnamesidir. Eser; Kur’an, sünnet, İslam tarihi

---

²⁰⁶ Kadir Özköse, “Ahmed Yesevi ve Divan-ı Hikmet”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 16, 2006, s. 305-306

²⁰⁷ Yıldırım, *Hoca Ahmed Yesevi’nin Hadis Kültürü*, s. 68

²⁰⁸ Kemal Eraslan, “Divan-ı Hikmet”, *Kul Hoca Ahmed Yesevi Makaleler Kitabı*, İsmetullah Yesevi (haz.), Nadirhan Hasan (ed.), Ankara 2018, s. 156-157

²⁰⁹ Tosun (ed.), *Ahmed Yesevî*, s. 22

ve tasavvuf kaynaklıdır ve tasavvuf anlayışını itikat, ibadet, ahlak ve sosyal hayat olmak üzere dört merteye üzerine bina etmektedir.”²¹⁰

“Fakr” kelimesinin sözcük anlamı “fakirlik ve muhtaç olmak” manasını taşıyor olsa da tasavvuf kültüründe ve edebiyatında “dervişlik, sufilik, zahidlik, Allah’a muhtaç olduğunun farkında olmak” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.²¹¹ Böylece Yesevi’nin “Fakr-name”²¹² kitabına “Dervişlik Kitabı” diyebiliriz.²¹² “Konusu itibariyle, fakr’ın mahiyet ve önemi, daha sonra da dervişlik, dervişliğin, onu şeriatta, onu tarikatta, onu marifette, onu da hakikatte olmak üzere kırk makamı, fakr’ın on makam, on nur, on yol ve on orunu ile altı fakr adabı, sekiz fakr makamı ve yedi fakr mertebesi, ayrıca sufiliğin esas ve hususiyetleriyle anlatan ve bunları Hz. Peygamber’in sözlerine dayandıran bir eserdir.”²¹³

Divan-ı Hikmet’in Taşkent ve Kazan baskılarının başında veya sonunda Ahmet Yesevi’ye isnat edilen bir risale de yer almaktadır. Süluk adabı ve mertebelerini anlatan bu risalenin Ahmet Yesevi tarafından kaleme alınmadığı, Hacı’nin fikirlerini esas alarak risaleyi bir Yesevi dervişinin düzenleyip kaleme almış olabileceği daha uygun görülmektedir. Fuat Köprülü, süluk adabına ait bu risalenin bir Yesevi derviş olan Hazini’nin bir eserinden çıkarıldığını ileri sürmektedir. Risalede ayrıca şeriatta on, tarikatta on, marifette on ve hakikatte on makam olmak üzere kırk makam ile fakrın makam, merteye ve nurları birer birer zikredilmiştir.²¹⁴

Fakr-name ile Divan-ı Hikmet arasındaki fark: Hikmetler her insanın anlayabileceği bir hitabete sahipken; Fakr-name sadece dervişlere yol göstermek için yalın ve yer yer sanatlı anlatıma sahip nasihatler içermektedir.

²¹⁰ Ali Atmaca, *Ahmet Yesevi’nin İnanç ve Düşünce Dünyası*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2008, s. 21

²¹¹ Süleyman Uludağ, “Fakr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XII, İstanbul 1995, s. 132-134

²¹² Kemal Eraslan, *Yesevi’nin Fakr-namesi*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk – Kazak Üniversitesi İnceleme – Araştırma Dizisi, Yayın No: 32, Ankara 2016, s. 6

²¹³ Kemal Eraslan, “Fakr-Name ve Özellikleri”, *Kul Hoca Ahmed Yesevi Makaleler Kitabı*, İsmetullah Yesevi (haz.), Nadirhan Hasan (ed.), Ankara 2018, s. 172-173

²¹⁴ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 18

2.4.3. Ahmet Yesevi'nin Yeni Bulunmuş İki Farsça Risalesi

Hoca Ahmed Yesevi'nin Türkçe olan Divan-ı Hikmet ve Fakr-name isimli tanınmış eserleri vardır. Bunların dışında iki küçük Farsça yazma eser de Ahmed Yesevi'ye nispet edilmektedir. Bu Farsça eserlerin muhtevaları incelendiğinde, Yesevi'nin diğer Türkçe eserlerindeki konular ile büyük benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu Farsça risalelerin Ahmed Yesevi'ye ait olması muhtemeldir. Bu eserler ister bizzat Ahmed Yesevi tarafından kaleme alınmış olsun ister onun sözlerinin müritleri tarafından derlenmesiyle meydana gelmiş olsun her iki şekilde de Yesevi'nin düşünce dünyasını günümüze aktaran önemli metinlerdir. Bu iki Farsça eser şunlardır:

2.4.3.1. Risale der-Adab-ı Tarikat

“Taşkent'te yazma nüshaları bulunan bu küçük Farsça eser, tarikat adabı ve makamları, mürit-mürşit ilişkileri, dervişlik, Allah'ı tanımak ve ilahi aşk gibi konuları içermektedir. Risale der-Adab-ı Tarikat, S. Mollakanagatulu tarafından Kazak Türkçesine tercüme edilerek (Almatı 2012) yayımlanmıştır.”²¹⁵

2.4.3.2. Risale der-Makamat-ı Erba'in

“Yesevi'ye nispet edilen Farsça yazma ve küçük bir eser olup, şariat, tarikat, marifet ve hakikatten her biri hakkında onar makam olmak üzere toplam kırk makam ve kaideyi ihtiva etmektedir. Şimdilik bilinen tek nüshası Kütahya Tavşanlı Zeytinoglu İlçe Halk Kütüphanesinde.”²¹⁶

Her iki eserde de tasavvufi konular anlatılarak ayet ve hadislerden örnekler verilmektedir. Ancak güvenilir hadis kaynaklarında olmayan bazı sözlerin hadis olarak nakledilmesi, sûfilerin hadis âlimleri kadar titiz olmadıkları şeklinde izah edilebileceği gibi, Ahmet Yesevi'nin aldığı dini eğitimin seviyesi konusunda da bir fikir vermektedir.

2.5. Yesevi'nin Eserlerinde Yer Alan Temel Unsurları

Aslında Yesevi düşüncesinin temel unsurları o döneme ait ideal devlet ve toplum yapısının kodlarını içermektedir. Aşağıda verilen bilgilerin temel nedeni, devlet ve toplumun farklı düşünülmemesidir. Yesevi eserlerinde yöneten ve yönetilenler

²¹⁵ Tosun, *Ahmed Yesevi*, s. 22

²¹⁶ Tosun, *Ahmed Yesevi*, s. 22

arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Yani toplumsal sözleşmenin temel çerçevesini belirtmektedir. Toplumun ve devletin en alt tabakasındaki toplumsal yapının kodları burada açıkça verilmektedir.

2.5.1. Varlığın Birliği

Vahdet-i Vücûd; Varlığın birliği ve varlıkta birlik anlamında bir tasavvuf terimi; bu bağlamda Tanrı, âlem ve insan ilişkilerini açıklayan düşünce sistemidir.²¹⁷ Tasavvuf felsefesinde Allah'ın zatı (cevher) ve sıfatları (araz) bir bütündür. Allah, Mutlak Varlıktır. Tüm yaratılmış varlıklar Mutlak Varlık ile birlikte ve bütünlükte değerlendirilmektedir. Diğer bir ifade ile tüm yaratılmış varlıklar Mutlak Varlık dolayısıyla varlık sahibidirler. Vahdet-i vücûd öğretisinde bazı sureler ve hadisler temel alınmıştır.²¹⁸

“Vahdet-i vücûd düşüncesi, varlığı mümkün ve zorunlu kısımlarına ayrılmadan önce kendinde bir hakikat şeklinde ele alıp, zorunlu ve mümkünü onun iki kutbu saymak suretiyle Hak ile halkı izafet ilişkisiyle birbirine bağlar. Böylece Tanrı-insan ilişkileri başta olmak üzere birlik-çokluk sorunu, insan iradesi ve özgürlüğü, âlemdeki kötülük problemleri sebeplilik vb. metafizik konularla iman ve akidenin anlamı, ahlak konuları ve çeşitli dini bahisler hakkında kapsamlı ve sistematik bir düşünce ortaya koyar. Bu düşünceyi kabul edenlere vahdet-i vücûd ehli veya vücûdiyye denir.”²¹⁹

Vahdet-i vücûd düşüncesi geçmişteki ve günümüzdeki araştırmalarda tasavvufun en dikkat çeken konularından biri olmuştur.

“Yesevi için, “varlığın birliği” öğretisinin sırrı ancak, aşk ile tanınmaktadır. Sufi, bu hali aşk ile yapılan iç tecrübeyle, hakikate götürücü kuvvet ve muhabbetle yaşamaktadır. Yesevi hikmetlerinde “Hem âşıkım, hem mâşukum, kendim cânân”²²⁰, yani hem aşk, hem seven ve sevilen arasında, obje ile süje perdelerinin kalktığını ve birliğin yaşanıldığı hali anlatmaktadır. Sen ve Ben ikilemi birliğe dönüşmektedir.”²²¹

“Yesevi düşüncesinde, “varlığın birliği” öğretisinin teori ile metafizik düzeyde soyutlaşmasından ziyade, doğrudan insanın ruhundaki olgunluğu ve hayattaki

²¹⁷ Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XLIV, İstanbul 2012, s. 431

²¹⁸ Dosay Kenjetayev, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 113

²¹⁹ Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, s. 431

²²⁰ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 144

²²¹ Dosay Kenjetay, “Ahmet Yesevî Düşüncesinde Vahdet-i Vücûd”, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Levent Eraslan, Nazım Muradov ve Elnur Ağayev (ed.), Ankara, 02-05 Aralık 2010, s. 44

yansımalarıyla somutlaşması önemlidir. Dolayısıyla, Yesevi, “varlığın birliği'nin” yaşanıldığı ilk hali ve “ruh alemindeki” yaratılış gerçeğini, Allah'ın hikmetini gösteren bir talimi nümune olarak, “şehadet alemindeki” insanlar arasındaki birlik ve beraberliğin ve eşitliğin temeli olarak bilmektedir.²²²

Muhabbetsiz kişilerden her kim kaçsa,
Âriflerin sohbetinde dolaşır,
Yanıp yakılıp yolunda yaşını saçsa,
Sübhân Melik'im Arş üstünde konuk eyles.²²³

Yesevi'ye göre, içeriden başlayarak dışa yönelen ve Hakka uzanan bu yolculuk birlik makamında sona ermektedir. Yesevi düşüncesinde benlikten kaçılması gerektiği vurgulanmaktadır. “Ben” denilmemekte, hikmetlerde “O” denilmekte; yani Allah tek bir varlık olarak göstermektedir. O'nu da dış alemde değil kendi iç aleminde bulmak gerekmektedir.

2.5.2. Yaratılış

Yesevi hikmetlerinde yaratılış meselesi de ele alınmaktadır. Yaratılış, hikmet ilminin önemli konularından biridir. Yesevi düşüncesinde yaratılış, varlık, ruh vs. gibi konuları gözlemlemek mümkündür. Ahmet Yesevi, yaratılışı bir ilahi sınav olarak ortaya koymaktadır.

Tasavvufa göre, Allah insanı “yoktan” yaratmış ve ona zatından “bir nefha üflemiştir”. İnsan Allah'ın nuruyla donanmış bir varlık olarak kabul edilmektedir. Yesevi düşüncesinde ruhun ilk “birlik halinden” şehadet âlemine gönderilmesi, “büyük ayrılık” olarak nitelendirilmektedir. Bu anlayışa göre, insanın en derin azaplarının başında onun ruh âleminden ayrılışı gelmektedir.²²⁴

Sizi, bizi Hakk yarattı ibâdet için;
Ey acâip, içmek, yemek, râhat için;
“Kâlû belâ” dedi 52uhum sıkıntı için;
Edhem olup yer altına girdim ben işte.²²⁵

Hud süresinin 123. ayetinde “*Göklerin ve yerin gaybını bilmek Allah'a mahsustur. Bütün işler O'na döndürülür...*” buyurulmaktadır. Yesevi, insanların ilk birlik haline dönüşlerini bu ayete dayandırmaktadır. Ve hikmetlerinde insanın başıboş

²²² Kenjetayev, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, s. 117

²²³ Tatçı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 263

²²⁴ Araf, 7/172-173

²²⁵ Tatçı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 77

yaratılmadığını; belli bir amaç için var olmuş emanet ve irade sahibi ve seçme hürriyeti olan bir varlık olduğunu vurgulamıştır.

2.5.3. Evren

Sözlük anlamı ile âlem, üzerinde yaşadığımız dünya, güneş sistemindeki felekler, evren, halk, yaratılmış varlıklar, insanlar, toplum vs. gibi anlamları ifade etmektedir. Tasavvufta ise âlem, Allah'ın dışındaki her şeydir.

Yesevi'nin hikmetlerinde, yaratılmış tüm varlıklar âlem kavramı altında düşünülmektedir. Yesevi, âlemin iç manasına ve onun nihai gerçeğine yönelmekte ve yönlendirmektedir. Âlemde Allah'ın cemalini görmek istemektedir:

Zâhir gözü gaflet ile bakıp görmez,
Bâtın gözü açılrsa o görür dostlar.
Bâtın gözü açılrsa bütün perdeler,²²⁶

Başka bir açıdan bakıldığında, âlemin gerçeği, önemi ve anlamı onun Hakk'ı gizleyen bir perde olmasında saklıdır. İnsan âlemi Allah'ı gizleyen bir perde olarak görmesi çok önemlidir. Eğer Allah ile insan arasındaki perde yok ise, bütün her şey anlamını kaybederdi. Dünya ve hayat anlamını yitirirdi. O zaman aşk da sır da iman da küfür de iyilik de ve kötülük de olmazdı. Öyleyse, varoluşu anlamlı yapan da aşkla yaratılmış âlemdir. Eğer insan, sır perdelerini aralayıp onun arka tarafında gizlenen gerçeği görebilirse ancak o zaman “perdenin” perdelik sıfatı ve aracılığı ortadan kalkacaktır. Sonuçta, insandan beklenen de yaratılmış evrende şekil (fenomen) değil, mana (nomen) aramasıdır²²⁷.

İnsan bu âlemin problemlerini aşabilirse, gerçek hürriyete de erecektir. Ancak, perdeleri açmak kolay bir iş değildir, onun için insanın Yesevi'nin deyimiyle “gerçek sufi” olması gerekmektedir.

Yesevi düşüncesinde insanın kendini tanımasındaki, alemi anlamasındaki ve Allah'ı bilmeye çabalamasındaki esas amaç, insani kalıp ve kişiliğini koruması ve kendisiyle bir bütün hale gelmesidir. İnsanın kendini bilmesi, insana bu dünyada yanılıp yanılmadığını muhasebe etmek ve kontrol etmek için gereklidir. Yesevi'ye göre

²²⁶ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 192

²²⁷ Kenjetayev, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, s. 126

“sadrında ışık parlayan” insane; geçici dünyaya, mal ve mülke rağbet göstermez. Fakat bu, Yesevi’nin bu dünyayı yok saydığı veya önemsiz gördüğü anlamına gelmemelidir. Bilakis Yesevi düşüncesinde, ruhu eğitmenin ve olgunlaştırmanın zemini âlemdir; zamanı ise fiziki ölümden önce ölmek, yani olgunlaşmaktır. Ölmeden önce ölmek, başka bir anlamda, Allah’ın nurunu ölmeden önce görmek demektir. Allah’ın nuruna mazhar olmayınca insan bu dünyanın karanlık olduğunun farkına varamıyor.²²⁸ İnsanın Hak cemalini müşahede edebilmesi ancak öldükten sonra mümkündür. Dolayısıyla, insan bu dünyanın karanlık olduğunu hiçbir zaman bilememektedir. Ancak tasavvuf felsefesinde, insan Hak cemalini bu dünyada görmeyi amaç edinmektedir. Sufiler için bu dünya daha önemlidir. Çünkü bu dünya, Allah’ın hikmeti ile kendisinin yaratılışındaki ilahi sırrı kavrama ve tanıma mekânı; ilahi sınavın gerçekleştiği kutsal bir sahadır.

2.5.4. Hayat

Yesevi düşüncesinin nihai amacı, insanın ahlaki ve manevi açıdan olgunlaşmasıdır. Bu düşünce sisteminde, insanın manevi, epistemolojik ve ahlaki makamları aşmak suretiyle kendisiyle ve daha sonra evren ile bütünleşmesi olan nihai amacın ilkeleri düzenli bir şekilde belirtilmiştir.

İnsanın olgunlaşma sürecinde elde ettiği ahlaki makamlar, ilahi âlemlerin tabakalarıyla uyum içerisindedir. Burada, Yesevi düşüncesindeki “kamil insan” öğretisinin tasavvufi ontolojiyle iç içe olduğu görülmektedir.

Yesevi düşüncesinde, insan hayatının anlamı ar ve ahlaktır. İnsan, hakiki hayat ve iyi ömrün tadını ilahi âlemde yaşamıştır. Bu hayatı tekrar yaşamak, insanın ahlak ve ar ilkelerine olan bağlılığıyla mümkün olabilmektedir. İlahi âlemdeki ruhların, bu dünyada da eşitlik ve aşk ile manalı bir hayat sürmesini sağlayacak en büyük ilkesi fazilet ve ahlak olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında Yesevi düşüncesini, onun tefekkür sistemi veya hayat felsefesi ile görüşlerini genel olarak üç gruba ayırmak mümkündür. Yesevi hayatın manasını ilahi, hayvani ve şeytani olarak üçe gruba ayırmıştır.

---

²²⁸ Azizüddin Nesefi, *Tasavvufa İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, Mehmet Kanar (çev.), Dergâh Yayınları, İstanbul 1990 s. 131

Yesevi Kur'an'a dayanarak "manalı" ve "manasız" ömür türlerini ortaya koymaktadır. İnsanın hayvana dönüşerek, şeytana teslim olup, soysuzlaşmasından büyük trajedi yoktur. Hayvanca azmak diye, nefsin "insani mananın merkezi yuvasını" bozması sonucunda, saf ve yumuşak kalbin taşa dönüştürülmesine denir. Yesevi'ye göre, eğer insan bu sapıklıktan vazgeçmezse yok olur, yani, ruhunu nefsinden kurtaramadan hayatını manasızlaştırır. Bu durumda insan, hiç olup Allah'a kavuşma imkânından tamamen mahrum bırakılacaktır. Yesevi'nin hikmetleri bununla ilgili birtakım örnekler vardır.

Kul Hoca Ahmed, aşksızların işi kötü,
Sabâha varsa, Hakk göstermez ona Cemâl,
Arş ve Kürsü, Levh ve Kalem hepsi bîzâr;
Aşksızlara cehennem kapısını açar dostlar.²²⁹

2.5.5. Ölüm

Yesevi düşüncesinde, insanın ölüm tehditlerinden kurtulmak için bu dünyada, doğal ölümden önce onu tanıması, yani, "ölmeden önce ölmesi" gerekmektedir. Ölümden kaçma ve korkmanın yerine onunla kavuşmayı ve onu sevmeyi öğrenmek esastır. Yesevi, ölüm hakikatini Kur'an ayetlerine dayandırarak hikmetlerinde "Ölüm destinden hiç kimsenin kurtulamayacağını" vurgulamaktadır.

"Küllî men aleyha fan" âyetinde,
Bir Allah'dan başka mahlûk ölür imiş,
İsrâfil Sûr'u alıp üflediğinde,
Kabirden yeni deri giydirilerek kopar imiş.²³⁰

Yesevi, iradi ölüm (el-mevtü'l iradiye) öğretisini geliştirmiştir. Bu da "ölmeden önce ölmek" ilkesi ve "...insanlar bu alemde hayal dünyasındadır, öldükten sonra gerçek alemi göreceklerdir" mealindeki hadisle birlikte ele alınmaktadır.²³¹ Yesevi düşüncesinde insan ruhu ebedidir. Ölüm, ruhun bedenden ayrılmasıdır.

Başın gider bu yollarda, hâzır ol,
Âşık yolunda ölmeden önce muhakkak öl,
Pîr eteğini sıkı tutup hizmet eyle,
Hizmet eyleyenin aslâ yolda kaldığı yok.²³²

²²⁹ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 94

²³⁰ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 230

²³¹ Mehmet Bayraktar, *Yuns Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s. 75

²³² Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 279

Yesevi ölüm hakikatini anlatmadan önce, ölüm hakkında düşünmeyi sağlayacak ve ölümü hatırlatacak yöntemleri kullanmaktadır. İnsanın “ruh âleminden” bu dünyaya inişindeki ve yaratılışındaki sebebi ile gerçeğinin ölüm olgusuyla açıklanacağını ve hayattaki her bir aşamanın insanı ölüme bir adım daha yaklaştıran mesafeler olduğunu hatırlatmaktadır.

2.5.6. Ruh

Tasavvufta, ruhun mahiyetinden ziyade onun eğitimi ve bu eğitimin yöntemlerine ve onun niteliksel yönden olgunlaşmasına önem verilmektedir. Ayrıca, ruhun ve bedenin özelliklerinden ziyade, nefis ile ruh ve onların toplumdaki görünüşleri olarak nitelendirilen “akıl ve hevânın” özelliklerini bilmeyi ve gerçekleştirmeyi amaç edinmektedir. Yesevi düşüncesinde nefis, bütün kötülüklerin; ruh ise, iyilik ve faziletlerin kaynağıdır. Akıl, ruhun esas vasfı olarak övülürken, heva, nefsin sıfatı olarak yerilmektedir. Kur’an’da ruh ve nefis kavramları bir bütün cevher olarak tanımlanmaktadır. Bu yüzden ruhu eğitilmiş nefis; nefsi de eğitilmiş ruh olarak nitelendirmek mümkündür.

Yesevi’ye göre ruh bedenden önce yaratılmıştır ve ruh “Küllî Ruh’un” bir parçasıdır. Bu konuda Yesevi şöyle demektedir:

Rahîm içinde belirdim, ses geldi,
“Zikir söyle!” dedi, organlarım titreyiverdi
Rûhum girdi, kemiklerim “Allah” dedi;
O sebepten altmış üçte girdim yere.²³³

Tasavvufta, insan ancak ruhunu ahlaki ve niteliksel açıdan değiştirebildiğinde kendi kaderini de değiştirmiş olur. Yesevi bu konuda şu hikmetleri ile uyarıda bulunmaktadır:

Kul olsan sıkıntı çek gâfil insân,
Akıllı isen ganîmetdir sana şu dem,
Emânetdir azîz cânın yürüme gamsız,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed.²³⁴

Nefis şeytân esîr kıldı Âdem oğlunu,
Develer gibi bağlayıp aldı iki kolunu,
Ne zordur sağ ve solu bilmeden yolunu,

²³³ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 48

²³⁴ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 70

Vah ne yazık hasret ile gideceğim ben işte.²³⁵

Garîb, fakîr, yetimleri sevindiresin;
Parçalayıp azîz Cânını eyle kurbân;
Yiyecek bulsan, cânın ile misâfir,
Hakk'tan işitip bu sözleri dedim ben işte.²³⁶

Çünkü Yesevi'ye göre, insanda Allah'a ait bir unsur vardır ve bu düşünce, insanın onu kendi çabalarıyla bulması gerektiği esası üzerine kurulmuştur.

2.5.7. Nefs

Divan-ı Hikmet'te nefis kavramından sembolik anlamda “ukbalar” olarak söz edilmiştir. Nefsin vasfı heva ile hevestir. Bu sıfatlar ruhun akıl sıfatından ağır bastığı anda, gönül gözü (basiret) mana ve hakikate kapalı kalacaktır. Gerçi tasavvuf felsefesinde nefis, eğitilmemiş ruhtur; ruh da eğitilmiş ve “gözü açılmış” nefstir. İnsan, ruh ve bedenden ibaret tek bir cevherden oluşan varlıktır. Ayrıca, nefis, kalb, sırr, gönül gibi kavramlar ruhun niteliksel derecelerini gösteren metafizik ve ahlaki âlemleri bildirmektedir.

Tasavvuf felsefesine göre, nefste heva ile heves sıfatları, ruhta ise akıl ve irade vasıfları mevcuttur. İnsanın, insani manaya ulaşması için ruhunu arıtması ve onu akıl ile donatması şarttır. Bu şartlar yerine getirildiğinde insan gerçek manada Allah'ın ilim sıfatının aynası olacak ve saf insani zihniyete erişecektir. İnsanın zihninin açıklığı ile bulanıklığı, Yesevi düşüncesinde nefsin eğitimi ve tutumuyla ilgilidir. Nefs, insani, hayvani ve şeytani zihniyetlerin kesiştiği noktadadır. İnsan bu yolların sadece birini seçtiğinde saf insani zihniyeti elde edecektir.

Yesevi hikmetlerinde, insani zihniyete ve akla yakışanın, kalp, Allah'a teslimiyet, marifetullah ve iman olduğunu vurgulamaktadır.

Ben âsîyim, Günâh dolu, hamd ve senâ söylemem,
Horozları gör, senâ söyler seherde.²³⁷

Genel olarak Yesevi düşüncesinde, insanın iyiyi kötüyle ayırt edememesi, imansızlığı ve dünyaperestliğinin başlıca sebebidir.

²³⁵ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 100

²³⁶ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 46

²³⁷ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 102

Vay şöyle câhillerden ümid eylemeyin,
Feyz ve fetih alırım deyip yürüyüp almayın,
Nefsi büyük, şeriatı bozuk velî bilmeyin,
Lânetli şeytân gem vurmadan bindi dostlar.²³⁸

Yesevi düşüncesinde nefis; insanı hakikate, manaya giden yoldan saptıran engelleri bildiren merkezi kavramdır. Nefis, insanın insani kişiliğini zedeleyen, psikolojik hastalıkların toplum hayatındaki yansımaları şeklinde algılanmaktadır. Yesevi düşüncesi, doğrudan insanın ruhi eğitimiyle ilgili ahlak disiplini olduğu için, nefis meselesini pratik açıdan ele almakta ve tanıtmaktadır.

Kul Hoca Ahmed, tevbe giysisini giymek gerek,
Hakk'tan korkup, kötü nefsi bırakmak gerek,
Halktan kaçıp, yalnız Hakk'ı sevmek gerek,
Aslın toprak, sudan olup, cemâl görün.²³⁹

Yesevi düşüncesinde nefsi arıtma ve eğitme sistemi, insanın ruhundaki ardı arkası kesilmeyen ve dinmek bilmeyen hayalleri, gayeleri yok etmek değildir; kendisini aşağılamak, rezil etmek değildir; insani ruhi olgunlaştırmaya yönelik bir disiplindir. Yesevi düşüncesi, ancak nefesine hâkim olabilen insanın, insani manaya ve insani zihniyete layık olabileceği konusunda uyarmaktadır.

2.6. Yeseviyye Tarikatı

Tasavvufun, Türk tarihindeki ve Türk toplum hayatındaki yeri oldukça önemlidir. İslam dinini, büyük ölçüde tasavvuf kanalı ile öğrenmişlerdir. Hoca Ahmed Yesevi, Türkler arasında ilk tarikat kurucusudur, ilk Türk-İslam tarikatı ise Yesevilik'tir. Yesevilik, İslam'ın Türkler arasında yayılmaya başladığı ilk dönemlerde ortaya çıkmış Sünni bir tasavvuf okuludur.²⁴⁰ XII. Yüzyılda ortaya çıkan bu tarikat hareketi sayesinde Türkler arasında İslamiyet daha hızlı yayılmaya başlamıştır.²⁴¹ Ortaçağ Türk-İslam devletleri, tarikat ve cemaatleri desteklemişler ve hatta devletin yetişemediği bazı işleri tasavvuf okulları yerine getirmiş ve toplum hayatında önemli bir boşluğu doldurmuşlardır.²⁴²

²³⁸ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 193

²³⁹ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 479

²⁴⁰ Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2013, s.101

²⁴¹ Feridun Eser, *Hace-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi Hayatı Fikirleri Eserleri*, Anadolu Eksen Eğitim Yayınları, Ankara 2016, s. 37

²⁴² Eser, *Hace-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi Hayatı Fikirleri Eserleri*, s. 38

Türkler arasında tasavvuf yoluna girmiş olan insanlar Hoca Ahmet Yesevi'den önce de vardı fakat daha önce bahsettiğimiz gibi, Türkler arasında asırlarca yaşayacak olan ilk tarikatı kurmayı bir tek Ahmet Yesevi başarabilmiştir. “Bu yolun takipçilerinin mensup olduğu tarikata Yeseviyye adı verildiği gibi, Ahmet Yesevi'nin Sultan lakabına nispetle Sultaniyye, cehri zikir yapmaları sebebiyle Cehriyye ve mensuplarından çoğunun Türk olması nedeniyle Silsile-i Meşayih-ı Türk de denilmiştir.”²⁴³

“Yesevilik, insanları sadece dine göre şekillendiren dini bir akım olarak algılanmamalıdır. Bu kurum; dini anlayışla birlikte milli, toplumsal, ekonomik, siyasal vb. pek çok unsuru kendi içinde barındırmaktadır. Yesevilik, İslamiyet öncesi eski Türk inaçlarından beslenmiştir. Çeşitli inanış, tören ve uygulamalar; menkıbeler, inanç merkezi olan türbeler ve türbeler etrafında dile getirilen inanç ve pratikler; halk aşıklarının şiirleri, Yesevi'nin kendinden sonraki edebi ve felsefi görüşlere etkisi bunu teyit etmektedir.”²⁴⁴

Ahmet Yesevi'nin fikirlerine ve Yesevilik okuluna bağlı kişilere alperen yani Horasan erenleri denilmiştir. Alperenlik, Kur'an ve sünnete bağlı, İslam'a ve Müslümanlara hizmeti esas alan, Allah rızasını gözetten bir yoldur. Yesevi'nin mektebinde yetişen alperenler gittikleri yerlerde öğretmen, yol gösterici, savaşçı, örnek bir hayat yaşayan kişiler olarak Türk milletine büyük bir dirilik ve ülkü kazandırmışlardır. Hoca Ahmet Yesevi öğrencilerine bilimi, çalışmayı, üretmeyi, hoşgörüyü öğretmiştir.²⁴⁵

Yesevi, Türkistan'daki insanların manevi ihtiyaçlarını anlamaya çalışmış, bozkırın ruhani açlığının giderilmesi için gerekli olan ruhi donanımı oluşturmaya yönelmiştir. Hz. Peygamber'den rivayet edilen “Şeriat söylediğim sözlerim, tarikat yaptığım fiillerim (işlerim), hakikat ise halimdir.” sözlerine dayanan Yeseviyye tarikatı, şeriat-tarikat-

---

²⁴³ Necdet Tosun, *Hoca Ahmed Yesevi Seçme Makaleler*, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No: 40, Ankara 2017, s. 151

²⁴⁴ Ali Abbas Çınar, “Güney Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevi Soyuna Bağlı Yatırlar/Türbeler”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu*, Ömer Kul vd. (ed.), C. I, İstanbul, 26-28 Eylül 2016, s. 149

²⁴⁵ Eser, *Hace-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi Hayatı Fikirleri Eserleri*, s. 42

hakikat gibi üçlü esaslardan oluşmaktadır.²⁴⁶ Hak Teala “Şeriat sözlerini mü’min, kafir ve fasık herkese anlat. Tarikat sözlerini dinleyen ve talep edenlere anlat ama hakikati asla kimseye söyleme...” buyurmaktadır. Bunu Yesevi şu satırlarında anlatmaktadır:

Şeriatta maksat odur yola girmek,
Tarikatta maksat odur nefsdan geçmek,
Hakikatta azîz cânı fedâ eylemek,
Cândan geçmeden aşk şarâbını içse olmaz.²⁴⁷

Şeriatın şartlarını bilen aşık,
Tarikatın makamını bilir dostlar,
Tarikat işlerini tamam eyleyip,
Hakikatın deryasına batar dostlar.²⁴⁸

Yesevilik tarikatının silsileleri Hz. Ebubekir yolu ile Hz. Peygambere ulaşmaktadır. Nakşibendilik ve Bektaşilik, Yesevilikten önemli ölçüde etkilenmiş olan iki tasavvuf okuludur. Zaman içerisinde bu iki okulun öne çıkması, Anadolu’da Yesevilik’in önemini azaltmıştır.²⁴⁹ “Ahmet Yesevi’nin esaslarını belirttiği Yeseviyye tarikatı, Nakşibendiyye tarikatından başka, daha sonra Türkistan ve Anadolu’da gelişecek olan Kübreviyye, Mevlaniyye, Bektaşiyîye tarikatları ile Hind yarımadasında yaygın olan Çiştiyye gibi diğer büyük tasavvuf ekollerini de derinden etkilemiştir.”²⁵⁰

Yeseviyye tarikatında; şeyhlerde bulunması gereken nitelikler, Yeseviyye tarikatının önemli prensipleri, Yeseviyye tarikatına giren kişinin uyacağı kurallar, Tarikatın uyguladığı iç eğitim sistemi, Tarikata giren kişilerin sünnet hükmünde gördükleri ve yapılması gerekenler, tarikatta emredilen, yasaklanan ve hoşgörülen kurallar, Yeseviyye tarikatının uyguladığı davranış biçimleri, terbiyesi ve duruşu²⁵¹ ayrıntılı bir şekilde madde madde sıralanmaktadır.

---

²⁴⁶ M. Askeri Küçükkaya, “Yeseviyye Tarikatı’nın Temel İlkeleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 40, Temmuz-Aralık 2018, s. 151

²⁴⁷ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 249

²⁴⁸ Tatcı, *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 175

²⁴⁹ Eser, *Hace-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi Hayatı Fikirleri Eserleri*, s. 41

²⁵⁰ Küçükkaya, “Yeseviyye Tarikatı’nın Temel İlkeleri”, s. 146

²⁵¹ Ahmet Eğilmez Rıdvanoğlu, *Açıklamalı Divan-ı Hikmet*, Erhan Yayınları, İstanbul 2014, s. 41-43

“Yeseviyye tarikatının Temel Unsurları”

“Yeseviyye tarikatının Temel Unsurları” şekiller tablosunda, Yeseviyye tarikatın başında bulunan şeyhin ve tarikata giren müridlerin en önemli kriterlerini sıralayarak bir şema haline getirdik. Bu modele göre şeyh yöneten, mürid yönetilen olarak düşünülebilir. Yesevi tarikatında, hem yöneten hem yönetilenler için: Marifetullah (Allah'ı bilmek, tanımak), maddi ve manevi cömertlik, gerçek doğruluk (sıdk), Allah sevgisinde kaybolmak, elinden geleni yaptıktan sonra tam olarak tevekkül, derinliğine tefekkür (düşünme) gibi hükümleri ortaya koymaktadır.

Ahmet Yesevi, kurduğu tarikatın nasıl olması gerektiğini ortaya koyarak devlette olması gereken yöntemleri de ortaya koymaya çalışmıştır. Yesevi, tarikatının kendi cemaatini ve tarikatını yapılanması, prensiplerin belirlenmesi, kişilerin vazifeleri, yapması gereken protokolleri belirleyerek kurumsal bir yapı oluşturmakta, devlet için bir algoritma yazmaktadır. Bu yapının kendi içinde oluşturmuş olduğu bir sistemi “Divan-ı Hikmet”te ve diğer eserlerinde de desteklemektedir.

Ahmet Yesevi öldükten sonra da yerine bıraktığı halifeleri, müritleri onun metot, tarz, usul ve yaşayışını devam ettirmiş, onun gibi olmaya çalışmışlardır. Rivayetlere göre, Hoca Ahmet Yesevi'nin 99.000 müridi vardı. Halifelerinin en meşhurları Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata, Said Ata, Sufi Muhammed Danişmend ve Hakim Ata'dır (Süleyman Bakırgani).²⁵²

Bu bölümü özetlersek; Ahmet Yesevi'nin Türk İslam medeniyetinin oluşumunda dönüm noktasını teşkil ettiğini, eski Türk düşünce sisteminde yeni değerler âlemini açtığını, halkın hafızasında ve kutsal tarih sayfalarında derin izler bıraktığını söylemek yerinde olur.

Yesevi, Türk-İslam tarihinde önemli iz bırakmış bir mutasavvıftır. Ahmet Yesevi'nin Türklerin düşünce ve kültür zemininde ilk sufi ve din öğretmeni olmadığını bildiğimiz gibi; diğerlerinin Yesevi kadar kuvvetli bir etki bırakmadıklarını bilmemizde de fayda vardır. Yesevi, yaşadığı dönem Türk toplumunu batıl düşüncelerden koruyarak, Türkler arasında İslam dininin yayılmasını sağlamıştır. Hikmetlerini Türkçe yazması ile Türk toplumunun daha hızlı ve iyi bir şekilde İslam'ı benimsemesini sağlamıştır. Türkler arasında ilk defa Yeseviyye adında tarikat kurarak Türklerin ruhunu, dilini ve kültürünü korumuştur.

Yazdığı hikmetler, günümüze miras olarak bırakılmış ve "Divan-ı Hikmet" eserinde toplanmıştır. Yesevi'nin hikmetleri bugüne dilden dile ve farklı yazarlara ait şiirler ile aktarılmıştır. Her halükârda, hikmetler tamamen Yesevi'nin dini, ahlaki ve tasavvufi görüşlerini yansıtmaktadır.

Yesevi'nin Türk İslam dünyasına en büyük hizmeti eski Türk töresi, yasası ve ahlak değerleriyle İslami ahlak esaslarını bağdaştırması olmuştur.²⁵³ "Yesevi'nin siyasi ve sosyal düşüncelerinin özünde ahlâki değerler yatmaktadır. Düşünce sistemi hikmet, sohbet ve ahlak üçlü esasına dayanmaktadır. Bu üç esas, insanı nefsin esaretinden ve kendine yabancılaşmaktan kurtarmakta ve ahlâkî olgunluğa kavuşturmaktadır."²⁵⁴ Ona

---

²⁵² Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 163

²⁵³ Dosay Kenjetay, "Hoca Ahmet Yesevi: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1999, Sayı 2, s. 121.

²⁵⁴ Kenjetay, Hoca Ahmet Yesevi'nin Düşünce Sistemi, s. 225

göre, herhangi bir siyasi ve sosyal hizmet; ahlâkî prensiplere, insanı sevmeye, adalete, doğruluğa, eşitliğe vs. dayanmalıdır.

Yesevi'nin yaşadığı döneme bakıldığı zaman; Türklerin yeni bir dini kabul etmiş olmaları ve onu öğrenmeye çalışan bu milletin yeni hayat tarzına geçişteki yaşadığı karmaşa; siyasi olarak birbirine üstünlük sağlama mücadelesi sonucunda yaşanan çatışmalar karşımıza çıkmaktadır. Yesevi böyle bir durumda bulunan Türklerin birleştirici unsuru olarak “Divan-ı Hikmet” eserini ortaya koymaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMET YESEVİ’NİN TÜRK DEVLET GELENEĞİ ÜZERİNDEKİ DÖNÜŞÜM ETKİSİ

Hoca Ahmet Yesevi’nin Türk dünyası üzerindeki etkileri çok önemli olduğu şüphesizdir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi; Türk dilini geliştirmesi, ilk Türk tarikatını kurması, Türkler arasında İslam’ı yayması gibi etkileri görülmektedir. Yesevi’nin hikmetleri incelendiği zaman insan hayatını etkileyen bütün alanların ele alındığı görülmektedir. Yukarıda saydığımız etkilerin yanı sıra siyaset ve kamu yönetimi alanları da bu etkilere dâhildir. Bu bölümde çalışmamızın ana teması olan Yesevi’nin devlet geleneği üzerindeki etkilerine yer verilmektedir.

Kronolojik bir sırayı takip ederek buraya kadar vardığımız araştırma neticesinde, tarihte Türklerin kendine özgü bir devlet anlayışı olduğunu görmekteyiz. Bütün dünyada var olan ve kaynağını Orta Doğu, Mısır, Mezopotamya, Antik Yunan ve Roma dışında, kendilerine has geleneksel ve endemik bir yapı geliştirdikleri görülmektedir. İslam gibi evrensel bir anlayış sonucunda bu yapının adaptasyonunun nasıl yapıldığı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Devlet yöneticileri halkın hayatını düzenlemekle mükelleftirler. Ahmet Yesevi’nin eserlerinde İslam öncesi bu anlayışın İslam ile nasıl birleştirildiği açıkça görülecektir. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde vereceğimiz bilgilerin ışığında Türklerde devlet ve yönetim kavramının bir bütün olarak değerlendirildiği görülecektir.

Araştırdığımız konuda Ahmet Yesevi’nin; öncelikle hikmetlerinin ana fikri ve aktardığı mesajlar bizim için önemlidir. “Yesevi’nin yaşadığı dönemde, bir yandan Moğol hareketlerini diğer yandan Harzemşah ve Karahıtay başta olmak üzere Türklerin yeni bir dini kabul etmiş olmaları ve onu öğrenmeye çalışan bu milletin yeni hayat tarzına geçişteki yaşadığı karmaşayı, siyasi olarak birbirine üstünlük sağlama mücadelesi sonucunda yaşanan çatışmayı, siyasi otoritelerin birbirlerine karşı mücadelelerini güçlendirmek amacıyla uyguladıkları dini ve milli ayrıştırma politikalarını kaotik bir durum olarak nitelendirmek mümkündür.”²⁵⁵ Böyle bir durumda

---

²⁵⁵ Ebubekir Güngör, “Ahmed Yesevî’ye Göre XII. Yüzyıl Türk Toplumunda İdeal Din ve Devlet Adamı Profili”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu*, Ömer Kul vd. (ed.), C. I, s. 313

olan milletin ve devlet başkanının bu tür sorunlarla baş edebilmeleri ve huzurlu bir hayat sağlayabilmeleri için Ahmet Yesevi'nin "Divan-ı Hikmet"i; Kur'an'ın Müslümanlar için olduğu gibi Türk toplumu için yaşam rehberi olarak değerlendirilmektedir. Kur'an'da olduğu gibi, Yesevi de hikmetlerinde devletin şekli üzerinde fazla durmamıştır. İyi insan profili ile din ve devlet adamlarının neler yapması ve yapmaması gerektiği konuları üzerinde durmuştur.

Divan-ı Hikmet, Türkler arasında İslamiyet'i benimsetmeyi ve yaymayı amaçlayan bir eserdir. Bu bütünün içinde sosyal nizamın sağlanmasında devlet ve toplum önemli bir yer tutmaktadır. Yesevi hikmetlerinin birçoğunu zikir sırasında okunması için yazmıştır. Yesevi tarikatı hikmetlerin belli makamla okunmasını ve düzenlenen dergâhlarda yayılmasını önemli görmektedir. Bundan dolayı geniş coğrafyaya yayılmış hikmetler zamanla dil bakımından ve içerik olarak değişikliğe uğramış, ilavelerle zenginleşmiştir. Bizim kaynak olarak kullandığımız Mustafa Tatcı editörlüğünde hazırlanan "Divan-ı Hikmet" adlı eserde 2152 dörlük, 484 beyit yer almaktadır. Yine aynı eserde yer alan "Münacat" bölümü 68 beyitten oluşmaktadır. Ele almış olduğumuz eser 2016 yılında yazılmış olup 496 sayfadan oluşmaktadır.

Bu kitabın içinde yer alan kavramlar aşağıda görmüş olduğunuz metindeki kavramlara karşılık düşmektedir. Bunların arasında adalet, mülk, yönetici, savaş, eğitim, insan, aile ve toplumun düzeni gibi kavramlar bulunmaktadır. Devlet müessesesinde olması gereken temel organları baz alarak bu bölümü sekiz başlık altında topladık.

3.1. Adalet

İslam hukukuna göre devlet yöneticisinde olması gereken en önemli vasıflardan biri adalettir. Kur'an-ı Kerim ve hadisler adil davranmayı emretmektedir. "*Allah adaleti, hatta adaletten de fazla olarak ihsanı, en güzel davranışı... emreder.*"²⁵⁶ ve "*...anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın... Allah hakkı yerine getirenleri sever.*"²⁵⁷ ayetleri bunun en güzel örnekleridir. Hz. Peygamber de "*(Ailesi ve idaresii altında*

---

²⁵⁶ Nahl, 16/90, Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C. III, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 431

²⁵⁷ Hucurat, 49/9, Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, C. V, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 92

bulunanlara) adaletle hükmeden kimseler, Allah katında nurdan koltuklar üzerine Rahman'ın sağında olacalardır... Onlar, ahalileri ve emri altında bulunan kimseler hakkında verdikleri kararlarında daima adil davranırlar."²⁵⁸ hadisinde adaletin hükümetin önemli hususlarından biri olduğunu vurgulamaktadır. Türk devlet anlayışında da adalet; halk için hakkın, hükümdar için meşruiyetin temeli olarak bilinmektedir. Genel olarak herhangi bir devletin en önemli işlevi adalettir. İslam dininde adalet önemli olduğu kadar Türkler için de önemlidir. Ayrıca devlet görevlileri için ilk şart adalettir.

Yesevi'nin hikmetlerini incelediğimiz zaman da adalet kelimesi karşımıza çıkmaktadır. Ele almış olduğumuz eserde "adalet" kelimesi 14 yerde geçmektedir. Hoca Ahmet Yesevi'nin yaşadığı dönemin siyasi ve dini durumunun zor olduğu göz önüne alındığında; hikmetlerinden de anlaşılacağı gibi idarecileri haksızlık, ahlaksızlık, açgözlülük, haram, yalan, adaletsizlikle suçladığı görülmektedir. Devletin başında bulunanların haklıyı haksızı ayırt edemediklerini, doğruyu yanlıştan ayıramadıklarını vurgulamaktadır.

Dünya ehli halkımızda cömertlik yok,
Padişahlarda vezirlerde adalet yok,
Dervişlerin duasında kabûl edilme yok,
Türlü bela halk üstüne yağdı dostlar.²⁵⁹

Hükümdarları adaletsizlikle suçlamakla beraber, devlet yöneticisinin adil olması gerektiğine dair hikmetleri bulunmaktadır. Bu konuda daha çok; kimseye eziyet ve sıkıntı vermeyip hakkını veren, doğru davranan, din sözünü anlatan, herkese eşit davranan Hz. Ömer'i örnek göstermektedir.

Oğlunu azarlayıp getiren, kırbaç vurup öldüren,
Adalet eyleyip yol soran adaletli Ömerdir.²⁶⁰

İkincisi dost olan adâletli Ömer'dir;
Müminlikte dost olan adâletli Ömer'dir.²⁶¹

Bilal'e ezan okutan, şeriati bildiren,
Din sözünü anlatan adâletli Ömer'dir.²⁶²

Kâbe kapısını açtıran, bütün putları kırdıran,

²⁵⁸ İmam Nevevi, *Riyâzu's-Sâlihîn*, Hanifi Akın (ter.), Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2008, s. 458

²⁵⁹ Mustafa Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk – Kazak Üniversitesi İnceleme – Araştırma Dizisi, Yayın No: 29, Ankara 2016, s. 195

²⁶⁰ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 127

²⁶¹ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 126

²⁶² Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 127

Rasûl gönünü dindiren adâletli Ömer'dir.²⁶³

Şeriâtı gözeten, tarikâtı doğru tutan,
Hakîkati iyi bilen adâletli Ömer'dir.²⁶⁴

Miskîn Ahmed eyle yâd, eyle aczini beyân,
Belki rûhu eyler şâd, adâletli Ömer'dir.²⁶⁵

Devlet yönetiminde, sadece yöneten taraflar değil yönetilen taraflar da önemli yer tutmaktadır. Aşağıda göstereceğimiz hikmette yönetilenlerin; kendilerini alçakgönüllü, az ile yetinen, günlerini ibadet ile geçiren kişiler olarak göstermelerine devlet yöneticilerinin karşı çıkması gerektiği söylenmektedir.

Dervîş olsan, ibâdet eyle, eyleme riyâ;
Her köşede ibâdet eyle Tanrı'm tanık
Sahte dervîş nereye gitse, zevk ve dâvâ;
Âdil pâdişâh ibâdetlerini isyân eyler.²⁶⁶

Adil yönetici; doğruluk ve sadakatte toplumuna ilham verir. Liyakat sahibi devlet idarecileri, erdemli toplumları yönetirler. Yine erdemli toplumlar, layık oldukları yöneticilerce idare edilirler.

Adalet padişahı, bir adı sadık;
Eyler bir anda vaslına layık.²⁶⁷

Devlet idaresinde bulunan kişinin adaletli olması önemli niteliklerden biridir. Yukarıda değindiğimiz beyitlerde görüldüğü gibi, Ahmet Yesevi adalet konusuna önemli yer ayırmaktadır. Hikmetlerinde Hz. Ömer'i sık sık dile getirerek adil insanın en güzel örneği olarak ortaya koymaktadır.

3.2. Mülk

“İslam'da mülk; maddi âlemin bütünü ve bunun üzerindeki hükümlerlik anlamında Allah'a ve insanlara nispet edilen bir kavramdır. Sözlükte “güç yetirmek, hâkimiyet kurmak, sahip olmak, tasarrufta bulunmak” manasındaki mülk (melk, milk) masdarı; Kur'an'da isim olarak “duyular âlemindeki bütün cisimleri kuşatan varlık alanı ve bunlar üzerindeki hükümlerlik” anlamında kullanılır.”²⁶⁸ Sıra Yesevi hikmetlerine

²⁶³ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 127

²⁶⁴ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 127

²⁶⁵ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 127

²⁶⁶ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 265

²⁶⁷ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 490

²⁶⁸ M. Sait Özervarlı, “Mülk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXI, İstanbul 2006, s. 540

geldiği zaman ise mülk kelimesi, Allah'ın insanlara verdiği bir varlık olarak anlam kazanmaktadır. Divan-ı Hikmet'te mülk kelimesi 22 yerde geçmektedir.

Yesevi, yaşadığı dönemin hükümdarlarının mülkü insanlardan daha değerli tutmalarına karşı çıkmaktadır. Mülkün bu dünyaya ait bir varlık olduğunu, ölümden sonra bu varlığın hiçbir işe yaramayacağını vurgulamaktadır.

Dünya benim mülküm diyen sultanlara,
Alem malını sayısız yığıp alanlara,
Yeme ve içme ile meşgûl olanlara,
Ölüm gelse, biri vefa eylemez imiş.²⁶⁹

İşan, şeyh, hoca, molla dünya izler,
O sebepten sultanlara yalan söyler,
Ayet-hadis tefsir kılıp, malı gözler,
Aşk yolunda asla mihnet çektiği yok.²⁷⁰

Ümmetim deyip dilde söyler, kalbde yalan,
Nefsi için öz canını ateşe salan.
Şeyhim diye kişinin malını zorla alan,
Nezrini almayıp didar görün, dostlarım ey.²⁷¹

Yukarıdaki hikmetlerinden anlıyoruz ki o dönemin hükümdarlarını haksızlık ve açgözlülükle suçlamaktadır. Buna karşılık olarak hem toplumu hem hükümdarları Hakk, adalet ve vicdana davet etmektedir.

Mal ve pulu dert eylemez aşık kişi;
Yol üstünde toprak olup aziz başı;
Ondan sonra nûra dolar içi dışı;
Sabaha varsa, mahşer yerinde Sultan eyledim.²⁷²

Yesevi'ye göre, bu dünyada ne kadar mülk varsa hepsi Allah'a aittir. Varlığı ile yetinmekte olanların ise mahşer gününde daha üstün olacakları düşüncesindedir.

Bu dünyada fakirliği adet eyleyen
Hakirlik çekip meşakkati rahat bilen,
Kul Hoca Ahmed, iyilere hizmet eyleyen,
Kıyamet günü öyle kişi sultan olur.²⁷³

Yesevi'nin yaşadığı dönem yöneticilerin yanında din adamlarının da görev aldıkları bir dönemdir. Bundan dolayı devlet yöneticileri kadar din adamlarının mülk konusuna da dikkat çekmektedir.

²⁶⁹ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 229

²⁷⁰ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 418

²⁷¹ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 341

²⁷² Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 145

²⁷³ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 273

Gerçek şeyh olsa, dünya malını sevmez, bilin,
Vücûdu girse, cehennem içre yanmaz, bilin,
“Allah” deyip geceleri uyumaz, bilin,
Yüzünü görse, dolunay gibi olur imiş.²⁷⁴

Ey sûfi kıldın muhabbet dâvâsını divâne ol,
Mâl ve mülk ev barkdan geç ve ilgisiz ol,
Kim Allah diye söylese bin dönüp pervânesi ol,
Sûfi-nakş oldun velî, aslâ müslümân olmadın.²⁷⁵

İnsan ne kadar zengin olursa olsun, zenginliğinin bu dünyada kalacağını ortaya koymaktadır. Yani ölümden sonra insanların sahip oldukları her şeyin bu dünyada kalacağını söylemektedir.

Kadın-evlat, büyük-küçük toplanıp gelir,
Mirâs diyerek mâl ve mülkünü bölüp alır;
İt gibi sürüyüp kara yere seni gömer,
Lokma yapar karış adlı yılan şimdi.²⁷⁶

Sevinme mâl ve mülküne, kurutur bu ecel sonunda,
Kara yere girersin sonunda, ne kadar kâr ve kazanç eylesen.²⁷⁷

Kabûl desen, Pir eteğini sağlam tut,
Tevbe kılıp dünya malın geriye bırak,
Vurup nefsi şeyhin için özünü sat,
Şöyle Pir e mürid özünü satmadı mı?²⁷⁸

Hoca Ahmet Yesevi, insanın sadece bu dünya için değil, asıl öbür dünya ve ahiret inancı için dünyada bir şey yapması gerektiğine inanmakta ve bunu savunmaktadır. İnsan kendi helal kazancıyla yaşamını sürdürmeli ve kimsenin eline bakmamalıdır.

3.2.1. Devlet

Devlet kelimesi 16 yerde geçmektedir. Ele aldığımız eserde devlet kelimesi farklı anlamlarla karşımıza çıkmaktadır. En çok ise mutluluk anlamında kullanılmaktadır.

“Ben melekten utanç duyarım, ey ümmetim...”
Yaratan’dan korkmaz mısın düşük himmetim,
Gece yatmadan ibâdet etsen hoş devletim,
Mustafâ’ya mâtem tutup girdim ben işte.²⁷⁹

Olur muyum Muhammed’in hâs ümmeti,
Ümmet dese âsilerin hoş devleti,

²⁷⁴ Tatçı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 290

²⁷⁵ Tatçı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 242

²⁷⁶ Tatçı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 168

²⁷⁷ Tatçı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 224

²⁷⁸ Tatçı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 353

²⁷⁹ Tatçı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 66

Baldan tatlıdır bana bu mihneti,
İşitip okuyup yere girdi Kul Hoca Ahmed.²⁸⁰

Seher vakti hoş sâat, kalkana olur râhat,
Açılır devlet, saâdet seher vakti olanda.²⁸¹

Namâzsıza, ibâdetsize vermez kuvvet;
Ameli zayıf, kendisi ayıplıya vermez himmet;
Rızık noksan, kendisi soysuz olan görmeye devlet;
O fâsıkın gönlünü ne diye safâ eylesin?²⁸²

Diğer hikmetlerde geçen devlet kelimesi ise talih, şans, baht anlamlarını taşımaktadır.

Âşık olup hikmet söyledi Kul Hoca Ahmed;
Sıdkı ile işitene yüz bin rahmet;
İmân armağan eyler Allah'ım, tâc ve devlet;
Âşık gönlünü safâ eyleyip yürür olur.²⁸³

Kul Hoca Ahmed, evliyâ makâmı cennet,
Deryâ-deryâ ihsân kılrsa, kılmaz minnet,
Tanla varsa, Hakk armağanı tâc ve devlet,
İhsân için yüz bin özü sattım işte.²⁸⁴

Allah diyen âşık kullar buldu devlet,
Bulur devlet, verse ona büyük himmet,
Yârı eyler her işine Kâdir kudret,
Uykusuz olup, o himmeti bulsam işte.²⁸⁵

Kul Hoca Ahmed, bu hikmeti kime söyledin,
Âşıkım diye, ahaliye okuyup-yaydın,
Tesir kılmaz âlimlere yalan öğüdün,
Hakk önünde tevbelinin devleti var.²⁸⁶

Aşağıda verilen hikmette de devlet kelimesinin önder anlamında kullanıldığını görmekteyiz.

Hoş devlettir velilikte önder olsa,
Âdil olup bir mümini kâdı eylese,
O kâdı bütün halkı râzı eylese,
Râzılıktan cennet evini alır olmalı.²⁸⁷

Âşık olsan, Bâyezîd gibi safâ ol,

²⁸⁰ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 69

²⁸¹ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 199

²⁸² Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 276

²⁸³ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 216

²⁸⁴ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 471

²⁸⁵ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 447

²⁸⁶ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 460

²⁸⁷ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 221

Pir eşiğine yaslanarak edâ ol.
İbrâhim gibi tahttan geçip, gedâ ol,
Nasip kılssa, kulların devleti var.²⁸⁸

Nefsdan geçmeyip, Hakk önünde yoktur rahat,
Cefâ çekip, mihnet çekip, gör devlet,
İçmiş-yemiş nimetleri kaygı-mihnet,
Vehm ile elif boyun eğik olsun.²⁸⁹

Devlet gibi doğan kuşu kime konar,
Şâhın gibi halka içre özünü vurur.
Cânın kuşu pervâz kılıp hâzır durur,
Hâzır olup tevbe kılıp yürüyün, dostlar.²⁹⁰

Yesevi hikmetlerinde, devlete pozitif bir anlam yüklemektedir. Çok güçlü bir yapıya sahip, istismar edilmemesi gerektiğini, kişilerin ahlaki seviyesinde korunması gerektiğini söylemektedir. Halkın mutluluğu ve huzurunun (dinin, ahlakın getirmedığı normların) dinde olmayan normlarla (mutluluk, zenginlik, emre itaat, sadakat, bağlılık) sağlandığını ortaya koymaktadır. Yesevi, toplumda köklü olan ahlaki yapıyı da korumaya çalışmaktadır. Hikmetlerinde devlet konusu için; eğer bağlı kalır ve devlete çalışırsan takdir ve mertebe görür, yükselirsin, başına talih kuşu konar, ifadelerini kullanmaktadır.

3.2.2. Millet

Millet kelimesi iki yerde geçmektedir.

Hakk Rasulü Mustafa'nın sünnetleri,
İbrâhim Halilullah milletleri,
Şeriatda münkir olan bid'atleri,
Göze ilişirmez, mübtediden kaçır olacak.²⁹¹

Milleti mürid alırlar, âh ve figân kılırlar,
Hayran olup kalırlar, lânetli Deccal bilgisi.²⁹²

Aşağıdaki dörtlükten yaşadığı dönemde halk için toprağın önemli olduğu, hiçbir insanın topraktan daha değerli olmadığı anlaşılmaktadır:

Aşıkların gözü yaşlı, bağı yanık;
Çekinmesi yok, utanması yok, yürür çıplak
Halk gözünde topraktan değersiz, sırrı gizli

²⁸⁸ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 460

²⁸⁹ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 436

²⁹⁰ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 332

²⁹¹ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 441

²⁹² Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 445

Canı ile zikrini söyleyip yürür imiş.²⁹³

Böylece, Yesevi'nin mülk konusuna önem verdiği anlaşılmaktadır. Türklerde devletin en önemli unsurlarından birinin toprak olduğunu daha önce de yazmıştık. Hikmetlerinden de anlaşılacağı gibi Yesevi'nin yaşadığı dönem için de aynı şey geçerlidir. Yöneticilerin açgözlü olmaması gerektiğini ve servete düşkün insanların yönetime geçmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

3.3. Yönetici

Ahmet Yesevi'nin eserlerinde genelde yönetsel ilke anlayışlarından çok bahsetmediği; sevgiden, aşktan, bağlılıktan bahsettiği görülmektedir. Kendisi doğrudan devlet yönetiminden bahsetmemektedir. Dikkat ederseniz, ondan önce gelen İmamı Maturidi'nin (Ebû Mansûr Muhammed) yönetsel ilkeleri ile halk İslam'a karşı, savunmaya dayalı bir karşı duruş ortaya koymuştur. Ahmet Yesevi daha çok toleranslı yüzünü öne çıkarıp sevgiden ve bağlılıktan bahsederek Türkler arasında dinin biraz daha sempatik görünmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu yöntemi sayesinde de Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasını sağlamıştır.

Ahmet Yesevi, hikmetlerinde doğrudan yönetici veya hükümdar kullanmamaktadır. Fakat devlet yöneticileri anlamında “padişah”, “sultan”, “bey”, “hakan” gibi kavramlar kullanmaktadır.

3.3.1. Padişah/Sultan/Bey/Hakan

Padişah kelimesi beş yerde geçmektedir.

Aşk pâdişâh, âşık fakîr, nefes alamaz;
Hak'tan izin olmadıkça konuşamaz;
Hak öğüdünü alan dünyâ arayamaz,
Lâmekân'da Hakk'tan dersler aldım ben işte.²⁹⁴

Bu dünyada padişâhım” deyip göğsünü geren,
Hem önüne kürsü koyup hayme vuran,
Nice yıllar hayl u haşem, çeri salan,
Ecel gelse biri vefâ eylemez imiş.²⁹⁵

Yukarıda vermiş olduğumuz beyitlerde padişah, söz konusu üstünlüğü ile övünmeyen, Allah'ın emirlerine uyan, İslam'a aykırı hareket etmeyen yöneticidir.

²⁹³ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 227

²⁹⁴ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 86

²⁹⁵ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 406

Sultan kelimesi 41 yerde geçmektedir. Her beyitte sultan kelimesi devlet yöneticisi anlamında kullanılmamaktadır. Bazı hikmetlerinden görüyoruz ki Yesevi, sultan kelimesi ile Allah'ı anmaktadır.

Ağlamayım mı, geçti ömrüm, ey sultânım;
Kabsab geldi karanlık, çık ayım
Senden başka yok kurtarıcım, sığınağım;
Gece gündüz dilediğim imândır.²⁹⁶

Sultan kelimesi diğer beyitlerde toplumun saygı duyduğu kişi ve seçkin kimseleri ifade etmektedir. Yesevi de o dönemde toplumun önde gelenlerinden olduğu için kendisine de sultan ünvanı verilmekte idi.

Sultân Hoca Ahmed Yesevî söyledi bu hikmeti tamâm,
İşitsin diye bütün cihân, dünyâyı bırakıp giderim.²⁹⁷

Nisa süresinin 59. ayetinde devlet yöneticisine itaat edilmesi gerektiğini birinci bölümde vurgulamıştık. Yesevi'nin hikmetlerinde de Kur'an'ı anlatırken devlet yöneticisine itaatin ilahi kaynaklı olduğuna vurgu yapmakta olduğunu görüyoruz.

Ey sultânım iki cihân hakanı,
Sensin kulunun arkası, sığınağı,²⁹⁸

Fedâ olsun sana cânım, döker olsan benim kanım,
Ben kulunum sen sultânım, bana sen gereksin.²⁹⁹

Ahmet Yesevi, halk hizmetinde olan kişilerin ancak iyi davranışlarla üstün olabileceklerini vurgulamaktadır. Üstün olmayı hikmetlerinde sultan kelimesi ile ifade etmektedir.

Ten söylemez, cân söylemez, imân söyler
Cândan geçen gerçek âşıklar Hakk'ı gözler;
Âriflere hizmet eyleyip yolunu düzler
O âşıkı ahâlîye sultân eyler.³⁰⁰

Bu dünyada fakîrliği âdet eyleyen
Hakirlik çekip meşakkati râhat bilen,
Kul Hoca Ahmed, iyilere hizmet eyleyen,
Kıyâmet günü öyle kişi sultân olur.³⁰¹

Bey kelimesi bir yerde geçmektedir. Bu beyitte Allah'ı bilen, O'na bağlı olan bir yöneticinin halka kötü davranamayacağını yazmaktadır.

Aşk yâdını yere koysam, yer kaldırmaz;

²⁹⁶ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 282

²⁹⁷ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 169

²⁹⁸ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 112

²⁹⁹ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 113

³⁰⁰ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 264

³⁰¹ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 273

Defter kılsam, diri oldukça, bitip olmaz;
Hakk'ı bilen, beyi, hanı, halkı bilmez;
O kulumu öz yolumda iki büküm eyledim.³⁰²

Hakan kelimesi ise iki yerde geçmektedir.

Söyler idin, kâfir ile vuruş kılsam,
Vuruş kılıp gâzi olup başını alsam,
Hakanların armağanını dolu alsam...”
Ağlayıp yürü, göz yaşının riyâsı yok.³⁰³

3.3.2. Yesevi'ye Göre Devlet Yöneticisinin Sahip Olması Gereken Vasıflar

İslamiyet öncesi Türklerde hükümdar; egemenlik sahibi değil, egemenliği kullanan yüksek bir yetkilidir. Devlet ve halk hükümdarın malı değildir. Hakan hizmet için verilen yetkileri kullanabilmektedir. Birinci bölümde hükümdarlar hakkında bahsettiğimizde kut anlayışına değinmiştik. Kut, kalıtsal olarak geçse de buna sahip olabilmek için gerekli başka özellikler de vardır. Bu özellikler; ülke bütünlüğünün korunmasına, töre esaslarına göre adaletle hükmedilebilmesine, halkın korunup, huzura kavuşturulmasına vesile olacak olan niteliklerdir. Türklerde yöneticilere Tanrı tarafından “kut”un verilmesi için yönetici adaylarının bilgili, tecrübeli, sabırlı, akıllı ve doğru insan özelliklerini taşıması gerekir. “Yöneticinin toplumun ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda yaptığı icraatlar, milletin hükümdarına olan güvenini artırır. Çünkü Türklerde millet, yapılan her iyi işin veya atılan her yanlış adımın sonucunu hükümdara bağlar. Bu yüzden hükümdarın kudretli ve dikkatli olması zaruridir.”³⁰⁴

Yesevi, yöneticiler için akıllı olma niteliğini önemli görmüştür. Akıllı olanların; gariplerin gönlünü alması, erenlere hizmet etmesi, şeriata uyması, günahtan kaçınması, nasihatleri dinlemesi, doğru yolda yürümesi, razı olması ve sadece bu dünyayı düşünmemesi gerektiğini söylemektedir. “Mezarda yatanların halini merak edin” demesi ile ahireti düşünmeyi vurgulamaktadır. Bu nitelikleri akıllı insanlara yakıştırmakta olup şu nasihatte bulunmaktadır:

Ey dostlarım, bu öğüdüme kulak ver,
Akil isen, Mustafa'nın şeriatını tut,
İşte bu benzeri günahkar şeyhden uzak kaç,

³⁰² Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 144

³⁰³ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 310

³⁰⁴ Kürşat Koçak, *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri (Tarih öncesi Devirlerden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar)*, Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 30-31

Yoksa seni şeytan benzeri aldatırlar ha.³⁰⁵

Sabır konusuna geldiğimizde Hz. Eyyub'u örnek göstermektedir. Eziyete, sıkıntılara dayanması gerektiğini, sabırlı olması gerektiğini yazmaktadır.

Has aşkını göster bana, şükreder olayım,
“Erre” koysa, Zekeriyya gibi zikreder olayım,
Eyyüb gibi belasına sabreder olayım,
Her ne eylesen, aşık eyle ey Allah'ım.³⁰⁶

İyilerin sohbetinde zakir olsam,
Her ne cefa değse bana şükreder olsam,
Eyyüb gibi belasına sabreder olsam,
Dostlar Hocam bana bağlım der mi ki?³⁰⁷

Sûfilik şartıdır geceleri kalkıp kan ağlamak,
Her cefaya sabrederek belini sağlam bağlamak,³⁰⁸

Cefa çekmeden aşık olmaz, dinle gafil
Cefa çekip sabreder ol, olma cahil;
Razı olup kulluk eyleyen olur akıllı
Cahil insan birbirinden ayrılmaz olur.³⁰⁹

Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinden anlaşıldığı gibi, bir devlet yöneticisi olabilmek için öncelikle iyi insan olmak gerekir. İyi insan adaletli, akıllı, sabırlı, dürüst, alçakgönüllü, insan ve hayvansever vb. niteliklere sahip olmalıdır. Ayrıca Yesevi'ye göre, bir devlet yöneticisinin öncelikle Allah yolunda olan ve Kur'an ile sünnete uyan bir kişi olmasının gerektiğini de yine hikmetlerinde görebilmekteyiz.

3.4. İnanç ve Değerler

Yesevi'ye göre hayat, uzun bir yoldur ki Tanrı âşıkları için bu yol ne kadar uzun olsa yine de kısa sayılır. Bu hayat aşğın Tanrı'ya olan kulluğunu tam yapabilmesi ve ibadetlerini tamamlaması için yeterli değildir. Bu sebeple ömrün her anını, gönlün Allah sevgisiyle dolu ve uyanık bir ibadet anı bilmek, öyle yaşamak, öyle çalışmak gerekir. “Biricik hakikat olan Allah'a varabilmek, ancak aşk yolu ile mümkündür. Aşk yolu ise çok zorlu bir yoldur. Aşık olmak için önce nefsi öldürmek, kendi benliğinden uzaklaşıp sevgi bağına girmek gerekir. Aşk ateşiyle yanan âşıkların rengi uçar, kendi hayran, gönlü viran ve gözyaşları tufan olur. Ancak saadet, bütün bu çekilen ve yenilen

³⁰⁵ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 422

³⁰⁶ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 111

³⁰⁷ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 157

³⁰⁸ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 241

³⁰⁹ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 255

zorlukların sonundadır. Yesevi burada Allah aşkına dayanan bir irade terbiyesiyle insanı daha çok insan yapmak ve üstün insan olmaya yöneltmek gibi bir hedef güder.”³¹⁰

Benim hikmetlerim Hakk’ın övgüsü
Muhabbet ehlinin derdinin devâsı.³¹¹

Ahmet Yesevi’nin hikmetleri, Türkleri Müslümanlıkla tanıştırmış en kıymetli eserdir. Eserinde hem gündelik hayatı hem inanç ve değerleri düzene sokan prensipler bulunmaktadır. İnanç, Kura’an-ı Kerim’in en temel konusudur. Yesevi’nin inancının İslam’a dayanmakta olduğunu eserlerinden de görüyoruz. Daha ilk hikmetinde, “Bismillah...” diyerek İslam’ın ana kaynağı Kur’an’dan okumaktadır:

Bismillah deyip beyân ederek hikmet söyleyip
Taleb edenlere inci, cevher saçtım ben işte.
Riyâzeti sıkı çekip, kanlar yutup
‘İkinci defter’in sözlerini açtım ben işte.³¹²

Düşünceleri Kur’an’ın yolunu çizmektedir. Daha önce bahsettiğimiz gibi; Yesevi’nin hikmet yazma sebebi, Türkleri İslam dinine davet etme isteği idi.³¹³ Kur’an-ı Kerim “...hikmetle davet et...”³¹⁴ buyurmaktadır. Ele almış olduğumuz eserde hikmet kelimesi altmış beş yerde geçmektedir.

Yâ İlâhım, hamdın ile hikmet söyledim;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.
Tevbe kılıp günâhımdan korkup döndüm;
Zâtı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana.³¹⁵

Yesevi’nin yaşadığı bölgenin itikad dünyasında büyük ölçüde hadis kültürünün ve sünnetin ciddi bir yeri olduğunu söylemek yerinde olur. Nisa süresinin 113. ayetinde “...Allah, sana kitabı (Kur’an’ı) ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir...” buyurulmaktadır. Dolayısıyla, o dönem halkının Yesevi’nin hikmetlerini sünnete yakın gördüğünü ifade etmek abartılı olmaz.

Kul Hoca Ahmed kıyâmetten söyledi bunu,
Hikmet eyleyip ahâlîye yaydı bunu,

³¹⁰ Mustafa Yalçınkaya, “Ahmed Yesevi ve Divan-ı Hikmet”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 26/1, 1968, s. 19-20

³¹¹ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 494

³¹² Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 44

³¹³ Rıdvan Özdiñç, “Ahmed Yesevî’de İtikadî Unsurlar”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Ahmet Kartal (ed.), Ankara, 28-30 Nisan, 2017, s. 649

³¹⁴ Nahl, 16/125

³¹⁵ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 58

Ulu ulu kitaplardan söyledi bunu,
Okuyandan duâ talep eder imiş.³¹⁶

Benim hikmetlerim hadîs hazînesidir
Kişi pay götürmese, bil habistir.³¹⁷

Benim hikmetlerim Sübhân'ın fermânı
Okuyup bilsen, hepsi Kurân'ın anlamı³¹⁸

Ayet ve hadisler gibi, hikmetlerin de aynı derecede önemli olduğunu şu satırlarında görüyoruz:

Kulaksıza âyet, hadîs, hikmet harâm,
Yazık, hikmet iç-karnımda olsun tamâm,
Nâdânlara ne vakte dek deyip, ağlayıp devamlı,
Feryâd etsem, hiç kimsenin kulak verdiği yok.³¹⁹

Kul Hoca Ahmed, bende olsan,
Hakk'ı ara, Âşık olsan, bâtınında Arş'ı gözle,
Hikmet söyleyip, âyet, hadîs sözünü söyle,
Bilgelere söylediğin sözün imâ olsun.³²⁰

İnancı sevgi içinde yaşamanın yerine kendi inanç ve düşüncelerini savunmakta olanları, fanatik olarak görmektedir. Fakat öyle insanlara karşı bile iyi davranmayı hoş görmektedir.

Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar,
Gönlü katı, gönül inciticiden Allah şikayetçi,
Allah şahid, öyle kula "Siccîn" hâzır,
Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte.³²¹

Câhillere değil sözüm, dolu hikmet,
İnsanım deyip belini bağlar, hani himmet?
Dünyâ için birbirine eylemez şefkat,
Zâlimlere esîr olup öldüm ben işte.³²²

Benim hikmetlerimi dertsiz söylemeyin;
Baha biçilmez cevherimi câhile satmayın.³²³

Bazı kaynaklara göre, Yesevi'nin hikmetleri; insanı nefesperestlikten, marifetsizlikten, yırtıcılaşmaktan, şeytani hilelerden, hayvani kuduruşlardan

³¹⁶ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 233

³¹⁷ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 489

³¹⁸ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 489

³¹⁹ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 315

³²⁰ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 437

³²¹ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 46

³²² Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 72

³²³ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 494

korumaktadır. Bu paha biçilmez eser, insanı hırs ve hevese kapılarak insanlığını yiyip bitirmenin felaket ve musibetlerine karşı uyarır. Yalnız Yesevi, hikmetlerini okumak ve anlamak gerekliliği dışında sözlerini uygulamayı da önemsemektedir.³²⁴ Hikmetlerini okuyanların dertlerinden kurtulacağına, ahirette cennete yol bulacağına inanmaktadır.

Kul Hoca Ahmed inci gibi hikmet söyledi,
Erenlere hizmet eyleyip nazar buldu,
Doksan dokuz bin hikmet deyip destân eyledi,
Destân eyleyip cennet bahçesi içine yürümek için.³²⁵

Kul Hoca Ahmed her bir sözün derde dermân,
Tâliplere beyân eylesem kalmaz sıkıntı,
Dört bin dört yüz hikmet söyledim Hakk'tan fermân,
Fermân olsa ta ölene kadar söylesem ben.³²⁶

Benim hikmetlerim dertliye dermân;
Kişi pay götürmese, o yolda kalan.³²⁷

Benim hikmetimi kim tutsa sıkı
Allah eyleye onu elbette gamsız³²⁸

Allah inancı, Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna inanç ve ahiret inancı, Kur'an'ın öne çıkarmış olduğu temel öğelerdendir. Kur'an eksenli olarak Ahmet Yesevi'nin hikmetlerine baktığımız zaman bu üç öge hikmetlerin ruhuna sinmiş bir vaziyette karşımıza çıkmaktadır. Yaşadığı dönem ve sonrası Türk toplumu için Yesevi'nin hikmetleri bir hazinedir. Ve bu hazineye değer veren, gerçek manasına ulaşan insanların huzurlu hayata ulaşmayı başarabileceğine inanılmaktadır.

3.5. Savaş

İslam dini insanların barış ve refah içinde yaşamalarını öngörmektedir. İslam savaş dini değil barış dinidir. O yüzden İslam devlet sisteminde asıl ve temel olan barıştır. Savaş ise ancak bir mecburiyet sonucu, yani başka türlü hareket etmek imkânı olmadığında söz konusudur.³²⁹

³²⁴ İbrahim Hakkul, "Benim Hikmetlerimi Dertsiz Söylemeyin!", *Kul Hoca Ahmed Yesevi Makaleler Kitabı*, İsmetullah Yesevi (haz.), Nadirhan Hasan (ed.), Ankara 2018, s. 162

³²⁵ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 130

³²⁶ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 141

³²⁷ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 489

³²⁸ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 493

³²⁹ Osman Güreser, *İslam'da Savaş Anlayışı (İslamiyet'in Doğuşundan Emevilerin Sonuna Kadar)*, Yüksek lisans tezi, Manisa 2013, s. 1

Savaş ancak savaş alanında çarpışmakta olanlarla ve birde savaşa katılmadıkları halde insanları savaşıma konusunda kışkırtanlara karşı yapılır. İslam'da savaşın tek amacı düşmanları mağlup ederek onların gururunu kırmaktır. İşte bu yüzden binaları yıkmamak, halka hiçbir suretle zarar vermemek ve ölümlerin kol, burun bacak vs. gibi organlarını kesmemek gerekmektedir.³³⁰

Kur'an-ı Kerim'de savaşı emreden ilk ayet Hac süresinde geçmektedir. “*Saldırıya uğrayanlara zulme maruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kadirdir.*”³³¹ Bakara süresi de “*Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.*”³³² buyurmaktadır. Bu ayetlerden anlaşılıyor ki, Müslüman halk mecbur kalırsa savaşabilir. Ancak bu savaşta mücadele masum halka karşı değil zulmedenlere karşı olmalıdır ve bu mücadelenin de en güzel şekilde yapılması gerektiği de vurgulanmaktadır.

Hoca Ahmet Yesevi de hikmetlerinde savaş konusuna yer ayırmaktadır. Yesevi öğretisi, sevgi ve barış anlayışı üzerine kurulmuştur. Ele aldığımız eserde savaş kelimesi altı yerde geçmektedir. İslam dininde olduğu gibi insanlara din yolunda kâfirlere karşı savaşmayı önermektedir.

“Din savaşıp kafir ile vuruş kıldık,
Bazılarını öldürerek gazi olduk,
Bazılarını iman-İslam yola saldı.”
Ağlayıp yürü, göz yaşının riyası yok.³³³

Sahabe gibi din için savaşıp başımı versem,
Şehr-i banu imamlar gibi ağlayıp yürüsem,
Allah için kafirlere esir olsam,
Rahman Melik'im sana makbûl olur mu ki?³³⁴

Sadece görünüşte sufi olan sahte yöneticilerden bahsederken onların mal mülk sahibi olabilmek için savaştıklarını yazmaktadır. Göründükleri gibi olmayıp aşağılık ve hileci olduklarını, dolandırıcılıkla uğraştıklarını vurgulamaktadır.

Sûfi olup mal almak için eyledin savaş,
Zahirin sûfi gibidir batının uygun değil,

³³⁰ Güreşer, *İslam'da Savaş Anlayışı (İslamiyet'in Doğuşundan Emevilerin Sonuna Kadar)*, s. 50

³³¹ Hac, 22/39

³³² Bakara, 2/190

³³³ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 309

³³⁴ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 161

Ey habersiz, ey habersiz mahcûpsun ezel gününden,
Sûfi-nakş oldun veli, asla müslüman olmadın.³³⁵

Erenler bu yola adım attı,
Mücahede derdi ile amel eyledi,
Mükâşefe batın içinde malûm oldu,
Böyle olmayınca dergahına yetse olmaz.³³⁶

Nice binlerle çeri yığan hanlar hani,
Bu sözlerin her birisi mana hazinesi
Vefası yok, vefasızdır dünya, tanı;
Gafil insan görüp ibret almaz imiş.

Bu dünyada yörük ata biniciler,
Savaş gününde yiğitlik eyleyiciler,
Elmas-çelik kılıç kuşağını kuşanicılar,
Ecel gelse, beğ ve hanı koymaz imiş.⁴⁰⁶

Yesevi savaştan bahsederken, daha çok İslam yolunda savaştan bahsetmektedir.
Zulmedenlere karşı savaş, barış çerçevesinde İslam'a davetten bahsetmektedir.

3.6. Eğitim

İslam; bilgi temelli bir dindir. Kur'an-ı Kerim ilmin insanlar arasındaki üstünlük ve ilerilik vasıflarından biri, belki de hiç şüphesiz en önemlisi olduğunu belirtir ve muhakkak insanların bilgice üstün olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Zümer suresinin 9. ayeti "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*" buyurmaktadır ve insanların bilgili olmaları ile ilgili en güzel örneklerden biridir. İslam'ın ilk emri Oku'dur. Sonra da yazmanın ehemmiyeti nazara verilir. Okuma ve yazma ilmin iki vasıtasıdır. Okumayan insan gerçeği öğrenemez, yazmayı bilmeyen ilim yapamaz. Bunun için okuma ve yazma bir bütün olarak insan merkezinde yer alır.³³⁷

Hoca Ahmet Yesevi ve müritleri insanı eğitmeyi, onu mükemmel bir varlık haline getirebilmek için bilgi ve beceri yönüyle tamamlamayı amaçlamıştır.³³⁸ Yesevi, hikmetlerinde ilime önemli yer ayırmakta ve daima ilmin peşinden gidilmesi gerektiğini söylemektedir. Erkek ve kadın ayırımı yapmadan, ilim öğrenmenin her insan için farz olduğunu vurgulamaktadır.

³³⁵ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 242

³³⁶ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 250

³³⁷ Bozkurt Turan, *Türkistan Piri Hoca Ahmet Yesevi*, Yılmaz Basım, İstanbul 2012, s. 99

³³⁸ Ömür Şaylıgil ve Hilmi Özden, "Divan-ı Hikmet'te Günümüz Bilim ve İnsan İlişkisinin Temelleri", *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Ahmet Kartal (ed.), Ankara, 28-30 Nisan 2017, s. 608

Erkek ve kadına, oğul-kıza ilim farz dedi,
“Talebül-ilmi farizatun” deyip Rasûl söyledi,
“Mayecüzubihis-salat” ilim zarûri,
Diri varsınız, ta ölüne dek okuyun, dostlar.³³⁹

Yesevi, aşıkların birbirine ihtiyaç duydukları kadar, bilim adamlarının da kitaplara ihtiyaç duyması gerektiğini hikmetlerinde yazmaktadır:

Alimlere kitap gerek, sûfilere meşicid gerek,
Mecnûn'lara Leyla gerek, bana sen gereksin.³⁴⁰

Tek başına ilimin faydasının olmadığını, öğrendiklerini hayata geçirip yaşayanların doğru yolda olduğunu vurgulamaktadır. Ahmet Yesevi'ye göre âlim kişi sadece bilgileri bilmekle yetinmemeli ve ilmiyle amel etmelidir.³⁴¹

Sözü dedim, işitenler kılın amel,
Ümmet olsa, güzel söze kılın cedel,
Anlamına yeten olur şeker ve bal,
Gerçek kulaklı taliblere söylesem mi ki?³⁴²

Yesevi, bilgiye ulaşanların öğrendiği ilim ile amel etmediklerinde bütün öğrendiklerinin sırtlarına yük olduğundan bahsetmektedir:

Amel eylese âlimler dini ve ayın aydınlığı,
Görse olur onların görklü yüzünün rengi...
Amel işlemeyip “zahir” ilmini bilmeyip kalanlar,
Arkasına yükler kırk eşeğin yükünü...³⁴³

İlim sahibi olmayan, bilgi edinmeyen insanlar cahil insanlardır. Yesevi de cahil insanların rehber olamayacaklarını vurgulamaktadır. Yaşadığı dönem için bilgi sahibi olmayanların insanları kandırdıklarını söylemektedir. Bu tür insanların büyük bir günah işlediklerini ve yaptıkları bu hatanın karşılıksız kalmayacağını hikmetlerinde anlatmaktadır:

Amel işlemeyen âlim ilmini çiğneyip yürür,
Ölüp varsa dar kabirde canı yanar,³⁴⁴

³³⁹ Necdet Tosun, (ed.), *Ahmed Yesevî*, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk – Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No: 23, Ankara 2015, s. 331

³⁴⁰ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet*, Hoca Ahmed Yesevî, s. 113

³⁴¹ Şaylıgil ve Özden, “Divan-ı Hikmet’te Günümüz Bilim ve İnsan İlişkisinin Temelleri”, s. 619-620

³⁴² Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet*, Hoca Ahmed Yesevî, s. 435

³⁴³ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet*, Hoca Ahmed Yesevî, s. 170

³⁴⁴ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet*, Hoca Ahmed Yesevî, s. 179

Yesevi, ilimsiz insanı hoş görmediği gibi ilimsiz şeyhleri de hoş görmemektedir. İlim öğrenmeden, İslam'ı bilmeden “Şeyhim” diye önde yürümeye kalkanları eleştirmekte ve uyarmaktadır:

Ahir zaman şeyhlerinden söz edeyim,
İman-İslam bilmeden şeyhlik kılar imiş,
İlim öğrenmez, amel eylemez, ma'na anlamaz,
Ahiretde kara yüzlü olur imiş.³⁴⁵

İlimsiz Adem şeyhlik kılsa, revaç bulmaz,
Nazik yoldur, ilimsiz asla bilse olmaz.
Ey dostlarım, şeyh olmak kolay değil,
Rehber diye şer'i yolda yürün, dostlar.³⁴⁶

İlimsiz şeyhlik davasını kılmak olmaz,
Asa olmadan karanlıkta yürümek olmaz,
Görmez olsa, çukur yeri görmek olmaz,
Kuyu içre düşen emin kalmaz, dostlar.³⁴⁷

Yukarıda görüldüğü üzere, Yesevi'nin eğitim konusuna çok önem verdiği anlaşılmaktadır. Hikmetlerinden de anladığımız gibi, yöneten olsun yönetilen olsun her insan ilim sahibi olmalıdır ve öğrendikleri ile yetinmeyip öğrendiklerini hayata geçirmelidir.

3.6.1. Yesevi'nin Eğitimde Kullandığı Yöntemler

Ahmet Yesevi'nin Türkler arasında sevilip tutulmasının sebebi, sade bir eğitimi ve yaşantıyı tebliğ etmesiydi. Yesevi; basitten karmaşığa, yakından uzağa, somuttan soyuta, kolaydan zora metodunu kullanmıştır. Bu metod, bugünkü çağdaş eğitim kuramlarından daimcilik³⁴⁸ metoduyla örtüşmektedir. “Daimiciliği savunanlardan Hutchins'e göre: “Eğitim, öğretim içerir; öğretim ise bilgi. Bilgi hakikattir. Hakikat ise her yerde aynıdır. O halde eğitim her yerde aynı olmalıdır.” Yani, “eğitimin peşinde koşması gereken

³⁴⁵ Tosun (ed.), *Ahmed Yesevî*, s. 288

³⁴⁶ Tosun (ed.), *Ahmed Yesevî*, s. 330

³⁴⁷ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 331

³⁴⁸ Eğitimde daimcilik olarak adlandırılan kuram kapsamlı bir eğitim kuramıdır. Bu kuramı savunanların üzerinde ısrar ettikleri şey eğitimin mutlak, değişmez bazı ilkelere, gerçeklere dayanması ihtiyacıdır. Bunlara göre hayatın, toplumun, insanın değişmeyen bazı gerçekleri vardır ve eğitim de kendisini bu gerçekler üzerinde kurmalıdır. Daimiciliğe göre eğitimin görevi ezeli-edebi doğruların bilgisinin kazandırılmasıdır.

hedef, bireyin değişim içinde olduğu, gelip geçici, önemsiz değişikliklerin cereyan ettiği dünyaya uydurulması değil; dünyanın değişmeyen, kalıcı gerçeğine uydurulmasıdır.”³⁴⁹

Yesevi, hikmet yazmayı (söylemeyi) bir eğitim metodu olarak ortaya koymaktadır. Hikmetlerinden de anlaşılacağı gibi; öğretmek istediklerini ima yoluyla, ilim yazarak, söz söyleyerek ve hâl ile göstererek anlatmaya çalıştığını şu şekilde yazmaktadır:

Îmâ eyledim ârif olsa ibret alsın,
Zâhir ilminden yazıp söyledim işâret kalsın,
İnci-gevher sözlerimi gönlüne koysun,
Hâlden deyip Âşıklara verdim ben işte.³⁵⁰

3.6.1.1. Sohbet Yöntemi

Hikmet söyleme, esasen bir tür sohbet yöntemi olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla sohbet, hikmetlerde bir eğitim unsuru olarak yer almaktadır. Ele aldığımız eserde sohbet kelimesi 61 yerde geçmektedir. Pir-i Türkistan Hazretleri, bir kul ve nasihatçi olarak evvela kendine ve sonra taliplerine birçok nasihat verir.

Kul Hoca Ahmed tekbir deyip sohbe başla,
Hay u heves, ben-benliği uzağa gönder,
Scherlerde dört dövünüp dinmeden çalış,
O sebepten Hakk’tan korkup kabre girdim.³⁵¹

Yukarıdaki hikmette yer alan “sohbete tekbir ile başlamak”, “sohbette önce hây u hevesi, benliği-bencilliği kendinden uzaklaştırmak” ve “gayretle çalışmak” sohbet edene verdiği öğütlerdendir.

Hangi yerde azizlerin toplantısı olsa,
O şu yerde hâl ilmini söyleyesim gelir,
Onların sohbetinden hoşlansam ben,
Özümü özlerine katasım gelir.³⁵²

Bu dörtlüğünde kendi zâtından hareketle başkalarını da sohbe teşvik söz konusudur. Sohbet için toplananlara sohbet vermeyi, sohbede onların ilm-i hâline öncelik vermeyi öğütlemesi, kendisi ve diğer sohbetçiler içindir. Böyle sohbetlere katılmayı teşvik ise dinleyicilere yöneliktir.

³⁴⁹ Süleyman Doğan, “Hoca Ahmed Yesevî’nin Eğitim Metodu”, *Kul Hoca Ahmed Yesevi Makaleler Kitabı*, İsmetullah Yesevi (haz.), Nadirhan Hasan (ed.), Ankara 2018, s. 214

³⁵⁰ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 72

³⁵¹ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 68

³⁵² Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 136

3.6.1.2. Kendini Eğitme Yöntemi

Yesevi'nin hikmetlerinde her ne kadar “pîr” ve “mürşid-i kâmil” sıkça vurgulansa da, bazı hikmetlerde kendi kendini eğitmeye yönelik işaretler de görölmektedir.

Kul Hoca Ahmed Hakk zikrini söyle dâimâ,
Hakk'dan korkup dinmeden ağla boyuna,
Namâz kılıp oruç tutup her sabâh akşam,
Böyle yapıp murâdına erdim ben işte.³⁵³

Kendi oluş sürecini, muradına erişini anlatırken kendi yaptıklarının eğitsel etkisine işaret edilen bu dörtlükte, kişinin Allah'ı zikrinin, ağlamasının, namaz kılıp oruç tutmasının kendini eğitmedeki rolüne işaret vardır.

3.6.1.3. Nefsin İsteklerini Kırma Yöntemi

Ahmet Yesevi eserlerinde nefis konusuna önemli yer ayırmaktadır. Nefis terbiyesi, her Müslüman'ın vazifesidir. İslam dini haramlardan kaçınmayı, kötülüklerden uzak durmayı emretmektedir. Yesevi de hikmetlerinde insanların kendilerini eğitme sürecinde kötülükten sakınmaları gerektiğini vurgulamaktadır:

Nefs yoluna giren kişi rezil olur,
Yoldan çıkıp, kayıp, tozup günâhkâr olur,
Yatsa, kalksa şeytân ile yoldaş olur,
Nefsi tep, nefsi tep, ey kötülükler işleyen..³⁵⁴

Nefsi yenmek, nefsi öldürmek ve bunun dibi başka deyimleri kullanarak, insanların kötülüklerden kurtulabileceği kanaatindedir.

Gerçek gönülde namâz kıl ki Allah bilsin,
Halk içinde rüsvâ ol ki âlem gülsün,
Toprak gibi hor görül ki nefsin ölsün,
Himmat versen nefsimi yenip ağlasam ben.³⁵⁵

3.6.1.4. Zikir Yöntemi

Zikir kelimesi sözlükte “bir şeyi anmak, hatırlamak” anlamındaki zikir (zıkr) kelimesi (çoğulu zükûr, ezkâr) dinî literatürde “Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle

³⁵³ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 77

³⁵⁴ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 197

³⁵⁵ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 140

gafletten ve nisyandan kurtuluş” anlamında kullanılır.³⁵⁶ Yesevi’nin eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Allah’ın emrine uyup çok zikrettiğini ve zikredilmesi gerektiğini, birçok hikmetinde dile getirmektedir. Toplu zikir de, Yeseviliğin temel özelliklerinden biri olarak bilinmektedir. “Zıkr-i erre” adı verilen açıktan ve testere sesli zikir uygulaması, Yeseviliğin zikir şeklidir. Hikmetlerde de toplu zikre davet vardır:

Gelin toplanın zâkir kullar, zıkr söyleyelim;
Zâkirleri Allah şüphesiz sever imiş.
Aşksızların imânı yok ey arkadaşlar;
Cehennem içinde dinmeden devamlı yanar imiş.³⁵⁷

Kul olsan zikrini de elini tutsun,
Yoldan sapsan rehber olup yola koysun,
Seherlerde ağla rahmeti gelsin,
Elimi tutup yola koy “Ente’l-Hâdî”,³⁵⁸

3.6.1.5. Dua Yöntemi

Dua da Ahmet Yesevi’nin hikmet eğitiminde önemli yer tutmaktadır. Dua formunda söylediği hikmetler, bunun delilidir.

Hoş kudretli Allah, Bir ve Var’ım,
Elimi tutup yola koy “Ente’l-Hâdî”,
Zâtı yüce Rahmân Rabb’im hem Cebbâr’ım,
Elimi tutup yola koy “Ente’l-Hâdî”,³⁵⁹

Bu seslenişte hem dua edilmekte hem dua ediş öğretilmekte hem de dua vasıtasıyla dinî bilgi sunulmaktadır. Hoca’nın dua formundaki hikmetlerinde, Allah’a O’nun güzel isimleriyle seslenilirken aynı zamanda O’na Esmâ-i Hüsnâ ile dua edilmesi gerektiği de öğretilmektedir.

“Kadalimnaente fi külli umur”,
Sensin Kâfî, sensin ÂfiyâGafûr,
“Kâfî fil-gayb hüve men fi’l-huzur”,
Sensin Kâfî, sensin ÂfiyâGafûr.³⁶⁰

³⁵⁶ Reşat Öngören, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XLIV, İstanbul 2013, s. 409

³⁵⁷ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 225

³⁵⁸ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 97

³⁵⁹ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 97

³⁶⁰ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 98

3.6.1.6. Gurbete Çıkma/İlim Yolculuğu Yöntemi

Hazret-i Pîr, daha önce de üzerinde durulduğu gibi, Hz. Muhammed'i örnek alıp garipliği seçmiş, yine onu örnek alıp garipleri kendine muhatap kılmıştır. Bunu hikmetlerinde dile getirmektedir. Onun, garipliği ilim öğrenmek üzere gurbete çıkma anlamında da tercih ettiği ve önerdiği anlaşılmaktadır. Horasan'a, Şam'a, Irak'a niyet ederken Hz. Yûsuf'un Kenan ilini terk edişi gibi, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ve otuz üç bin sahâbenin, Ebû Bekir'in, Ömer'in, Osman'ın ve Mürtezâ'nın yolunu tutarak gurbete çıktığını söylemektedir.

Vah ne yazık, nasıl eyleyim Garîblikte,
Garîblikte gurbet içinde kaldım ben işte.
Horasan ve Şam ile Irak'a niyet eyleyip,
Garîbliğin çok değerini bildim ben işte.³⁶¹

Gurbet değdi Mustafâ gibi erenlere,
Otuz üç bin Sahâbe ve arkadaşlara,
Ebû Bekir, Ömer, Osmân, Murtaza'ya
Gurbet değdi onlara hem, söyleyeyim ben işte.³⁶²

Gurbet değse, pişkin eyler çok hamları,
Bilge eyler, hem seçkin eyler çok sıradanları,
Giyer çul elbise, bulsa yer yemekleri,
Onun için Türkistan'a geldim ben işte.³⁶³

3.6.1.7. Düşündürme Yöntemi

Yesevi bazı hikmetlerini bilgilendirme, bazı hikmetlerini ise dua formunda kullanmaktadır. Başka bir form olarak hikmetlerinde düşünmeye sevk eden bir tür soru formu dikkat çekmektedir. “Bilmem ki hâlim ne olur?” sorusu üzerine kurulan beyitlerde, ölüm ve kabir hâlleriyle ilgili akıbetini düşünmekte ve düşündürmektedir:

Ey dostlarım, ölsem ben, bilmem ki hâlim ne olur;
Kabre girip yatsam ben, bilmem ki hâlim ne olur.³⁶⁴

Gözüm yaşlı, gönlüm gamlı, cân elemli,
Nasıl ilâç edeceğimi bilmem dostlar,
Bu hasretde, pişmânlıkta yaşım akarak,
Hangi tarafa gideceğimi bilmem dostlar³⁶⁵

³⁶¹ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 84

³⁶² Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 84

³⁶³ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 84

³⁶⁴ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 170

³⁶⁵ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 166

3.6.1.8. Kendinden Örnek Verme Yöntemi

Pir-i Türkistan'ın kendini anlattığı hikmetler de yöntem açısından dikkat çekicidir. Bunların bir kısmında hayatından, hocaları ile ilişkilerinden vb. bahsetmekte, diğer kısmında ise yaptıklarından ve yapmadıklarından, bildiklerinden ve bilmediklerinden bahsetmektedir. Yesevi hikmetlerinde böyle bir konulara yer vererek karşındakileri de onun gibi kendisini sorgulamasını istemektedir.

Hiç bilmedim nasıl geçti ömrüm benim;
Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?
Nasıl olacak, yola koysan ben âcizi;
Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?³⁶⁶

Yoldan çıkıp azdığımı bilmedim ben;
Hakk sözünü kulağıma almadım ben;
Bu dünyadan gideceğimi bilmedim ben;
Sorar olsa, ben kul orda ne eylerim?³⁶⁷

3.6.1.9. Doğru Yolu Gösterme Yöntemi

Doğru yolu göstermenin, öğüt vermenin de bir yöntem olarak hikmetlerde kullanıldığını görmekteyiz. Yazdığı hikmetlerde insanlara öğütler sunmaktadır.

Ey dostlarım, bu öğüdüme kulak ver,
Âkil isen, Mustafa'nın şeriatını tut,
İşte bu benzeri günâhkâr şeyhden uzak kaç,
Yoksa seni şeytan benzeri aldatırlar ha.³⁶⁸

3.6.1.10. Hizmet Yöntemi

Hizmet etmek, Yesevi terbiyesinde aynı zamanda bir eğitim yöntemi olarak karşımıza çıkar. Buradaki hizmet, aynı zamanda Pir'e ve Mürşid-i Kâmil'e sadakat ve güvenin işareti olarak görülmelidir. Mürşid-i Kâmil'e hizmet, kendi başına gidilen tarikat yolunda var olan tehlikelerden korunmanın aracıdır.

Gelin, dostlar, Pîr hizmetini beyân eyleyim,
İşitip, okuyun, hizmet kılın, dostlarım ey.
Horlanma-üzüntü, meşakkati ayân eyleyim,
İşitip, okuyup, hizmet eyleyin, dostlarım ey.³⁶⁹

³⁶⁶ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 414

³⁶⁷ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 414

³⁶⁸ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 422

³⁶⁹ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 336

Pir'den nasiplenmek için her türlü zorluğa, acıya katlanıp hizmete devam etmeyi öğütlemektedir.

3.6.1.11. Kur'an ve Sünnet'ten Yararlanma Yöntemi

“Ahmet Yesevi Hazretlerinin hikmetlerinde ve dolayısıyla hikmet ile eğitiminde Kur'an ve sünnetin önemli yeri vardır. Hikmetlerden edindiğimiz veriler çerçevesinde bu yeri, Kur'an ve sünnetin hikmetlere kaynaklık edişi, hikmetlerin Kur'an ve sünnete uymayı hedefleyişi ve hikmet söyler iken Kur'an ve sünneti kullanışı bağlamlarında ayrı ayrı ele almak mümkündür.”³⁷⁰

Kur'an ve Sünnet hikmetlerin kaynağını oluşturmaktadır. Yesevi, kendisi için pîr-i kâmilin Hakk Mustafa olduğunu, “*Hikmet söyle!*” diye başlarına nur saçanın Hz. Peygamber olduğunu belirtmekte ve ona salâtu selâm getirip, saygı gösterip ümmet olmayı öğütlemektedir. Münacatında: “*Benim hikmetlerim hadis hazinesidir/Kişi pay götürmese, bil habistir.*” diyerek sünnetin hikmetlerine kaynaklık edişine vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde “*Benim hikmetlerim Sübhân'ın fermanı/Okuyup bilsen, hepsi Kur'ân'ın anlamı*” sözleriyle de Kur'an'ın, hikmetlerinin anlamsal temelini oluşturduğuna işaret etmektedir (Münacat).

3.7. İnsan

Yesevi hikmetlerinin ana teması insandır. Tek gayesi Allah'ın kullarına doğru yolu göstermektir. Hitap ettiği topluluğun fikir seviyesini ve ruh halini tamamen göz önüne almış ve onlara tasavvufi felsefenin ağdalı inceliklerini değil, daha çok şer'i ve ahlaki birtakım meseleleri nasihat verici bir emir şeklinde tebliğ ederek uhrevi saadet için mutlaka onlara bağlı kalma lüzumunu anlatmaya çalışmıştır.

“İnsanı merkeze koyan ve insanın yaratılmışların en üstünü olduğu gerçeğini sürekli olarak dile getirdiği hikmetlerinde, bu nitelikleri taşıyan insanın zamanla varlığının gereğini yerine getirmemesi yüzünden aşağıların en aşağısına düşebileceğini

---

³⁷⁰ Süleyman Doğan, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Eğitim Metodu”, s. 214

de dile getirir.”³⁷¹ Bu niteliklerin devlet yöneticisinde de olması gerekliliği muhakkaktır. Ele aldığımız eserde “insan” kelimesi 24 yerde, “kişi” kelimesi 67 yerde geçmektedir.

Yesevi, insanların olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kendini olduğundan farklı gösterme gayretlerini yanlış bulmaktadır. Müslüman halkın elinde olanlara razı olması gerektiğini anlatmaktadır.

Ahir zaman ümmetleri süslerler evlerini;
Nefs hevaya sevinip bozar her an huylarını;
Şan ve şefkatler ile dik tutar boylarını;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.³⁷²

Yesevi, insanlar arasında bir kast sisteminin oluşmasına ve toplumun sınıflara ayrılmasına karşı çıkmakta; eşitlikten yana fikirlerini bildirmektedir. Çünkü düşüncesine göre Allah'ın karşısında herkes bir ve eşittir.

Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen,
Öyle mazlûm yolda kalsa, yoldaşı ol sen,
Mahşer günü dergâhına yakın ol sen,
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte.³⁷³

Yesevi, mal için birbirine acımayan, başkalarının gönlünü kırarak haksız yere dünya malını toplamaya uğraşanları hoş görmemektedir.

Ümmetim deyip dilde söyler, kalbde yalan,
Nefsi için öz cânını ateşe salan.
Şeyhim diye kişinin mâlını zorla alan,
Nezrini almayıp didâr görün, dostlarım ey.³⁷⁴

Dili ile ümmetim diye yalan söyler,
Kişi mâlını almak için saçma-sapan sözler,
Hâlini burda bırakıp Harâm gözler,
Câhillere bu sözleri diyesim gelir.³⁷⁵

Mâl ve pulu dert eylemez âşık kişi;
Yol üstünde toprak olup azîz başı;
Ondan sonra nûra dolar içi dışı;
Sabâha varsa, mahşer yerinde Sultân eyledim.³⁷⁶

Dünyâ için gâm yeme, Hakk'tan başkasını deme,
Kişi mâlını yeme, Sırât üzerinde tutar ha.³⁷⁷

³⁷¹ Gıyasettin Aytaş, “Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmeti'nde İnsan”, *I.Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Ahmet Kartal (ed.), Ankara, 28-30 Nisan 2017, s. 877

³⁷² Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 89

³⁷³ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 44

³⁷⁴ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 341

³⁷⁵ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 137

³⁷⁶ Tatcı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 145

Allah'a yüksek sevgi ile bağlanmamış insanları hayvan cinsine benzemektedir.

Dertsiz insan insan değil, bunu anlayın,
Aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin,
Gönlünüzde aşk olmasa, bana ağlayın,
Ağlayanlara gerçek Aşkımı hediye eyledim.³⁷⁸

Ârif âşık öz cânını ateşe yakmaz,
Dertsizlere çakmağını yakıp çakmaz,
Dünyâ gelip cilve eylese dönüp bakmaz,
Aşksız kişi hayvandan beter dostlar.³⁷⁹

Yesevi'nin hikmetlerine göre; yönetici, din âlimi ya da yerel halktan bir insan açgözlü olmamalıdır. Aşağıdaki hikmetinden de kıyamet gününü düşünmeyen bu dünyayı sevenleri; dış görünüşleri insana benziyor olsa bile insan saymamaktadır.

Ey Ahmed sen Sûfi olsan sûfilik kolay değil,
Hakk Rasûlü Sûfi olup dünya malını sevmiş değil,
Dünyayı seven kişi şüphesiz bilin insan değil,
Sûfi-nakş oldun velî, asla müslüman olmadın.³⁸⁰

Taştan katı taşı süzen habersizler,
Ahiret işini geri bırakıp dünyayı arar
Ayet, hadis beyan eylesem, sert konuşur
Dışı insan, içleri şeytan olur.³⁸¹

Hz. Yakub'un oğulları arasında geçen olayları (öz kardeşlerini kuya atan abilerin davranışını) örnek vererek o dönemki insanların başka insanlardan ne bekleyeceklerini sorguluyor:

İnsan odur, fakir olup yerde yatsa,
Toprak gibi âlem onu basıp geçse,
Yûsuf gibi kardeşi köle diye satsa;
Kulun kulu, o gün ne diye heva eylesin?³⁸²

Hak Mustafa dedikleri bil nasihat,
Yazık ki insan, bir-birine kılmaz izzet.
Mescid girip, taat kılmayıp kılır gıybet,
Ağlamayım mı, can mahremini bulamadım işte?³⁸³

Yesevi yazdığı hikmetlerinde geçen bu örneklerin halk arasında yayılmasını istemiştir:

---

³⁷⁷ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 285

³⁷⁸ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 144

³⁷⁹ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 184

³⁸⁰ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 243

³⁸¹ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 273

³⁸² Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 277

³⁸³ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 294

Eğer hikmet okusa insanlar
Olur oğul bana o has talib.³⁸⁴

Kulağa almazsa bu sözü cahil
Ona insan deme; o hayvan soylu.³⁸⁵

Benim hikmetlerimi çok kişilere söyleyin
Duâ-tekbîr eyleyip rahmete bâtın³⁸⁶

Yesevi'ye göre zikrini yapan, gönlü kırık fakirlerin gönlünü alan, Allah'ın emirleri dışına çıkmayan insan ateşte yanmaz. Allah yolunda olanlar hakkında şöyle demektedir:

Sıradan kişi gelse, seçkin olur; yıldız gelse, ay olur;
Bakır gelse altın olur dervîşler sohbetinde.³⁸⁷

Cahillerden, bencillerden, malın peşinde olanlardan, yalancılardan, âşiksizlerden, dünyayı seven insanlardan kaçınmak gerektiğini söylemektedir.

Nefs yoluna giren kişi rezil olur,
Yoldan çıkıp, kayıp, tozup günâhkâr olur,
Yatsa, kalksa şeytân ile yoldaş olur,
Nefsi tep, nefsi tep, ey kötülükler işleyen.³⁸⁸

Yesevi'ye göre, kişilerde şu hasletlerin olması beklenmektedir: “Hakk'ı bilmek, kalbinde Allah ve insan sevgisi taşımak, cömert olmak, gerçekleri kabul etmek, geçer ve doğru bilgili olmak, kanaatkar olmak, nefesine hakim olmak, kendini bilmek, gönül gözü ile görmek.”³⁸⁹

Yesevi düşüncesinde insanın olgunluğa erişmesi için sadece şariat ve tarikat bilgileriyle donanmak yeterli değildir. Bunların yaşanması ve hal ie ruhta işlenmesi ve gerçekleştirilmesi şarttır. İnsanın, “soğuk teori” ile “kuru pratik” dairesini aşması ve öze inmesi gerekmektedir. Yesevi düşüncesine göre, insanın tam anlamıyla olgunluğa erişmesi ancak teori (kal) ile pratik (hal) arasında bir bütünlük sağlandığında mümkün olacaktır. Bunun için Allah'a aşkla sarılması şarttır. Yesevi, toplumdaki imanın

---

³⁸⁴ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 493

³⁸⁵ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 493

³⁸⁶ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 492

³⁸⁷ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 199

³⁸⁸ Tatcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 197

³⁸⁹ Doğan, “Hoca Ahmed Yesevî'nin Eğitim Metodu”, s. 224-225

etkisinin hal ilminin doğası gereği yine toplumun ruhunda işlenmesiyle kuvvetlendirileceğini ileri sürmektedir.³⁹⁰

“Yesevi düşüncesinde, toplumun ahlaki normlarının bozulması imanın zayıflığı ve nefsin üstünlüğünün göstergesidir ve bu karışıklığı yeniden düzenlemenin yolu da aşktan geçmektedir.”³⁹¹ Hikmetlerinde imanı felsefi açıklamalarla anlatmaktan ziyade, insanı doğrudan tasavvufi değerlerle eğitmek ve hakikate götürmek gerektiğini ifade etmektedir.

Âşksızların hem cânı yok, hem imânı;
Rasûlullah sözünü dedim, mânâ hani,
Nice desem, işitici, bilen hani?
Habersize desem, gönlü katılaştır dostlar.³⁹²

Yukarıda örnek olarak vermeye çalıştığımız hikmetlerde görüldüğü gibi; Yesevi, insanları kötülükten uzak durmaya ve Allah’ın emirlerine uymaya çağırılmaktadır. Bu şekilde insanlara ve topluma yön vermeye ve onları şekillendirmeye çalışılmaktadır. Yesevi, nefsi terbiye edip gerçek aşka yönelmeye önem vermektedir. Hikmetlerinde kendi hayatını örnek göstererek kendi nefsi ile ne kadar mücadele ettiğini göstermektedir.

3.8. Kadın, Aile ve Toplumsal Düzen

Günümüzde; kadının toplumsal hayattaki rolü, erkek ve kadın eşitliği gibi konular en önemi konulardan biridir. “Birçok toplumda, kadınların güç alanlarında etkili olmalarının önü kapatılmış; kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olmalarına, sosyal hayata aktif olarak katılmalarına, mülkiyet sahibi olmalarına, eğitim almalarına ve yönetici olmalarına izin verilmemiştir.”³⁹³ Biliyoruz ki İslam’dan önce kadınların toplumdaki yeri erkeklerden çok farklı olmamıştır. İslam sonrasında ise kadın toplumsal hayatta rolünü ve gücünü kaybetmektedir. Fakat bu görüş sonucunda kadınların toplumdaki yeri İslam emirleri üzerine belirlendiği düşünülmemelidir.

³⁹⁰ Dosay Kenjetayev, *Hoca Ahmet Yesevi'nin Düşünce Sistemi*, Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 106

³⁹¹ Dosay Kenjetayev, *Hoca Ahmet Yesevi'nin Düşünce Sistemi*, Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 106

³⁹² Tatçı (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 189

³⁹³ Caner Taslaman ve Feryal Taslaman, *İslam ve Kadın*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2019, s. 23

Yesevi hikmetlerinde kadın konusuna çok yer vermemektedir. Kadın; konu olarak analık vasfı, evdeki öğreticilik vasfı; aileyi, evi, yurdu bir arada tutma vasfı üzerinde duruluyor. Divan-ı Hikmet eserinde kadın kelimesi altı yerde geçmektedir.

Kara gündür o sâat ki dünyadan sefer eylesen,
Kadın-evlâd, mâl ve mülkün hepsinden geçer olsan.³⁹⁴

Meclisine kadınları getirirler,
Halka kurup, karşısında otururlar,
Derdin var diye o kadına dokunurlar,
İşte bu benzeri bâtil işleri yaparlar ha.³⁹⁵

Bu hikmetten anlaşılacağı gibi, o dönem kadınların karşılaştıkları sorunlarla başbaşa bırakmamışlar, aksine kadınları desteklemişler, böylece toplumdaki yerini korumaya çalışmışlardır.

İnsan konusuna önem verdiği gibi Yesevi, aile konusuna da hikmetlerinde önemli yer ayırmaktadır. Yusuf Hemedani'nin daha hayattayken verdiği halifeliği bırakıp halkının arasına dönmesi ve onları eğitmeye çabalaması da güzel örneklerden biridir. Bunda Allah'ın inayeti yanında, iyi bir aile ve çevrede yetişmiş olmasının rolü büyük olmalıdır.

Nisa süresinin 36. ayeti³⁹⁶ aileye, akrabaya, komşulara, karşınıza çıkan her insana iyi muamele etmeyi emretmektedir.

Arzuluyum akrabalık ve dostluğa,
Ulu babamın türbesi o Ak Türbe'ye,
Babamın rûhu saldı beni bu gurbete;
Hiç bilmem, nasıl kusur eyledim ben işte.³⁹⁷

Gözüm açtım seni gördüm, bütün gönülü sana verdim,
Akrabalarımı terk eyledim, bana sen gereksin.³⁹⁸

Muhabbetin câminı içip dîvâneyim,
Mecnûn gibi akraba ve dostlardan uzağım.
Ey yârânlar, mumun görüp pervâneyim,
Ağlamayım mı, cân mahremîni bulamadım işte?³⁹⁹

Toplum içinde insanlar arasında hoşgörü, dil, din, renk ve cinsiyet ayrımı yapılmadan toleranslı davranış ve yaklaşımlara önem vermektedir. Daha önce

³⁹⁴ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 223

³⁹⁵ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 421

³⁹⁶ Nisa, 4/36

³⁹⁷ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 85

³⁹⁸ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 113

³⁹⁹ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 293

bahsettiğimiz gibi, kadın ve erkeğin eşitliğine dayalı bir hayat anlayışını ortaya koymaktadır.

Kara gündür o sâat ki dünyadan sefer eylesen,
Kadın-evlâd, mâl ve mülkün hepsinden geçer olsan.⁴⁰⁰

Yesevi, Divan-i Hikmet eserinde birlik ve beraberlik prensiplerine yer ayırmıştır. Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetlerde⁴⁰¹ de birliğin önemli olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber: “Müminler birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.”⁴⁰² buyurmaktadır.

Ahmet Yesevi, hikmetlerinde birlik konusunu önemsemiştir. Yaşadığı dönemdeki şartlara bakılırsa gerçekten Türk toplumu için birliğin önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi yöneticilerin kötü davranışlarından dolayı halk arasında birliğin bozulmasından yine onları sorumlu tutmaktadır. Eğer karındaşlar birlik olamazsa aileler de birlik olamaz. Ailede birlik olmazsa obalarda birlik olmaz. Obalarda birlik olmazsa budunda birlik olmaz ve nihayetinde de yurttan ve vatanda birlik olmaz. Meydan fitneci ve bozguncu zorbalara kalır.⁴⁰³

Dünya benim mülküm diyen sultanlara,
Âlem malını sayısız yığıp alanlara,
Yeme ve içme ile meşgûl olanlara,
Ölüm gelse, biri vefa eylemez imiş.⁴⁰⁴

Toplumsal barışın anahtarı; birbirine tahammül edebilmek, başkasının sana yaptığı olumsuzlukları yürek değirmeninde eritmektir. Böylece benlik ve ihtirasların kurbanı olmaktan kurtulup sabır âleminin mensupları arasına girebilmektir.⁴⁰⁵

“Zalimleri şikâyet etme, zalim kendin,

⁴⁰⁰ Tadcı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 223

⁴⁰¹ Al-i İmran süresinin 103. ayetine bakalım; “*Hep birlikte Allah'ın ipine (kitabına, dinine) sınıksız yapışın, bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçıklyor ki, doğru yolu bulasınız.*”

⁴⁰² Müslim, Birr, 66, Muhyiddin en-Nevvi, *Riyâzü's-Sâlihîn Metin ve Çeviri*, Emin Özafşar ve Bünyamin Erul (çev.), Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 246

⁴⁰³ Hakan M Alşan, *Bozkırın Serdarı Pir-i Türkistan Ahmed Yesevi Sohbetler – Meseleler - Hikmetler*, h yayınları, İstanbul 2017, s. 125

⁴⁰⁴ Tadcı, (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 229

⁴⁰⁵ Bayram Ali Çetinkaya, *Bilgelik Pınarı Yesevî Ahlâkında Kadim Değerler*, Mustafa Tadcı (ed.), h yayınları, İstanbul 2017, s. 87

Huyun riya, etki etmez halka sözün,
Dünya malını dolu verdim doymaz gözün,
Harisleri “Siccin” içine saldım ben işte.”⁴⁰⁶

Geçti kulun canından, çıktı halkın sayısından,
Dostlar gider ardından, razı olun, dostlarım.⁴⁰⁷

Gerçek gönülde namaz kıl ki Allah bilsin,
Halk içinde rüsva ol ki alem gülsün,
Toprak gibi hor görül ki nefsin ölsün,
Himmat versen nefsimi yenip ağlasam ben.⁴⁰⁸

“Allah’a verdikleri sözü pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah’ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkaranlar var ya işte lanet de onlar içindir; dünyanın kötü sonu da onlar içindir.”⁴⁰⁹ ayetine dayanarak yalan söyleyenlerin ve sözlerinde durmayanların lanetli olduklarını söylemektedir:

“El-kezzâbu lâ ümmeti”, dedi Ahmed,
Can ve gönülde salât söyleyip, ol ümmet,
Yalancıya melekler söyler lânet,
Cehennem içinde sert azap, vahşeti var.⁴¹⁰

Yesevi toplumsal hayatta eğitimin büyük bir etkisi olduğunu savunmaktadır. Kişiler arası etkileşim ve toplumsal bütünleşmeyi, eğitimle elde edebileceklerini savunmaktadır. İnsanlar hem sosyalleşir hem de yardımlaşır. Böylece toplumsal barış ve birlikte yaşam kolaylaşır.

---

⁴⁰⁶ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 73

⁴⁰⁷ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 166

⁴⁰⁸ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 140

⁴⁰⁹ Ra’d, 13/25

⁴¹⁰ Tatçı (ed.), *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, s. 458

SONUÇ

İslamiyet'in kabulü Türklere yeni bir ruh ve kuvvet vermiş, Asya steplerinden Avrupa içlerine kadar uzanan büyük ve uzun ömürlü imparatorlukların yaşamasında başlıca sebeplerden birisi olmuştur. Bundan daha önemlisi, İslamiyet'in ortaya koyduğu prensiplerin milli bünyelerine uyması sebebiyle Türkler varlıklarını koruyabilmişlerdir. İslam dinini kabul etmiş olan Türk boylarından hiç birisi, milli varlıklarını kaybetmemişlerdir. Bu bakımdan Türklerin İslam dinine toptan girişleri, diğer din ve medeniyetlere intisablarından farklı olarak doğurduğu büyük ve müsbet neticeler itibarıyla yalnız Türk ve İslam tarihinin bir dönüm noktasını teşkil etmekle kalmaz, dünya tarihinin de en büyük hadiselerinden biri sayılacak bir ehemmiyet taşır.

Türkler kendi iç dinamikleri ve kendi prensipleri üzerine İslam dini anlayışını oturttukları için İslam dünyasına yeni bir bakış açısı yeni bir yön vermişler ve bin yıl boyunca İslam dininin bayraktarlığını yapmışlardır. Bu dinin bir dünya dini haline gelmesi, dünyaya yayılmasında Türk bilginlerin rolü büyüktür. Onlardan birisi tezimizin konusu olan Hoca Ahmet Hazreti Sultan Yesevi'dir.

Ahmet Yesevi, Türklerin Müslümanlaşma sürecinde İslam öncesi anlayışla İslam dininin uyumla kavuşmasını sağlamıştır. Dini kendi prensipleri doğrultusunda irdeleyip halkına benimsetme amacıyla Ahmet Yesevi "Divan-ı Hikmet" adlı etkin bir eserini ortaya koymaktadır. Yesevi amacına ulaşmak için, yaşadığı dönem Arapça ve Farsça resmi dil olarak kabul edilmesine rağmen, hikmetlerini Türkçe yazmaya tercih etmiştir. Çok sade bir Türkçe ile ve Türklerin hiç yabancı olmadıkları milli şiir vezni kullanarak İslam dinini tanıtmış ve hızlı yayılmasını sağlamıştır. Yesevi din ile kültürü tek kültür odağında bütünleştirdi. Türkler bu uzlaşmayı bir araya getirip yapabildikleri için İslam dinini bir devlet dini değil bir millet dini haline getirmişler.

Yesevi'nin kurduğu Yeseviyye tarikatı, insanları sadece dine göre şekillendiren dini bir akım değildi. Bu kurum dini anlayışla birlikte, milli, toplumsal, ekonomik, siyasal vb. pekçok unsuru barındırmaktadır. Yesevi; kurduğu tarikatın nasıl olması gerektiğini ortaya koyarak devletin nasıl olması gerektiğini de ortaya koymaya çalışılmıştır. Yeseviyye tarikatı küçük bir mikro devlet olarak düşünülebilir. Tarikatın hükümleri; başında bulunan şeyhin, tarikata giren kişilerin sahip olması gereken

nitelikler, eğitim sistemi, tarikatta emredilen ve yasaklanan kurallar eserlerinde ayrıntılı bir şekilde madde madde sıralanmaktadır.

Divan-ı Hikmet, İslam'ın emir ve yasaklarını, İslam ahlakını anlatan öğretici bir eserdir. Kitapta Allah'ın birliği, Hz. Peygamber sevgisi, ahiret inancı, cennet ve cehennem ve bunun gibi diğer konulardan bahsedilmektedir. Ahmet Yesevi'nin eserlerinde genelde yönetsel ilke anlayışlarından çok bahsetmediği; sevgiden, aşktan, bağlılıktan bahsettiği görülmektedir.

Yesevi hikmetlerinin ana teması insandır. İyi insan profilini ortaya koyarak insanlara ve topluma yön vermeye ve onları şekillendirmeye çalışmıştır. Halk ve devlet başında bulunanların, yani yöneten ve yönetilenler nasıl olmaları, neler yapmaları, nelerden kaçınmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Yesevi, hikmetleri insan hayatını etkileyen bütün alanları içine almaktadır.

Yesevi, Kur'an-ı Kerim'de de olduğu gibi hikmetlerinde devletin şekli üzerinde durmamıştır. İnsanların sosyal hayat akışı içerisinde buldukları şartlara uygun olarak nasıl yaşamaları gerektiği konusunda durmuştur. Yesevi'ye göre, devlet kişilerin ahlaki seviyesinde korunması gerekmektedir. Halkın mutluluğu ve huzuru emre itaat, sadakat, bağlılık ile sağlanabileceği düşüncesindedir.

Hikmetlerinde yönetici alamını taşıyan padişah, sultan, bey, hakan gibi kavramları kullanmaktadır. Hikmetlerinde göre iyi bir yönetici; adil, alçakgönüllü, bilgili, tecrübeli, sabırlı, akıllı, Allah'ın emirlerine uyan, doğru insan özelliklerine sahip birisi olmalıdır. Halk hizmetinde olan kişilerin ancak iyi davranışlarla üstün olabileceklerini vurgulamaktadır. Allah'a itaat eden yönetici, halkına kötü davranmayacağını dile getirmektedir.

Yesevi; toplum içinde dil, din, renk ve cinsiyet ayrımı yapılmadan toleranslı davranışlara önem vermektedir. Yesevi, insanlar arasında eşitliğe doğru fikirlerini bildirmektedir. İlim konusunda erkek ve kadın ayırımına karşı olduğunu eserinde sık sık dile getirmektedir; bilimsel çalışmaların ve ilim öğrenmenin hem kadına hem erkeğe farz olduğunu, bu konuda da kadınlara da erkeklerle aynı seviyede bilgi ve eğitim verilmesi gerektiğini eserinde savunmaktadır.

İnsanların daima bilimin, ilmin peşinden gitmesi gerektiğini söyler. İlim sahibi olmayan, bilgi edinemeyen insanları cahil insanlar olarak görmektedir. İlimsiz insanların rehber olamayacaklarını söylemekte, dolayısıyla yöneticiler için de ilmi önemli unsur olarak ortaya koymaktadır.

Yesevi'ye göre adalet yöneticilerin sahip olması gereken en üstün niteliklerdendir. Bazı hikmetlerine bakıldığı zaman (padişapta, vezirlerde adalet yok diyerek) yaşadığı dönemin yöneticilerini adaletsizlikle suçladığı görülmektedir. Adil insanın en güzel örneği olarak Hz. Ömer'i sürekli olarak dile getirmektedir.

Yesevi'ye göre mülk Allah'ın insanlara verdiği bir varlıktır. İnsanı bu varlıklardan daha üstün görmektedir. Yöneticilerin mülkü insanlardan daha üstün tuttuklarını hikmetlerinde yazmakta; bu duruma karşılık göstermektedir. Yesevi'ye göre, zenginlik ve makamlar geçicidir; gerçek mutluluk mal ve makamla kazanılmayacaktır.

Yesevi hikmetlerinde birlik ve beraberlik konusuna önemli vurgu yapmaktadır. Yesevi'nin yaşadığı döneme bakıldığı zaman; Türklerin yeni bir dini kabul etmiş olmaları ve onu öğrenmeye çalışan bu milletin yeni hayat tarzına geçişteki yaşadığı karmaşa; siyasi olarak birbirine üstünlük sağlama mücadelesi sonucunda yaşanan çatışmalar karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir durumda olan milletin ve devlet başkanının yaşanan sorunlarla baş edebilmesi için Ahmet Yesevi'nin "Divan-ı Hikmet"i; Kur'an'ın Müslümanlar için olduğu gibi Türk toplumu için yaşam rehberi olarak değerlendirilebilir.

"Divan-ı Hikmet" eseri Kur'an'ın Türkçe'ye basit bir çevirisi olarak kabul edilmektedir. Türkler arasında İslam'ı yaymaya amaçlayan öğretici bir eserdir. Fakat Yesevi, sadece Kur'an'ı düz çevirmekle bu alanda başarılı olamayacağını anlayarak; hem Türklüğü hem Kur'an'ı çok iyi bilen birisi olarak Türklerin iç dinamikleri ve prensipleri üzerine kendine özgü bir din anlayışı inşa etmiştir. Bundan dolayı Türk toplumu yeni din karşısında bilgisiz kalmayıp, kendi kültürleriyle uzlaşan İslam dinini kendi istekleriyle kabul etmişler. Böylece İslam dini diğer milletlerde olduğu gibi dağıtıcı değil birleştirici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alper, Ömer Mahir, “İtaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXIII (39), İstanbul 2001, s. 444
- Altıntaş, Ramazan, “Emânetlerin Ehline Verilmesi”, *Somuncubaba Aylık Kültür ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 204, Ekim 2017, s. 14, <https://somuncubaba.net/wp-content/uploads/2017/10/www.somuncubaba.net-2017-10-0204.pdf>, (25.05.2018)
- Ahzap, 33/72
- Al-i İmran, 3/189
- Aşan, Hakan M., *Bozkırın Serdari Pir-i Türkistan Ahmed Yesevi Sohbetler – Meseleler - Hikmetler*, h yayınları, İstanbul 2017
- Altuntaş, Abdurrahman, *Kur'an'da Temel Siyasî Kavramlar*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013
- Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İsmail Akgün Yayınevi, İstanbul 1947
- Araf, 7/172-173
- Aşkar, Mustafa, “Ahmed Yesevi ve Tasavvuf Anlayışı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 4/29, Ekim-Kasım-Aralık 1993, 49-62
- Atmaca, Ali, *Ahmet Yesevi'nin İnanç ve Düşünce Dünyası*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2008
- Avcı, Casim, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 17 Cilt, İstanbul 1998, s. 539-546
- Aytaş, Gıyasettin, “Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmeti'nde İnsan”, *I.Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Ahmet Kartal (ed.), Ankara, 28-30 Nisan 2017, s. 877-891
- Bardakoğlu, Ali, “Ehliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, X, İstanbul 1994, s. 533-539
- Bice, Hayati, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi*, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme – Araştırma Dizisi, Yayın No: 33, Ankara 2016
- Bakara, 2/190
- Bayraktar, Mehmet, *Yuns Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994
- Çağrııcı, Mustafa, “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, I, İstanbul 1988, s. 341
- Çınar, Ali Abbas, “Güney Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevi Soyuna Bağlı Yatırlar/Türebeler”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu*, Ömer Kul vd. (ed.), 1 Cilt, İstanbul, 26-28 Eylül 2016, s. 148-155

- Çeliker, Hüseyin, “İslam Hukuku’nda Devlet Başkanlığı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26/26-27, 2008, s. 251-298
- Çelepi, Mehmet Surur, “Kültür Bellek Çerçevesinde Ahmed Yesevi ile Anlam Bulan Alim-Devlet Bütünleşmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25, 2016, s. 181-198
- Çetinkaya, Bayram Ali, *Bilgelik Pınarı Yesevî Ahlâkında Kadîm Değerler*, Mustafa Tatcı (ed.), h yayınları, İstanbul 2017
- Davutoğlu, Ahmet, “Devlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. IX, İstanbul 1994, s. 234-240
- Doğan, Süleyman, “Hoca Ahmed Yesevî’nin Eğitim Metodu”, *Kul Hoca Ahmed Yesevi Makaleler Kitabı*, İsmetullah Yesevi (haz.), Nadirhan Hasan (ed.), Ankara 2018, s. 209-226
- Dokgöz, Derviş, *İslam Hukukunda Devlet Başkanının Yetki ve Tasarrufları*, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2004
- Duralı, Şaban Teoman, “Devlet”, *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet Bildiriler*, Hayrunnisa Alan vd. (ed.), İstanbul, 19-21 Ekim 2017, s. 27-46
- Demirli, Ekrem, “Vahdet-i Vücûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 42 Cilt, İstanbul 2012, s. 431-435
- Devlet’in Kavram ve Kapsamı*, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Yayınlarından, Ankara 1990
- Elitok, Halil, *Kur’an’da Devlet Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1998
- En’am, 6/61-62
- Erdemir, Alim, *Kur’an’da Devlet Ahlakı*, Selis Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2015
- Eraslan, Kemal, “Divan-ı Hikmet”, *Kul Hoca Ahmed Yesevi Makaleler Kitabı*, İsmetullah Yesevi (haz.), Nadirhan Hasan (ed.), Ankara 2018, s.153-159
- Eraslan, Kemal, “Fakr-Name ve Özellikleri”, *Kul Hoca Ahmed Yesevi Makaleler Kitabı*, İsmetullah Yesevi (haz.), Nadirhan Hasan (ed.), Ankara 2018, s.169-176
- Eraslan, Kemal, *Yesevi’nin Fakr-namesi*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk – Kazak Üniversitesi İnceleme – Araştırma Dizisi, Yayın No: 32, Ankara 2016
- Eser, Feridun, *Hace-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi Hayatı Fikirleri Eserleri*, Anadolu Eksen Eğitim Yayınları, Ankara 2016, s. 37
- Gömeç, Saadettin Yağmur, “Türklerde Devlet ve Hakimiyet Düşüncesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet Bildiriler*, Hayrunnisa Alan vd. (ed.), İstanbul, 19-21 Ekim 2017, s. 471-489
- Güler, Ali, vd., *Türklük Bilgisi*, Tamga Yayıncılık, Ankara 2001
- Güngör, Ebubekir, “Ahmed Yesevî’ye Göre XII. Yüzyıl Türk Toplumunda İdeal Din ve Devlet Adamı Profili”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu*, Ömer Kul vd. (ed.), 1 Cilt, s. 309-322

- Güreser, Osman, *İslam'da Savaş Anlayışı (İslamiyet'in Doğuşundan Emevilerin Sonuna Kadar)*, Yüksek lisans tezi, Manisa 2013
- Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı, Atatürk Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002
- Hucurat, 49/9
- Hac, 22/39
- Hakkul, İbrahim, "Benim Hikmetlerimi Dertsiz Söylemeyin!", *Kul Hoca Ahmed Yesevi Makaleler Kitabı*, İsmetullah Yesevi (haz.), Nadirhan Hasan (ed.), Ankara 2018, s.161-166
- Kallek, Cengiz, "Biat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VI, İstanbul 1992, s.120-124
- Kitapçı, Zekeriya, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu? Steplerde Duyulan İlk Ezan Sesleri*, Yedikubbe Yayınları, Konya 2013
- Koca, Salim, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (eds.), 2 Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 823-844
- Koçak, Kürşat, *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri (Tarih öncesi Devirlerden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar)*, Doktora Tezi, Ankara 2011
- Konukçu, Enver, "Sayram ve Yesi", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi Sempozyumu*, Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah ve Ali Aktan (haz.), 26-29 Mayıs 1993, s. 249-253
- Koyuncu, Nuran, "İslam-Osmanlı Hukukunda Devlet Kavramı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı*, <https://docplayer.biz.tr/2507095-islam-osmanli-hukukunda-devlet-kavrami.html> , (25.11.2018)
- Köprülü, Fuad, "Hoca Ahmed Yesevi'nin Eseri", *Kul Hoca Ahmed Yesevi Makaleler Kitabı*, İsmetullah Yesevi (haz.) ve Nadirhan Hasan (ed.), Ankara 2018, s. 129-151
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Muttasavıflar*, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993
- Köseoğlu, Nevzat, *Devlet Eski Türklerde İslam'da ve Osmanlı'da Devlet*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 1997
- Kuzucu, Kemalettin, vd., *Türk Tarihi ve Kültürü*, Reşat Genç ve İsmail Cansız (eds.), Lisans Yayıncılık, İstanbul 2009
- Küçükaya, M. Askeri, "Yeseviyye Tarikatı'nın Temel İlkeleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 40, Temmuz-Aralık 2018, s. 143-162
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri, "İmam", Mustafa Öz ve Avni İlhan, "İmamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXII, İstanbul 2000, s. 178-180

- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993
- Kahveci, Niyazi, *İslam Siyaset Düşüncesi*, Etiş Yayıncılık, Ankara 1996
- Kamacı, Koray, *Teşkilat Türk Devlet Anlayışının Kadim Sırları*, Murat Dinçer (ed.), Yediveren Yayınları, İstanbul 2017
- Karakaş. Selim, “İlk ve Orta Zamanlarda Türklerde Devlet, Ülke ve Millet Fikri”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (eds.), 5 Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 187-202
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, 1 Cilt, İstanbul 2009
- Karaman, Hayreddin, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 1 Cilt, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012
- Karaman, Hayreddin, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2 Cilt, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012
- Karaman, Hayreddin, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3 Cilt, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012
- Karaman, Hayreddin, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4 Cilt, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012
- Karaman, Hayreddin, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 5 Cilt, Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012
- Karaman, Hayreddin, *Anahtarlarıyla İslam Hukuku*, 1 Cilt, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 1984
- Kaya, Fatih, *Kutadgu Bilig'e Göre Liderlik Eğitimi*, Yüksek lisans Tezi, Malatya 2015
- Kenjetay, Dosay, “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 1999, Sayı 2, S.105-130
- Kenjetay, Dosay, “Ahmet Yesevî Düşüncesinde Vahdet-i Vücut”, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Levent Eraslan, Nazım Muradov ve Elnur Ağayev (eds.), Ankara, 02-05 Aralık 2010, s. 41-46
- Kenjetayev, Dosay, *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, Doktora Tezi, Ankara 2003
- Mü'min, 40/12
- Müslim, Birr, 66, Muhyiddin en-Nevivi , *Riyâzü's-Sâlihîn Metin ve Çeviri*, Emin Özaşar ve Bünyamin Erul (çev.), Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 1 Cilt, Ankara 2014, s. 246
- Nar, Cemal, “İslam'da Devlet ve Siyaset”, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 75
- Nisa, 4/36
- Nisa, 4/58
- Nisa, 4/59

- Niyazi, Mehmed, *İslam Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2010
- Niyazi, Mehmed, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2011
- Nahl, 16/125
- Nahl, 16/90
- Nesefi, Azizüddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, Mehmet Kanar (çev.), Dergâh Yayınları, İstanbul 1990
- Nevevi, İmam, *Riyâzu's-Sâlihîn*, Hanifi Akın (ter.), Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2008
- Öngören, Reşat, “Zikir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 44 Cilt, İstanbul 2013, s. 409-412
- Öz, Mustafa ve İlhan, Avni, “İmamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 22 Cilt, İstanbul 2000, s.201-203
- Özdiñç, Rıdvan, “Ahmed Yesevî’de İtikadî Unsurlar”, *I.Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Ahmet Kartal (ed.), Ankara, 28-30 Nisan, 2017, s. 649-658
- Özdamar, Ramazan, *İslamiyet Öncesi Türkler’de Hâkimiyet Mevhumu (Ülke, Hükümet, Hürriyet, Millet) Üzerine bir Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1997
- Özköse, Kadir, “Ahmed Yesevi ve Divan-ı Hikmet”, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 16, 2006, s. 293-312
- Özel, Ahmet, “Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye’nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 43, 2012, s.41-64
- Özervarlı, M. Sait, “Mülk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 31 Cilt, İstanbul 2006, s. 540
- Rıdvanoğlu, Ahmet Eğilmez, *Açıklamalı Divan-ı Hikmet*, Erhan Yayınları, İstanbul 2014
- Ra’d, 13/25
- Sad, 38/26
- Sağlam, Hadi, “İslam İdare Hukukunda Yönetim Şekli”, *Universal Journal of Theology (UJTE)*, 2/1, 2017, s. 36-57, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/284418>, (27.11.2018)
- Şirvani, Harun Han, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, Kemal Kuşcu (çev.), İrfan Yayınevi, İstanbul 1965
- Şafak, Baran, *Ahmed Yesevi’nin Hayatı Eserleri ve Eserlerindeki Bilgi Meselesi*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1990
- Şahin, Muhammet, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 2004
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2013

- Şaylıgil, Ömür ve Özden, Hilmi, “Divan-ı Hikmet’te Günümüz Bilim ve İnsan İlişkisinin Temelleri”, *I.Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri*, Ahmet Kartal (ed.), Ankara, 28-30 Nisan 2017, s.607-622
- Taslaman, Caner ve Taslaman, Feryal, *İslam ve Kadın*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2019
- Taşagıl, Ahmet, “Gök Türk Devlet Modeli”, *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu Türklerde Devlet Bildiriler*, Hayrunnisa Alan vd. (ed.), İstanbul, 19-21 Ekim 2017, s. 111-133
- Toksarı, Ali, “Emanet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXI, İstanbul 1995, s. 82
- Tosun, Necdet (ed.), *Hoca Ahmed Yesevi Seçme Makaleler*, Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No: 40, Ankara 2017, s. 151
- Tosun, Necdet (ed.), *Ahmed Yesevî*, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk – Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No: 23, Ankara 2015
- Tuğral, Oğuz, *Kutadgu Biliğ ve Siyasetname’de Devlet Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2008
- Turhan, Abdullah, *Kur’an’da Yönetim Kavram ve İlkeleri*, Konya 2010
- Turhan, Abdullah, *Kur’an’da Yönetim Kavram ve İlkeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010
- Turan, Bozkurt, *Türkistan Piri Hoca Ahmet Yesevi*, Yılmaz Basım, İstanbul 2012
- Türcan, Talip, “Ulü’l-Emr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 42 Cilt, İstanbul 1994, s. 295-297
- Türcan, Talip, “Şûra”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 39 Cilt, İstanbul 2010, s. 230-235
- Taneri, Aydın, *Türk Devlet Geleneği: Dün-Bugün*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul 2015
- Tatçı, Mustafa (ed.), *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk – Kazak Üniversitesi İnceleme – Araştırma Dizisi, Yayın No: 29, 2016
- Uludağ, Süleyman, “Fakr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 12 Cilt, İstanbul 1995, s. 132-134
- Uludağ, Süleyman, “Halife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 15 Cilt, İstanbul 1997, s. 299-300
- Yıldırım, Ahmet, “Hoca Ahmed Yesevî ve İslam Medeniyetindeki Yeri”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi İslam Medeniyetini Kuran Düşünürler II*, Cemal Fedayi (ed.), Sayı 45-46, Temmuz-Aralık 2015, s. 53-64
- Yıldırım, Ahmet, “Hoca Ahmed Yesevî’nin Divân-ı Hikmet’inde Hz. Peygamber Tasavvuru”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu*, Ömer Kul vd. (ed.), 1 Cilt, İstanbul, 26-28 Eylül 2016, s. 99-127

- Yıldırım, Ahmet, *Hoca Ahmed Yesevi'nin Hadis Kültürü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012
- Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, Kemer Yayınları, İstanbul 2000
- Yılmaz, Gökhan, “Türk Devlet Felsefesinde “Kut”, “Erdem” ve “Töre” Kavramları ile Bunların Aralarındaki İlişki”, *Kutadgubilig Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 26, Ekim 2014, s. 311-374, http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtadi=TSOS&c=ebsco&ano=177966_590fe775ced32ac2f90c1bea6b4788f3& , (31.10.2018)
- Yalçınkaya, Mustafa, “Ahmed Yesevi ve Divan-ı Hikmet”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 26/1, 1968, s. 15-24
- Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007
- Yetkin, Aydın, “Divan-ı Hümayun”, *International Journal of Social Science*, 5/5, s. 353-390, Ekim 2012, http://www.jasstudies.com/Makaleler/127766328_yetkinayd%C4%B1n_335-372_5-5_T.pdf, (23.10.2018)

ÖZGEÇMİŞ

Gauhar İmanzhanova, 10.08.1992 tarihinde Doğu Kazakistan Öskemen şehrinde doğdu. Gerasimovka Orta Okulunu bitirdikten sonra Sarsen Amanzholov adında Doğu Kazakistan Devlet Üniversitesi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. Kazakça, Rusça, Türkçe bilmektedir.

İletişim Bilgileri:

imanzhanova.g@yandex.com

Kazanılan Ödüller, Teşvikler ve Burslar (VARSA):

2016-2018 “Hoca Ahmed Yesevî Lisansüstü Eğitim Bursu”